

■ Küresel kapitalizmin adaletsiz gelişimine karşı duracak tek güç, yeni siyasî öznenin bedeninde vücuda gelerek direnen siyasettir ve umut, bu bedenin eylemselliği ölçüsünde toplumsal bir olguya dönüşür. Belki de bize düşen, aşırı gerçekçiliğin kısır söylemlerinde boğulup, mekânı terk-i diyar etmeden, mücadeleyi sürdürmek olmalıdır. Her ütopya, düş ile gerçek arasında sıkışıp kalan “araf”ın mekânına öykünür: ve herkesin bu mekâna, dolayısıyla umuda gereksinimi vardır.

4

■ Önceleri, devletin kendini geri çekmekle kalmayıp, elleriyle özel sektörün sırtını sıvazladığı piyasa-odaklı bir yaklaşımın içinde, sosyal ve ekonomik politikaların yeniden üretildiği bir düzeni imleyen neoliberalizm; sonraları sosyal, kültürel ve politik edimleri piyasa-odaklı bir zihniyete tabi kılmayı hedefleyen bir söyleme dönüşmüştür. Neoliberalizmin de, kapitalizmin her tıkanma döneminde yaptığı gibi, adaletsizlik ve yoksulluk gibi çelişkilerini yarattığı söylem içinde normalleştirilmesi, doğal bir süreçmiş gibi göstermesi şaşırtıcı değildir.

30

■ Günümüzde, küresel sermayeyi çekmek için birbirleriyle yarışan kentlerde ‘yerel yönetim’ dinamikleri içinde söz sahibi olan ‘kent paydaşları’, ‘kanaat önderleri’ ya da ‘kent elitleri’ olarak adlandırılan yeni kent aktörleri; kentin sahip olduğu kolektif kültürel sermaye’yi, kentin küresel pazarda temsilini güçlendirecek ‘kent markası’ veya ‘marka kent’ yaratma stratejileri geliştirme yönünde araçsallaştırma yoluna gitmektedirler.

44

dosya 21

TMMOB MİMARLAR ODASI ANKARA ŞUBESİ

EKİM 2010

mimarlık, kent ve rant

- EMEK-DEĞER ÇELİŞKİSİNİN MEKÂNSAL İZDÜŞÜMÜ; TÜRKİYE’DE KENT VE RANT
GÜVEN ARİF SARGIN, EDITÖR 1
- RANT EDİMİNDE KENT TOPRAĞI
HAKKI YIRTICI 5
- GAYRİMENKUL PROJELERİNİN KENT VE MİMARLIK İLİŞKİSİNDEKİ ROLÜ: İSTANBUL BÜYÜKDERE CADDESİ
EBRU ARAS 10
- NEOLİBERAL POLİTİKANIN KENT MEKÂNINDAKİ YANSIMASI: KUZEY ANKARA GİRİŞİ KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJESİ
NAZLI AYŞE GÜMÜŞ 16
- KENTSEL RANT EDİMİNE BİR ÖRNEK: TBMM LOJMANLARINDAN REZİDANSA
EVRİM ÖZLEM KALE 22
- TÜRKİYE’DEKİ NEOLİBERAL KENTLEŞMENİN ÜÇ AYAĞI: ANKARA TARİHİ KENT MERKEZİ YENİLEME ALANI PROJESİ
SİNEM YARDIMCI 30
- ‘KÜLTÜR KENTİ’: SAHİBİNDEN SATILIK ‘KENT KÜLTÜRÜ’
REYHAN VARLI GÖRK 40
- SOSYAL MİMARLIK İÇİN TEZLER
BÜLENT BATUMAN 49
- ANTI-KAPİTALİST DEĞİŞİM İÇİN ÖRGÜTLENMEK
DAVID HARVEY 51

EMEK-DEĞER ÇELİŞKİSİNİN MEKÂNSAL İZDÜŞÜMÜ; TÜRKİYE’DE KENT VE RANT

Dosya Editörü: Güven Arif Sargın, Doç. Dr., ODTÜ Mimarlık Bölümü

Dile pelesenk olmuş bir savla başlayalım: 1980’ler sonrası İngiltere ile özellikle ABD’de ivme kazanan ve kapitalizmin bir başka evresi (kimilerine göre veçhesi) olarak addedilen neo-liberalizm, gelişmiş kapitalist coğrafyalara denk düşmemekle birlikte Türkiye’de de etkin olmaya başlamış ve neo-liberal siyasa genel geçer bir kabul görmüştür. Boratav’ın ısrarla söylediği gibi, gerçekte bu, emek-sermaye çatışmasının bir başka tezahürüdür ve örgütlü işçi sınıfının, devletin baskıcı ideolojik aygıtlarınca da desteklenen yine örgütlü sermayedar grupları tarafından bertaraf edilmesini ifade etmektedir.¹ Devlet-destekli/denetimli ithal ikameci ekonominin, pazar ekonomisine tamamiyle devri anlamına da gelen bu dönüşüm, pazar şartlarını her şeyin üstünde tutan bir siyasetin ürünüdür ve devletin meydanı bütünüyle sermayedar sınıfa terk etmesini şart koşmaktadır.

Dile pelesenk olmuş bir diğer savla devam edelim: Neo-liberalizm, Harvey’in mekânsal sabitleme (*spatial fix*) kuramını en çok işleyen kapitalist evre/veçhedir.² Kapitalizmin üçüncü evresi (post-endüstriyel kapitalizm), üretimin nesnel gerçekliği kadar, fiktif olanın hareketini de içerdiğinden, toprak üzerinden para-meta-para sürekliliğini başarıyla kurgular ve bu maksatla sermaye, kent topraklarına hızlı bir şekilde yönelir; bir diğer deyişle sermaye, toprağın değer edimine doğrudan müdahil olarak, süreci sonuna kadar yönlendirir. Sonuç, toprağın metalaşmasıdır ve bu süreç, daha önceki dönemlerde olmadığı kadar işlevsel, etkin, egemendir.

Son olarak, yine dile pelesenk olmuş, “dünya kenti” miti ile savlarımızı tamamlayalım: Mekânsal sabitleme kent topraklarına gereksinim duysa da neo-liberalizmin doğası gereği sermaye, kalıcı ve katı değil, akışkan, esnek ve seçicidir; dünya kenti, işte bu akışkanlığı ve esnekliği en fazla sağlayabilen mekânlara addedilmiş bir tür ‘ayrıcalığın’ sonucudur – bir başka tanımla, her kent bir dünya kenti değildir ve bu ayrıcalığın olmazsa olmazlarının gerek coğrafi konum(landırma), gerek sermaye akışının denetlenmesine yönelik altyapı ve üstyapı birikimleriyle sağlanması bir zorunluluktur.³ Kentler arasında bir tür yarışmayı da körükleyen bu gelişme karşısında, bazı kentlerin “doğal” olarak şanslı, bazı kentlerin yine “doğal” olarak daha az şanslı olduğunun altı çizilmelidir. Kaynakların tek bir coğrafi noktaya yığılması anlamına gelen, tarihsel olduğu reddedilen bu sözde “doğal” durum, ayrıcalıklı kentler kadar uluslar, bölgeler ve hatta aynı kentin içindeki mahalleler arasında bile geçerliliği olan yapısal bir marazi duruma işaret eder – bu yeni olgunun sosyal sorunlara gebe olduğu ise “dünya kenti” mitinin dışladığı bir başka gerçekliğe işaret eder.

dosya

TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Adına
Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Fatih Söyler

YAYIN KURULU
**Berin Gür, Cânâ Bilsel, Elvan Altan Ergut,
Emel Akın, Esin Boyacıoğlu,
Serpil Özaloğlu**

Dosya Koordinatörü
Serpil Özaloğlu

Yayına Hazırlayan
Esin Bölükbaş

Kapak Tasarım ve Uygulama
Songül Düzgün

Konur Sokak No:4/3 Kızılay Ankara
Telefon:0 312 417 86 65 Fax:0 312 417 18 04
e-posta: info@mimarlarodasiankara.org
http://www.mimarlarodasiankara.org

ISSN 1309-0704

TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi tarafından
iki ayda bir yayımlanmaktadır.
6000 adet basılmıştır. Üyelere ücretsiz dağıtılır.
Burada yer alan yazıların içeriğinin sorumluluğu yazarına aittir.
Kaynak gösterilmek koşuluyla alıntı yapılabilir.
Baskı tarihi: Aralık 2010

Baskı
Desen Ofset A. Ş.
Birlik Mah. 448. Cd. 476. Sk. No:2 Çankaya Ankara
Telefon: 0 312 496 43 43 (pbx)
info@desenofset.com.tr

Sermayedar sınıfın yönetsel mutlak egemenliği + esnek, verimli ve para-meta-para döngüsünü çalıştıran mekânsal sabitleme + ayrıcalıklı kentsel mekânlar yöneliş, bugünkü gelişimi özetler niteliktedir. Tüm bu denklemin sonucunda ise “kentsel rant” kaçınılmazdır ve hemen hemen tüm operasyonlarda bu tür bir rantın edinimine yönelik araçsallaştırmalar mevcuttur. Hiç şüphesiz ki, bu denkleme eşlik eden daha parçacı, ancak yönetsel açıdan tamamlayıcı gelişmeler de söz konusudur: Örneğin, karşı-merkeziyetçi söylemlerle devletin yetkisini tırpanlayan uygulamaları gündeme taşıyan adem-i merkeziyetçi (yerel yönetimlere daha fazla yetki devriyle demokratikleşme miti gibi) yapılanma, bu gelişmelerin en önemlilerindendir. Buna eşzamanlı olarak, Türkiye’de çok daha somutlaşan bir uygulama sonucunda, büyükşehir ve ilçe belediyesi gibi ikili bir yapılanmaya gidilmesi, ilçe belediyelerin daha çok hizmet amaçlı görevlendirilirken, yasalar aracılığı ile özel yetkilerle donatılan büyükşehir belediyelerinin, adeta proje yönetimini üstlenmiş aracı kurumlara dönüşmesi yukarıda sunulan denkleme eklemlenebilir. Kısaca, bu yeni yönetsel modelin, sermayenin kentleşmesi (*the urbanization of capital*⁴) olarak adlandırabileceğimiz ve yukarıda özetlediğimiz oluşum üzerindeki etkisi son derece belirleyicidir: Kent toprağı yerel yöneticiler aracılığı ile hızlı bir biçimde metalaştırılmakta; bu süreç sonrasında da döngü tamamlanarak, yeniden para elde edilmektedir – yaratılan artı-değerin, varsıllığın, tüm kentliler arasında paylaştırıldığını savlamak ise büyük bir yanılgıdan ibarettir.

Küreselleşmenin kenti, gerçekte, görüldüğünden daha karmaşık ancak bir o kadar da çok katmanlı sorunlara gebe dir: Kent, artık bütünüyle bir yatırım nesnesi, kentsel mekânın metalaşmasıysa kapitalizmin sürdürülebilirliğinin şartı konumundadır. Tüm bu sürecin sürekliliğı adına, yarı-kentsel “icraatlar” hayata geçirilmeli, kullanım değerinden, değışim değerine yönelinmelidir. Kentsel dönüşüm ise, tüm bu sürecin hem siyasi hem de mekânsal en önemli aracıdır. Görünen odur ki, kentsel dönüşüm projeleri, şehrin fiziki ve onunla atbaşı giden sosyal sorunlarının çözümüne yardımcı olmaktan ziyade neo-liberal yaklaşımın talep ettiği politika ve planlama süreçlerinin yerleşik hale gelmesini sağlayacak sistemli bir araca dönüştürülmektedir. Üstelik bu yöneliş, daha az demokratik süreçleri ve seçkinci tavırlarla belirlenmiş öncelikleri, bir genel kural olarak da önümüze koymaktadır. Buna bağılı olarak, demokratik örgütlerin sürece dahil olabilmesi için gereken tüm mekânizmaların sınırlandırılmaya başlandığı; dolayısıyla yerel unsurların sorunlarını katılımcı yöntemlerle doğrudan göz önüne alabilecek, üst-ölçekli kentsel süreç ve planlama sistemlerinin dikkate alınmadığı görülmektedir. Nihai olarak bakıldığında, şehrin bütününe dair alınan kararlarla, noktasal müdahaleler arasında belirsiz, tanımlanılmaktan özellikle kaçınılan bir ara-kesit oluşmaktadır ki bu, sermayedar sınıfın müdahale gücünü arttırıcı bir sonuç olarak da tercih edilmektedir. Belirsizlik, bir sonraki fiziki müdahale için gerekli söylemsel (teknokratik baskılarla birlikte) altyapının oluşturulması açısından önemlidir; ancak daha da önemlisi, kent nüfusunun hızla yer değıştirmesinin dayanağı olacak yasal zemin (boşluğu) tam da beklenildiğı gibi, bu belirsizlik süresince tasarlanır. Özellikle, kent merkezlerinde yığılaşan birinci nesil göçmen fakir nüfus ve kayıt dışı kent ekonomisinin asal unsurları olan marjinal gruplar (kentin çeperlerine zaman içinde tutunmuş gecekondu nüfusu da dahil edilerek), bu tür bir kitlesel yer değıştirmenin öznesi konumundadır: Hedef kitle, sağlık, iyileştirme ve benzeri ulvi söylemsel atıflar ile işgal, illegal gibi, kamuoyu nezdinde meşrulaştırıcı söylemlerle, hızla yerlerinden-yurtlarından edilmekte; kentsel dönüşüm projeleri tam da yersizleştirme-yurtsuzlaştırma sürecinin ideolojik bir aracı haline dönüşmektedir. Boşaltılan kent merkezlerinin kimlere hangi amaçla terk edileceğı ise bu süreçte çok iyi tanımlanmıştır; seçkinci, ayrıcalıklı sınıfın kapalı cemaat hayatının yeni durağı, değerli kent merkezleridir. Bunun bir tür sosyal ayrışma ve parçalanma içerdiği ve nihayetinde, daha derin sosyal sorunlara altlık oluşturduğu bilinmektedir.⁵

Kent toprakları üzerinde yeni bir egemen sınıfın oluştuğı aşıkardır; bu sınıfın dayanak noktası ise, ekonomipolitik bağlamda pazar ilişkileri ve operasyonel anlamda emlakçılıktır. Burada sözü geçen pazar, yazımızın başında belirttiğimiz üç önerme dikkate alınarak okunmalıdır; emlakçılık ise, yap-satçılık ve semt rehberliği ölçeğini çoktan aşmış uluslararası sermayedarın yeni oyun alanı haline gelmiştir. Bütün bu gelişmenin Türkiye’deki karşılığına daha ayrıntılı biçimde bakarsak, gerçekte 1980’in, tüm Türkiye için bir kırılma noktası olduğunu ve sonrasında uygulanmaya başlanan neo-liberal politikaların egemenliğinde, bu önerinin sadece baskın yönetim biçimi haline gelmekle kalmadığını; bunun da ötesinde, genel anlamda liberalizmin 20. yüzyılın başından bu yana yerleşmiş olan modernite kültürünün ve refah devletinin pratiklerini yerinden ettiğini söyleyebiliriz.

Türkiye içinse bu değışim, merkezi otoritenin tamamen ortadan kalkmasa bile ciddi bir şekilde yıpratılma-

sına, toplumsal refaha yönelik tüm projelerin iğdiş edilmesine, buna ek olarak mimarlıkta ve şehir biliminde etkisi yoğun bir şekilde görülen modernite projesinin parçalanmış yeni akımlarla yer değiştirmesine sebep olan bir döneme geçişteki son rötuşlar olarak algılanabilir. Türkiye özelinde bakıldığında, son 20 yılın getirdiği, tüm ölçeklerde durmak bilmeyen bir yeniden yapılanmadır – tüm mekânlar, neo-liberal siyasetin tektürleştiren etkisi altında yeniden tanımlanmaktadır. Kent bu sürecin beslendiği alan olmaya zorlanmış; hatta mimari varlığı, sermayenin mekânsal birikiminde ortaya konan siyasi manevralar peşinde sürüklenmeye başlamıştır. Bu yeni mekânsallığın beraberinde getirdiği zaman-mekân sıkışması ya da genelleyici mimari programlar gibi sorunların ötesinde, süreçte en çok zarar gören, kent mekânının kendisidir. Türkiye, merkez şehirlerinin bir yandan, emlak ve finansa dayalı sermayenin mekânsal birikimi ile dağılımını barındırmaya başlamasıyla büyük bir dönüm noktası yaşarken, diğer yandan sayısız tutarsızlığı içeren bir sosyal adaletsizliğe ev sahipliği de yapmaya başlamıştır. Artık zenginlik ile fakirlik, ihtisamlı kurum binaları ile çöküntü halindeki kent merkezleri, lüks banliyöler ile varoşlar bu yapının içinde yan yana duran zıtlıklardır ve gelinen noktada tüm bu şehirler, karşıt duruş ve onların mekânsal temsiliyetleri ile kurulan bir kente dönüşmüştür.

Denilebilir ki, Türkiye’de de egemen olan yakın dönem kentleşme serüveni, sermayenin öznel mantığı ile kurulmuştur – sermaye akışı ve birikimi. Bu noktada, devletin, sınıflar arası oluşabilecek muhtemel sorunları giderici herhangi bir vasıtası kalmadığı gibi, iradesi ve niyeti de yoktur; tam tersine, devletin aygıtlarının bu tür sorunları çözmekten çok, neo-liberal siyasetin önünde durabilecek engelleri kaldırma yönünde bir “icraat”ı tercih ettiği söylenebilir. Dolayısıyla, sermaye birikiminin mümkün olduğu çevre ile koşullarının sürdürülebilirliği ve siyasi anlamda ortaya çıkacak olası sorunların giderilmesi yönünde bir iradenin varlığından söz etmek, doğru bir çıkarsama olacaktır. Bütün bunlara karşın, buradaki temel soru, “başka bir kentleşme mümkün mü?” şeklinde formüle edilmelidir. Belki de yapılması gereken, şu an işlerlik kazanmış olan ve popüler söylemlerle kamuoyunda meşrulaştırılmaya çalışılan kavramların, akımların ve moda uygulamaların (paradigma/model denilemeyecek denli parçacı ve faydacı olmaları nedeniyle, “akım” ve/veya “moda uygulama” sözcüğünü kullanmak daha doğru olacaktır) yeniden gözden geçirilmesidir. Neo-liberal siyaset ile marazi bir büyümeye yönelen yeni kentleşme stratejileri, çevresel tahribatin ve metropollerde yaşayan nüfusun büyük oranda paylaştığı sefaletin asıl nedeni olarak kabul görmeli ve şehir, kapitalist taleplerin somutlaştığı yer olmaktan çıkarılmalıdır. Öncelikli sorun, “kent kime ait olduğu”dur ve bu bağlamda, özellikle kent topraklarının bir mal/mülk olduğunun ötesine geçilmeli ve sosyal aktör-kent toprakları ilişkisinin salt mülkiyet ilişkilerinden kaim olduğunu savlayan kapitalist önermelerden kaçınılmalıdır. Lefebvre’in de üstüne basa basa söylediği gibi, kent toprakları göstergebilimin indirgemeci tavrından kopararak, yeniden ontolojik bir cephede sorgulanmalıdır; hiç şüphesiz ki, bu ontolojide mülkiyet anlayışı çözümlenmesi gereken temel bir sorundur ve kentli haklarının da gözetilerek yeniden tanımlanarak işlerlik kazanmasında yarar bulunmaktadır.⁶ Lefebvre’in önermesi, farklı veçheleriyle ele alınarak, unutulmaya yüz tutmuş saiklerle yeniden anlam kazandırılabilir – burada özellikle, toplumsal/kamusal çıkar amacıyla, denetimde yeniden egemen olacak aktörlere gereksinim duyulduğu anımsanılmalıdır (belki de devlet, bu yeniden-yapılanma sürecinde asal aktör olarak, etkin bir biçimde görev almalıdır).⁷ Şehirlerin, yukarıda betimlemeye çalıştığımız, “ayrıcılıkçı yarışmacı” durumundan kurtararak, planlamanın yeniden etkin olduğu bir mecraya çekilmesinde yarar bulunmaktadır; birbiriyle yarışan değil, bütüncül bir perspektifle birbirini tamamlayan bir sistemin kurgulanması, fiziki yeniden-yapılanmanın ötesinde sosyal dokunun da iyileştirilebilmesine yönelik gerçekçi projeleri kapsayacaktır.

Katznelson’un olumsuzlayarak söylediği, ‘kapitalist sistemin ilgasının mümkün olmadığı bir düzen içerisinde, yeni, ütopyik bir kentleşmenin kurgulanamayacağı’ savı, mevcut olanla yeni önermelerin birlikteliğini talep eder.⁸ Bunun reformist dolayısıyla indirgemeci ve aşırı parçacı bir algı olmadığına altı özellikle çizilmelidir. Sorunun nereden kaynaklandığının bilgisi önemlidir ve ancak bu suretle iyileştirici önermeler yapılabilir: Sosyal ve fiziki planlamanın düzenleyici bir gücü olduğunun bir kez daha teyit edilmesi, hem sosyal hem de fiziki sorunların planlama ve mimarlığın araçlarıyla giderilebileceğinin tüm sosyal aktörlerce içselleştirilmesi bir zorunluluktur. Bununla birlikte burada, mekâna ilişkin sözü/söylemi olanların, sermaye, toplum ve siyasi iktidar arasında bir tür arabulucu role soyunacağının bilgisiyle hareket etmesinde yarar vardır. Sermayenin egemen gücüne karşı, kurumsallaşmış ve toplumtemelli söylemlerle beslenen bir cephe açılması ve sermayenin bu cephede ehlileştirilmesi bir yöntem olarak görülebilir.⁹

Umudun mekânları olası mıdır?¹⁰ Belki de üzerinde durmamız gereken, ütopyan hareketlerin genel bir

eleştirisiyle birlikte, tüm bu aşkinci söylemlerde yer alan ontolojik soru ve yanıtların yeniden gözden geçirilmesi olmalıdır. Harvey, küresel kapitalist siyasaya karşı, mikro-ölçekte tezahür eden siyasi özneyi ön plana taşır ve küresel olanla, beden (siyasi öznenin eylemselliği) arasında süregelen çatışmayı kutsayarak, bunun diyalektik bir olgu olduğundan dem vurur. Küresel kapitalizmin adaletsiz gelişimine karşı duracak tek güç, yeni siyasi öznenin bedeninde vücuda gelerek direnen siyasettir ve umut, bu bedenin eylemselliği ölçüsünde toplumsal bir olguya dönüşür. Belki de bize düşen, aşırı gerçekçiliğin kısır söylemlerinde boğulup, mekânı terk-i diyar etmeden, mücadeleyi sürdürmek olmalıdır. Her ütopya, düş ile gerçek arasında sıkışıp kalan “araf”ın mekânına öykünür: Ve herkesin bu mekâna, dolayısıyla umuda gereksinimi vardır.¹¹

DİPNOTLAR

¹ K. Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.

² D. Harvey, **The Condition of Postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change**, Blackwell Publishing, Massachusetts, 1990.

³ S. Sassen, **The Global City: New York, London, Tokyo**, Princeton University Press, 2001.

⁴ D. Harvey, **The Urbanization of Capital: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization**, The John Hopkins University Press, Maryland, 1985.

⁵ D. Harvey, **Social Justice and the City**, University of Georgia Press, Athens, 2009.

⁶ H. Lefebvre, **The Urban Revolution**, University of Minnesota Press, Minnesota, 2003.

⁷ Sargın, G.A., “Yakın Dönem Kentleşme Süreçlerine İlişkin Eleştirel Notlar”, **Mülkiye**, 2010, s. 45-54.

⁸ I. Katznelson, **Marxism and the City**, Oxford University Press, New York, 1992.

⁹ Bu bağlamda, dosyamızda yer alan Bülent Batuman’ın yazısı önemlidir; daha önceleri de tartıştığımız gibi, sosyal mimarlık bizler için hem söylemsel hem de eyleme dönük yeni açılımlar sunabilecektir. Sosyal mimarlığın nasıl kurgulanması gerektiğine ilişkin soru ise, meşrudur ve ivedilikle yanıtlanmayı beklemektedir. Sargın, G.A., “Köktenci Dönüşümden Parçacı Direnişe; Sosyal Mimarlığın 100 Yıllık Kısa Öyküsü,” **Arredamento Mimarlık**, 2003, s. 55-7.

¹⁰ D. Harvey, **Spaces of Hope**, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2000.

¹¹ Yazar, metnin son okumasını yapan Prof. Dr. Fügen Sargın’a (AÜHF) teşekkür eder.

RANT EDİMİNDE KENT TOPRAĞI

Hakkı Yırtıcı, Yard. Doç. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

1980'lerle beraber, dünya genelindeki neo-liberal ekonomik politikalara paralel olarak, Türkiye de önemli bir değişim geçirmeye başlamıştır. Hem ulusal hem de kentsel ölçekte uluslararası büyük sermaye yatırımlarına kolaylık sağlayan politik bir anlayışın gelişimi ve buna bağlı hukuksal düzenlemeler ile sermaye birikiminin niteliği değişmiş ve etki alanı genişlemiştir. Böylece kentler sermayenin birikim aracı haline gelmiş ve bu araçsal mantığa göre şekillenmeye başlamışlardır. Sürecin önemli aktörleri sadece uluslararası sermaye değil, aynı zamanda devlet ve yerel yönetimlerdir; bunun en olumsuz gelişimi ise, altyapıya yönelik yatırımların sermayenin önünü açmakla sınırlı kalmasıdır. Diğer alanlardaki kamusal yatırımların hızla azalması, buna bağlı olarak ortak, eşit ve demokratik bir yaşam alanı olması gereken kentleri bu niteliklerinden uzaklaştırmaktadır. Bu durum haklı olarak çeşitli itiraz ve direnme stratejilerini de beraberinde getirmekte; konu, çeşitli meslek ve sivil toplum kuruluşlarının verdiği hukuksal mücadeleler; basın açıklamaları ve protestolar vasıtası ile kamuoyuna taşınmaktadır.

Bu kısa özete dayanarak bugün kentsel planlama ve kent merkezli bireysel hak, özgürlük ve yaşam bölgelerinin korunması alanındaki tartışmaların odağına sermayenin kentlerde yarattığı olumsuz gelişmelerin ve bu gelişmeleri anlayanın temel aracı olan "kentsel rant" kavramının yerleşti-

ğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bu tartışmalar kimi zaman spekülatif, yüzeysel ve durumun gerçekçi bir analizini yapmaktan çok uzak olabilmekte; kamu düzeyinde kuramsal ve tarihsel bir perspektif eksikliği hissedilmektedir. Bu nedenle bu makale çerçevesinde önce iktisat kuramı içinde rant kavramının ne anlama geldiğine kısaca değinilecek, ardından Türkiye özelinde tarihsel bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılacaktır.

İktisat Kuramında Rant

Günümüzde iktisat kuramı içinde rant sadece toprağın değil her türlü üretim aracı ve mamulün kıtlığından doğan ve buna bağlı olarak emek harcamadan elde edilen gelir olarak tanımlanmaktadır. Özellikle tam rekabet koşullarının oluşmadığı piyasalarda, bir malın kıtlığı nedeniyle olağanın üzerinde bir fiyatla satışından elde edilen gelir tanımına vurgu yapılmaktadır. Bu tanımlama çerçevesinden bakıldığında kıtlık rantının pek çok nedeni olabilmektedir. Nedenlerden ilki, devletin piyasa ekonomisine müdahale ettiği, ithalata çeşitli kısıtlamalar koyduğu, ithalat iznini lisans ve kotalarla belirlediği durumlarda ortaya çıkar. Böylece ayrıcalıklı haklara sahip olan girişimciler, haksız rekabet koşullarında gelir rantı elde ederler. Diğer bir neden de, devletin ekonomiyi teşvik etmek amacıyla, kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığı ile üretilen ara girdileri, piyasa fiyatının altında özel sektöre satmasıdır.

Soyak'a göre, günümüz iktisat literatüründe rant kavramından rant arama kavramına doğru bir değişim gerçekleşmiştir.¹ Bu bağlamda rant arama, bazı grup ve bireylerin politik mekanizmalardan kaynak transfer edebilmek için yaptıkları faaliyetler sonucunda ortaya çıkan kayıpları içermektedir. Rant bu anlamıyla yalnızca toprağın kıtlığı gibi doğal mekanizmalara bağlanmamakta, yapay olarak yaratılan politik içerikli rant kavramı da meselenin içine dahil edilmektedir. Bu şekli ile bir sermaye birikiminden öte, devletin ve yerel yönetimlerin de önemli aktörler olarak sürece katıldıkları, siyasi ve ideolojik boyutları olan karmaşık bir yapı ortaya çıkmaktadır.

Ancak klasik iktisat kuramı açısından bakıldığında rant kavramının ilk olarak, doğal ve dolayısıyla kıt bir kaynak olan toprak üzerinden tanımlanmış olması normaldir. Rant kavramı bir bütün olarak Ricardo tarafından oluşturulmuştur.² Ricardo'ya göre toprak miktar itibarıyla sabit olduğundan, kıt bir üretim faktörüdür. Tüm bu topraklardan bu nedenle kıtlık rantı elde edilir. Ekonomi geliştikçe emek ve sermaye artar. Toprağın önce en verimli kısmı kullanılır. Diğer faktörler arttıkça daha az verimli topraklar da kullanılmaya başlanır. Bu toprakların getirisi daha azdır. Dolayısıyla toprakta azalan getiri kanunu geçerlidir. Ürün fiyatı en verimsiz topraktaki maliyete göre oluşacağından, aradaki fark toprak sahibine gidecek ve verimli toprakların rantı daha yüksek olacaktır. Böylelikle rant, salt mülkiyet hakkından doğan, çalışma sonucu elde edilmeyen bir gelir olur.

Marks'a dayanarak kapitalist ilişkiler içinde mülkiyet ve rant ilişkileri şu şekilde açıklanabilir: Üretim biçimi, üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin bir bütünüdür ve üretim güçleri emekten ve diğer üretim araçlarından (toprak ve hammadde); üretim ilişkileri ise mülkiyet ilişkilerinden oluşmaktadır. O halde, üretim ilişkileri, üretim araçlarının mülkiyet biçimleri, toplumsal sınıfların üretimdeki yerleri, bu sınıfların birbirlerine karşı konumları ve üretilen ürünlerin paylaşımı olarak ifade edilir. Bu ilişkiler üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete dayanmaktadır. Özel mülkiyete dayanan kapitalist üretim biçiminde doğal olarak, üretim faktörleri olan toprak, sermaye ve emek üzerinde özel mülkiyet bulunmakta ve üretim faktörlerinin kullanılmasıyla elde edilen gelir ise bunların arasında paylaşılmaktadır. Bu açıdan kâr da, rant da emeğin ürünü olan değerden hiçbir katkısı olmaksızın alınan paylardır. Marks toprak rantını ikiye ayırır: Bunlar "mutlak rant" ve "farklılık rantı"dır. Mutlak rant, özel büyük toprak mülkiyeti tekelden kay-

naklanmakta ya da Türkiye'de olduğu gibi devlet mülkiyetinden özel mülkiyete geçiş sürecinde toprağın nitelik değiştirmesi ve bu arada ortaya çıkan ranta el konması olarak tanımlanmaktadır. Farklılık rantı ise toprağın (kent içindeki) konumu, imar yasalarındaki düzenlemelerle eşit topraklar arasında yaratılan farka ve o toprak üzerinde yapılan yatırımla oluşan nitelik değişikliğine bağlı oluşan ranttır.

Türkiye'de Rantın Gelişimi: 1923 - 2010

Türkiye ile ilk kapitalist ilişkilerin ortaya çıktığı Avrupa arasında temel bir fark bulunmaktadır. Avrupa'da toprağın bir meta olarak üretimi ve oluşan rantın paylaşımı kapitalistler arasındaki özel mülkiyet ilişkileri ve toprağa aktarılan sermaye miktarı bağlamında gerçekleşmektedir. Yani burada farklılık rantı esastır. Türkiye'de ise bu ilişki devletin mülkiyetindeki toprağın özel mülkiyete geçişi şeklinde gerçekleşmektedir. Bu şekli ile mutlak rant esastır.

Bu farklılığın nedenini anlamak için Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mülkiyet ilişkilerine bakmak gerekmektedir. Avrupa'da feodal toplumsal yapı dahilinde, soylu ve serf arasındaki ilişki burjuva sınıfının yükselmesi ve toprağın metalaşması ile bozulmuş ve yerini sermaye arasındaki mülkiyet ilişkilerine görece kolay bir şekilde bırakmış; toprak üzerinden sermaye birikimi bu şekilde gerçekleşmiştir. Osmanlı'da ise, istisnaları olmakla birlikte, toprak mülkiyeti doğrudan devlete aittir.

Divitçioğlu'nun "Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu" isimli kitabında belirttiği üzere Osmanlı toplumunda asli üretim aracı olan toprağın mülkiyeti devlete aittir ama halkın "tımar" esasına dayanarak toprağı ekip biçme hakkı bulunmaktadır.³ Osmanlı saltanat anlayışına göre hükümdarın mülkü olan toprak, kendi sülalesine irsen geçer. Burada önemli olan devletle özdeş olan sultanın ölümü ile toprak üzerindeki hakların yine devlet ile özdeş olan yeni varise geçmesidir. Toprak şehzadelere, devletin ileri gelenlerine, askerlere ve yerel yöneticilere tımar olarak ve ancak kullanım hakkı için verilir. Tımar sahibi bu topraklar üzerinde tarım yapmak, asker yetiştirmek, vergi vermek ve zamanı geldiğinde yetiştirdiği askerleri savaşa yollamakla yükümlüdür.

Osmanlı, bu merkezîyetçi toprak mülkiyeti yapısı içinde toprağı, 18. ve 19. yüzyıllarda, Avrupa'da gelişen piyasa ekonomisinin aksine, yeniden üretmekte hantal kalmıştır. 1923'te Cumhuriyet'in ila-

nı ve modernleşme projesi dahilinde de bu hantal-
lık devam etmiştir. Öncelikle ulusal bir ekonomi
kurmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıl-
larında toprak dağıtılarak, ekonomik hareketlilik
sağlanacakken; azınlıkların ülkeyi terk etmek zo-
runda kalması ile devletin elindeki toprak miktarı
artmıştır. Daha sonraki yıllarda köylüye toprak da-
ğıtma çabaları ise asla yeterli ve adil olamamış; ço-
ğunlukla sınırlı ve sadece belli kesimlerin rant ka-
zanması ile sonuçlanmıştır.

Şengül, "Kentsel Çelişki ve Siyaset" isimli kitabın-
da Türkiye'de kentleşmenin gelişimini üç ayrı dö-
neme ayırmaktadır. Bu üç ayrı dönem aynı zaman-
da toprağın ekonomiye katılımı ve bu süreçte öne
çıkan aktörlerin belirginleşmesi olarak da okuna-
bilir.⁴ Buna göre birinci dönem 1923 – 1950 yılları
arasında "ulus-devletin kentleşmesi"dir. 1950 –
1980 yılları arasında "emek gücünün kentleşmesi"
ikinci dönemi oluşturur. 1980 ve sonrası ise "ser-
mayenin kentleşmesi" olarak son dönemi tanımla-
maktadır. Her dönem hem ulusal hem uluslararası
ölçekte bir dizi siyasi ve ekonomik gelişmelerle
belirginleşmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu her ne kadar
Osmanlı geleneğinden bir kopuş olarak algılansa
da, bu dönemde Osmanlı'nın merkezci zihniye-
ti korunmuştur. Bunda yeni kurulan ulus-devletin
Türk kimliği altında yeni bir siyasi yapı oluşturma
çabasının etkisi büyüktür. Kentleşme açısından ba-
kılırsa, Ankara başkent olarak ön plana çıkmakta-
dır. Modern ulusun inşasında Ankara siyasi ve ide-
olojik bir proje olarak hızla gelişmeye başlamış;
İstanbul Osmanlı geleneğinden kopmaya çalışan
genç Cumhuriyet'in ilgi alanı dışında kalmış; di-
ğer Anadolu kentleri ise kaynak yetersizliğinden
ve önceliğin sanayileşmeye verilmesinden dolayı
hızlı bir gelişme göstermekten uzak kalmışlardır.
Bu dönemde kent toprağını dönüştüren asıl güç
devlet ve onun üst düzey yöneticileri idi.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Marshall yardımları
ile Türkiye'de tarımın modernizasyonu başlamış
ve ilk defa devlet elitinin bir projesi olarak mo-
dernleşme, yerini tabandan gelen ve kapitalist ko-
şulların zorladığı bir modernleşme sürecine bırak-
mıştır. Böylelikle tarımın modernizasyonu sonu-
cu kırsal alanda ortaya çıkan istihdam fazlası kent-
lerde birikmeye başlamış ve Türkiye 19. yüzyılda
Avrupa'nın yaşadığı kent planlaması, altyapı, ko-
nut ve benzeri sorunlarla ilk defa karşı karşıya kal-
mıştır. İthal ikameci sanayileşmenin devletin eko-
nomi politikası olarak benimsendiği bu dönemde,
lisans ve kotalarla kısıtlanan ithal mallardan ortaya

çıkan kıtlık rantı görece büyük sermayenin asıl ilgi
alanı olmuş, kentsel dönüşüm ve kent toprağından
elde edilen rant gelirinin bölüşümü orta ve küçük
ölçekli girişimciye bırakılmıştır.

Bu dönemde artan konut ihtiyacı, Türkiye'ye özgü
bir model olan yapsatçılık ile karşılanmaya çalı-
şılmıştır. Bu modelde özel mülkiyet üzerine orta
ve küçük girişimcinin sermaye yatırımı yaparak
oluşturulan farklılık rantı üzerinden sermaye biri-
kimi sağlanmıştır. Yapsatçılık şu şekilde işlemekte
idi: Yeterli sermaye birikimine sahip olmayan giri-
şimci, toprak sahibine yapılacak konutlardan bel-
li bir kısmını vermeyi taahhüt etmekte ve böylelik-
le arsa için sermaye yatırmak zorunda kalmamak-
taydı. Daha temel inşaatından ve taksitle konutla-
rın satışı ise yine bir ön sermaye birikimine ihtiyaç
duymadan inşaata yatırım yapılmasını sağlamakta;
kırsal bölgelerden gelen vasıfsız iş gücü de inşaa-
t maliyetlerini oldukça düşürmekteydi. 1980'lere
kadar Türkiye'de kentleşmenin ve kent toprağıının
dönüşümünde yapsatçılık önemli bir model ola-
rak ön plana çıkmıştır. Bugün halen genel bir plan-
lama yerine parsel bazında, birbirine eklenene-
rek oluşmuş bir kent dokusunun ve kalitesiz bir iş-
çilikle oluşturulmuş konut stokunun sorunları en
önemli kentsel sorunlardan biri olarak ön plana
çıkılmaktadır. Bugün ikinci kuşak olarak adlandı-
rılacak yeni bir olgu ortaya çıkmıştır. Kalitesiz
işçilik sonucunda konut stoku yarım asırlık bir sü-
rede eskimiş, kent içindeki toprağıın tükenmesi ve
yeni imar yasaları ile yapı irtifaları yükseltilmiştir.
Böylece kent içindeki bu arsalarındaki konutlar yı-
kılıp yerlerine yenilerinin inşa edilmesi yasallaşmış-
tır. Kaynaklar bu şekilde israf edilip ve yeni olu-
şan rant sermayeye aktarılırken; artan yoğunluk
nedeniyle gereken yol, kanalizasyon, su, elektrik
gibi altyapı yatırımları yerel yönetimlere ve dola-
yısıyla kamuya yüklenmektedir. Örneğin 1823'de
Londra'da, Belgravia konut bölgesinin 200 yıllık
geçmişine rağmen halen kentin en prestijli konut
bölgesi olduğu düşünülürse durumun vahameti
daha iyi anlaşılabilir.⁵

Devletin kendi mülkiyetindeki topraklar üzerin-
den adil ve düzenli bir toprak paylaşımını başara-
madığı bu dönemde öne çıkan diğer bir olgu ise
gecekondudur. Gecekondular bu dönemde kırsaldan
kentlere göç edenlerin belli bir kesimi için devle-
tin karşılayamadığı konut ihtiyacının yasal olma-
yan bir şekilde çözümünü olarak ön plana çıktı. Bö-
ylelikle kentlere göç eden yüz binler kent çeperle-
rinde ya da kentin değerli olmadığı için boş bırakı-
lan alanlarında neredeyse bir gecede ortaya çıkan
kent parçaları inşa etmeye başladılar. Zaman za-

man göstermelik yıkımlar yapılmasına rağmen gecekondular esasen yoksul alt sınıfın devlet mülkiyetindeki kent toprağından rant elde etmesinin aracı oldu. Daha sonra yapılan aflar, tapu dağıtımlar, altyapı hizmetlerinin götürülmesi ile de bu bölgeler yasal nitelik kazandılar.

24 Ocak 1980 kararları ile birlikte Türkiye için yeni bir dönem açıldı. İthal ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçilen Türkiye’de küresel sermayeye eklenmek amacıyla bir dizi düzenleme yapılmaya başlandı. Bu son dönemin özelliğı Türkiye’de serbest piyasa koşullarını oluşturacak bir dizi karar alınması ve küresel sermayenin dolaşımını kolaylaştırılması idi. Devletin borçlanarak altyapı yatırımlarına ağırlık vermesi; bono ve tahvil gibi yatırım araçlarını üretmeden rant elde etmenin yeni araçları haline getirdi. Özal döneminde Toplu Konut Yasası’nın çıkmasıyla da ilk defa büyük rant getirisi vaat eden kent büyük sermayenin ilgi alanına girdi.

Bir önceki dönemde, mevcut altyapı hizmetlerini kullanmak amacıyla, imar değişikliklerine paralel olarak kent içinde ve kent çeperlerinde, kente eklenerek parsel bazında yatırım yapan küçük ve orta girişimcinin yerini; kentin dışındaki büyük toprak parçalarında yeni uydu kentler yaratan ve buradaki rant gelirini kendi sermaye birikimine katan sermaye almış oldu. Böylelikle Türkiye’de kentler çeşitli lüks konut siteleri, alışveriş merkezleri, eğitim kampüsleri, sanayi bölgelerinden oluşan çok parçalı, dışa kapalı, her biri ayrı bir merkez olan yamalı bohça görünümünü almaya başladı.

Kentsel rantın üretimi ve paylaşımına bugün baktığımızda, ortaya çıkan manzara şudur: Devletin mülkiyetinde olan ormanlarda, tarım topraklarında, kıyılarda, kentlerde görülen özel mülkiyet olgusu, 2000’li yılların başından bu yana büyük ölçekli projeleri, dev alışveriş merkezlerini, turizm ve sanayi yatırımlarını gündeme getirmiştir. Bu yatırımların hızlanması için ayrıcalıklı imar hakları ve yeni finansman yöntemleriyle yatırımcıların talepleri karşılanmış, bu varlıklar pazarlanmaya başlamıştır. Mali sermayenin bağımsız bir aktör haline geldiğı bu süreçte, kentsel rantlar küresel kapitalizme eklenmenin önemli bir aracı haline gelmiştir. Mülkiyet devri gerçekleştirilmek istenen ve konum rantı yüksek olan alanın öncelikle planı değiştirilerek sermaye yatırımına olanak sağlayan farklılık rantı, ihale sürecinde sağlanan ayrıcalıklarla satışı gerçekleştirildikten sonra mutlak rant oluşturulmaktadır. Böylece hem farklılık rantı hem

de mutlak rant birlikte toprağı yeni sahibine aktarılmaktadır. Planlama ile sağlanan ayrıcalıklardan dolayı yoğun yapılaşma ve altyapı maliyetleri ise devlet tarafından karşılanarak kamunun zarar etmesine ve sosyal adalet ilkelerinin zedelenmesine yol açılmaktadır.⁶

Kuşkusuz bu, serbest piyasa ekonomisinin dayattığı kaçınılmaz bir durum değildir. Hem kentsel yapıları hem ülkenin gelişme dinamiğini çarpıtan bu mekanizma karşısında özellikle Batı Avrupa ülkelerinde yeni kurumsal düzenlemeler bulunmaktadır. Bu kurumsal düzenlemeler ülkelerin siyasal özelliklerine göre değişik biçimler alabilmekle beraber temelde şu şekildedirler: Kamuya ait arsa stoklarını arttırmak, arsaların mülkiyetini devretmek yerine uzun süreli kiralama yolları geliştirmek, kentsel toprak mülkiyetini iki boyutlu kabul etmek ve üçüncü boyutu olan yapı yapma hakkını kamunun saymak ve kamuya ödenen bedel karşılığı devretmek ya da çok ciddi bir vergilendirme politikası geliştirmek. Bu araçların kullanılmasıyla bir yandan toplumdaki birikim süreci sağlıklı ve üretimi özendirici hale getirmekte, diğer yandan arsa toplumun yarattığı değere haksız elkoyma aracı olmaktan çıkarılarak imar düzeni yozlaşmaktan korunmaktadır. Bunun yanı sıra kentsel arsanın değer artışları yerel yönetimlere gelir haline getirilerek kentleşmenin finansmanı sağlanarak, kentsel hizmetlerin üretimi yeterli hale getirilmektedir.⁷

Ancak Tekeli’nin bahsettiğı ve kentsel rantı kontrol etmeye yönelik mekanizmalar Türkiye’de hiç uygulanmamış ya da daha doğru söylemek gerekirse uygulanamamıştır. Bu bir türlü olamama durumunda, devletin ve yerel yönetimlerin oluşan kentsel rantın dağıtımını her zaman siyasi bir güç olarak görmelerinin ve kullanmalarının payı büyüktür. Planlamanın, piyasayı düzenleyen, getirdiğı birtakım kısıtlamalarla kamu yararını gözetken bir araç olması gerekirken, bugünkü durumda piyasanın önündeki engelleri kaldıran bir planlama anlayışı mevcuttur.

Son Söz

Yukarıda sözü edilen kentlerin yamalı bohça görünümünü bugün sadece mekânsal değil sınıfsal bir ayrımın; kent toprağından rant edinen ve edinmeyenlerin de göstergesidir.⁸ Kent içinde ve çeperlerinde genel bir planlama yapılmadan, sadece parsel ölçeğinde yapılan değişikliklerle kent toprağına farklılık rantı yaratılmakta ve büyük sermayeye aktarılmakta; bu ranttan beyaz yakalı yeni bir sınıf yararlanabilirken, kentin diğer sakinleri bu alanla-

rın dışına sürülmektedirler. Bu kurgu içinde büyük sermayenin spekülasyon alanına dönen kentlerde sınıf ayrımları, gelir dağılımındaki eşitsizlik, kentlerin sunduğu temel servislerden yararlanma imkanlarındaki eşitsizlikler keskinleşmektedir. Böylelikle kentler bir arada yaşama kültürünün merkezi olmak yerine hızla toplumsal eşitsizliklerin ve keskin ayrımların mekânı haline gelmektedirler.

DİPNOTLAR

¹ M. Soyak, "Rant ve Rant Aramanın Ekonomi Politikası: Eleştirel Bir Yaklaşım", **Bilim ve Ütopya Dergisi**, 2007, s.160.

² K. Emiroğlu, B. Danışoğlu, B. Berberoğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.

³ S. Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

⁴ H.T. Şengül, **Kentsel Çelişki ve Siyaset**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2009.

⁵ D.J. Olsen, **Town Planning in London**, Yale University Press, 1964.

⁶ M. Turan, **Türkiye'de Kentsel Rant: Devlet Mülkiyetinden Özel Mülkiyete**, Tan Yayıncılık, İstanbul, 2009.

⁷ İ. Tekeli, **Kentsel Arsa, Altyapı ve Kentsel Hizmetler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

⁸ H. Kurtuluş, **İstanbul'da Kentsel Ayrışma**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005.

GAYRİMENKUL PROJELERİNİN KENT VE MİMARLIK İLİŞKİSİNDEKİ ROLÜ: İSTANBUL BÜYÜKDERE CADDESİ

Ebru Aras, Y. Mimar, ODTÜ Mimarlık Bölümü Bina Bilgisi Doktora Programı

Bir yapının, mimarlarının isteğinden bağımsız olarak, sadece kendi boyutlarıyla ideolojik bir programı temsil etmesi, insana inanılmaz gelir.

Rem Koolhaas¹

Günümüzde özellikle Türkiye’de ve küresel kapitalizmin egemen olduğu ülkelerde sermayenin mekâna yansıması olarak şekillenen bir kentsel gelişimden söz edilebilir. Soja modern metropollerin dönüşümünü etkileyen üç faktörden söz etmektedir: Sermayenin, emeğin ve kültürün globalleşmesi; esnek kapitalizm olarak tanımlanan “yeni ekonominin” oluşması; bilişim ve iletişim teknolojilerindeki reformlar.² Bu metin küresel kapitalizmin bir sonucu olarak doğan gayrimenkul yatırımlarının kent ve mimarlık ilişkisine olan etkileri açısından İstanbul özelinde ele alınacaktır. 1980 öncesinde kamu eliyle gerçekleştirilen büyük ölçekli projeler, özellikle 1990’lardan sonra yeni ekonomi ile yön değiştirerek özel sektöre kanalize olmuşlardır. Yazımızda gayrimenkul yatırımlarının kentsel gelişime ve mimarlığa etkileri tartışılmakla beraber gayrimenkul yatırımları aracılığıyla mimarın kentsel gelişimdeki aktör olarak rolü ve katkılarının tartışılmaya açılmasını hedeflenmektedir.

Günümüz metropollerini büyük konut siteleri, karma kullanım merkezleri, ofis kompleksleri ve alışveriş merkezleri gibi büyük ölçekli projeler ve

bunları birbirine bağlayan sirkülasyon ağlarından oluşan bir kentsel örüntü sistemi olarak yorumlanabilir. Bu çerçevede kentsel gelişimde büyük ölçekli projelerin arkasındaki ekonomik ve politik sebepler ile bu projelerin uygulama süreçlerinin incelenmesi kent ve mimarlık arasındaki yeniden tanımlanan ilişkinin anlaşılması için bir araç olacaktır. Türkiye’de kentsel mekânı etkileyen büyük ölçekli projelerin pek çoğu devlet desteği ya da izni ile geliştirilen gayrimenkul yatırımları olarak gerçekleşmektedir. Türkiye’de gayrimenkul yatırımlarının çoğu gayrimenkul yatırım ortaklığı (GYO) şirketleri tarafından geliştirilen projelerle uygulanmaktadır. 1960 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde faaliyete başlayan gayrimenkul yatırım ortaklıkları, 1990 yılından sonra tüm dünyada büyük bir gelişme göstermiştir. Türkiye’de ilk yasal düzenleme Sermaye Piyasası Kanunu çerçevesinde 1995’te yapılmıştır. Gayrimenkul yatırım ortaklığı; gayrimenkullere, gayrimenkule dayalı sermaye piyasası araçlarına, gayrimenkul projelerine, gayrimenkule dayalı haklara ve sermaye piyasası araçlarına yatırım yapabilen, belirli projeleri gerçekleştirmek üzere adi ortaklık kurabilen

sermaye piyasası kurumlarıdır.”³ GYO’lar kurulmadan önce ülkemizdeki gayrimenkul üretimleri dolayısıyla mekân üretimi genel olarak bireysel ve kurumsal çalışan müteahhitler, inşaat firmaları, kooperatifler ve özellikle konut üretiminde Emlak Bankası başrolü oynamaktaydı. 1995 sonrasında Türkiye’de kurulan GYO’lar kentsel mekândaki etkilerini özellikle 2000 sonrasında göstermişlerdir.

Büyük ölçekli gayrimenkul yatırımları, proje ölçeğinde olduğu kadar kent gelişimini ve mevcut kent yapısını etkilemektedir. Metropoller ve kentler çok merkezli bir yapıya doğru kaymaktadır. Büyük ölçekli projelerin gerçekleşmesi ise çok katmanlı, kapsamlı ve çok aktörlü bir yönetim ve uygulama yapısı ile mümkün olmaktadır. Bu yapı içerisinde mimarın-mimarlığın rolü tartışılmaya değer bir konudur.

Türkiye’deki ulusal ve uluslararası sermaye hareketlerinin kentsel mekândaki etkileri özellikle İstanbul’daki ticari gayrimenkul projelerinde gözlemlenebilmektedir. Gayrimenkul yatırımları sermayenin doğası gereği tekil küçük ölçekli projelerden ziyade büyük ölçekli karma kullanımlı projeler olarak gerçekleşmektedir. Büyük ölçekli projelerin Los Angeles’a etkilerini inceleyen Cuff, bu projelerin bulunduğu alanların tarihini, daha önce var olan kentsel örüntüyü, mimari gelişimi, sosyal yaşamı ve çevre dokuyu kesintiye uğrattığını savunmaktadır. Ama aynı zamanda büyük ölçekli projelerin kentsel gelişim için gerekli olduğunu da vurgulamaktadır.⁴

Parsel ve yapı adacıkları şeklinde geliştirilen gayrimenkul yatırımları bulundukları parselleri değiştirmekle beraber, projenin fonksiyonu ve lokasyonuna göre çevresine olumlu veya olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Ancak bu gelişimler Harvey’in postmodernitenin kente etkisi üzerinde altını çizdiği gibi kentte birbirinden bağımsız, kopuk, parça parça müdahaleler şeklinde olabilmektedir.⁵

Soja kentsel tasarımda, mimarların daha çok bağımsız yapılarla ilgilendiklerini, kentsel tasarımcıların ise kentsel ve bölgesel bağlamdan bağımsız yapı gruplarına odaklandıklarını söylemektedir.⁶ Büyük ölçekli mimarlık, kentler ile yapılar arasında kalan hem mimarlık hem de kentsel tasarım olarak tanımlanabilecek bir ara alana yoğunlaşmaktadır. Mimarlar tarafından tasarlanan büyük ölçekli gayrimenkul projeleri; ölçekleri, kapsamı, içerdikleri farklı fonksiyonları ile kent ölçeğinde etkisi olan projelere dönüşebilme potansiyelini taşımakla beraber; parsel bazında, çevresi ve kent-

le ilişkisi göz önünde bulundurulmadan planlanan projeler kentsel mekâna entegre olamamakta, metropol alanında içe dönük küçük ölçekli merkezler yaratmaktadır.

İstanbul’un Yeni İş Merkezi: Büyükdere Caddesi

Bu makalede Büyükdere Caddesi’nin çeperini saran büyük ölçekli projelerin kentsel çevreyle ilişkilerinin mekânsal analizi ile günümüzdeki gayrimenkul yatırımlarının kent ve mimarlıktaki rolünün tartışılması amaçlanmaktadır. Büyükdere Caddesi bugün İstanbul’un Avrupa yakasında özellikle 2000’ler sonrasında gelişen bir iş ve ticaret merkezi bölgesidir. Büyükdere Caddesi İstanbul metropol ölçeğinde Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ve Boğaziçi Köprüsü’nden gelen ana trafik arterlerini bağlayan ana aks olması sebebiyle de kent içinde önemli bir yere sahiptir. (Bkz. Resim 1)

Büyükdere Caddesi’nin altından geçen metro ağı da bölgede iş merkezlerinin ve yüksek katlı binaların inşa edilmesini desteklemiştir. Cadde, devamında Avrupa yakasının yeni gelişmekte olan ikinci iş merkezi Maslak’a bağlanmaktadır. Büyükdere Caddesi, doğusunda yoğunlukla bahçeli konutlardan ve konut sitelerinden oluşan Levent ile batıda geçmişte ilaç sanayinin fabrikalarının bulunduğu endüstri bölgesi arasında bir sınır oluşturmaktadır. Caddenin batı tarafında konumlanan fabrikaların yerini bugün imar değişikliği sebebiyle gayrimenkul projeleri, ofisler ve konutlardan oluşan büyük

Resim 1. Büyükdere Caddesi’nin kent içindeki konumu

ölçekli projeler almıştır. Büyük ölçekli projelerin bu alanda yoğunlaşma sebeplerinin başında, bu bölgenin daha önceden endüstri alanı olması yatmaktadır. Yatırımcıların burada, büyük metrekarelere sahip yüksek emsalli parselleri bulma imkânı artmakta ve bölge cazip bir yatırım alanı haline gelmektedir. Bugün halen çevrede eski fabrikalardan kalan örnekler mevcuttur, ancak yakın gele-

Resim 2. Büyükdere Caddesi üzerinde bugün mevcut olan ilaç fabrikasına bakış (© Ebru Aras)

Resim 3. Büyükdere Caddesi boyunca büyük ölçekli projelerin dağılımını gösteren plan

cekte bu parsellerde de dönüşüm kaçınılmaz olacaktır. (**Bkz. Resim 2**)

Ortaya koyduğumuz veriler ışığında büyük ölçekli projeler olan gayrimenkul yatırımlarının kent ve mimarlık ilişkisindeki rolünü, seçilen örnek projelerin mekânsal özelliklerini inceleyerek tartışmaya açalım. 1996'da inşa edilen Sabancı Center'dan sonra bölgede sırasıyla gerçekleşen ofis kuleleri yeni bir iş merkezi alanı yaratmakla kalmamış, binlerce ofis çalışanının ihtiyaçlarına yönelik ek hizmet fonksiyonlarının da alanda yer almasına yol açmıştır.

Büyükdere Caddesi çeperinde ilk inşa edilen büyük ölçekli projelerden biri olan İş Kuleleri Büyükdere Caddesi ile Fatih Köprüsü'nden gelen yol bağlantısının kesişiminde konumlanmaktadır. (**Bkz. Resim 3**) Proje yüksek katlı üç ofis kulesinden ve alt katlarda ofis çalışanları için tasarlanmış mağaza ve restoranları içeren çarşıdan oluşmaktadır. İş Bankası'nın kurumsal kimliği ile bağlantılı olarak rasyonel bir mimari çizgide tasarlanan proje, hem fonksiyonu hem de konumu sebebiyle çevreden kopuk içe dönük bir ofis merkezidir. Projenin çevreyle kurduğu ilişki daha çok görsel bir ilişki olarak tanımlanabilir. İnşa edildiği dönemde İstanbul'un en yüksek yapısı olması, onu sadece Büyükdere bölgesinde değil İstanbul silüetinde de simgesel bir yapı niteliğine kavuşturmuştur. İş Kuleleri'nin kentsel çevreyle kurduğu ilişki, farklı bloklardan oluşması, alt katlarda ortak kullanıma yönelik mekânlar yaratması sebebiyle içe dönük bir ilişkidir.

2003 yılında inşa edilen Metrocity Konut ve Alışveriş Merkezi projesi hem metro bağlantısı sebebiyle İstanbul geneline hem de Levent bölgesine hizmet eden karma kullanımlı bir projedir. Projenin mimarlarından Doğan Tekeli, kendisiyle yapılan bir röportajda, 1997'de projeye başlarkenki düşüncelerini "Her büyük yapımızın tasarımına başlarken, yapının kent içinde, çevre içinde nasıl duracağı ilk kaygımız, hareket noktamızdır" diyerek belirtmiştir.⁷ Tekeli'nin sözleri, "projenin çevre içinde durma" kavramının, yatırımcı grup - gayrimenkul yatırım ortaklıkları, büyük inşaat firmaları ya da farklı profildeki yatırımcılar - ve mimar tarafından nasıl algılandığını düşündürmektedir. Mimar; projenin kent ve çevre içindeki ilişkileri ile kent silüetinde, Büyükdere örneğinde İstanbul Boğaziçi silüetindeki duruşu, projenin çevreden gelen sosyal doku ve yaya bağlantıları ile kurduğu ilişki, projenin çevreye adaptasyonu, kentsel yaşam sürekliliği gibi kriterleri ön planda tutarken;

yatırımcı çevre içindeki duruşunu çoğunlukla projenin diğer yatırımlara göre ve kendi içindeki ticari başarısına göre yorumlayabilmektedir. Tekeli röportajın devamında “Büyükdere Caddesi’ndeki yüksek yapıların, etrafı trafikle çevrilmiş adacıklarda kendi kendilerine yaşadıkları, birbirlerine yaya alanları ile bağlanmadıkları, dolayısıyla kentsel bir bütünlük sağlamadıklarını” dile getirmiştir. Bu görüşten yola çıkarak, büyük ölçekli projelerin kentsel yapıya katkısının da alanın kentsel alt yapısı ile sınırlandığı sonucu çıkarılabilir. Büyük ölçekli projelerin, bulundukları parsellerde içe dönük, çevreden kopuk bağımsız yapı grupları olarak gerçekleştirilmelerinin nedenlerini yalnızca altyapı yetersizliğinde aramak sınırlı bir bakış açısı olabilir.

(Bkz. Resim 4)

2006 yılında açılan ve karma kullanımlı - alışveriş merkezi, ofis ve konut - bir merkez olan Kanyon projesi, İş GYO ve Eczacıbaşı Topluluğu’nun yatırımudur. Bölgede daha önce inşa edilmiş projelerden mimari olarak farklılaşırken, çevreyle ve kentle kurduğu ilişki tartışmaya değerdir. Büyükdere Caddesi tarafında yüksek katlı ofis kulesi konumlandırılırken, konut bloğu parselin arkasına doğru kademelenerek yükselmektedir. Büyükdere Caddesi tarafında yaratılan geniş meydandan yarı açık alışveriş merkezine girilmekte, parselin arka tarafındaki ikinci giriş ile yaya bağlantısının devamlılığı ve açık ve kapalı mekânların birlikteliği sağlanmaktadır. Bu anlamda projede mekânsal sürekliliğin yaratılması çabası söz edilebilir. Bunun yanı sıra, yapılaşma parselin arka tarafına doğru çekilerek Büyükdere çeperinde geniş bir meydan oluşturulmuş, meydanın devamında yayalar bir arterle açık mekândan arka sokağa bağlanmış ve kentsel çevreyle yarı geçirgen bir ilişki kurulabilmiştir.

Büyükdere Caddesi üzerinde karma kullanımlı projelerin, birden çok blokta oluşan yapı komplekslerinin yanı sıra tekil yüksek katlı projeler de bulunmaktadır. Tekfen’in ilk sanayi yatırımı olarak gerçekleşen İstanbul 4. Levent’teki ampul fabrikası, 1998 yılına kadar Büyükdere Caddesi’ndeki yerinde işlev göstermiştir. Kurulduğu 1960’lı yıllarda şehir dışı sayılan Levent’in giderek konut ve özellikle iş merkezi haline dönüşmesi ile fabrika Gebze’ye taşınmış ve yerine iş merkezi yapılması planlanmıştır.⁸ Tekfen Tower’in yer aldığı parsel, aynı hattaki diğer parseller gibi Büyükdere Caddesi’ne dar cepheli uzun ince dikdörtgen bir formdadır. Ofis kulesi yoldan geriye doğru çekilmiş, önündeki alan araç yaklaşımı için ayrılmıştır. Kentsel çevreyle kurduğu ilişki bazında çevreden

kopuk, bağımsız tekil bir kule olarak yükselmektedir.

Büyük Ölçekli Projelerin Kentsel Çevreyle İlişkisi

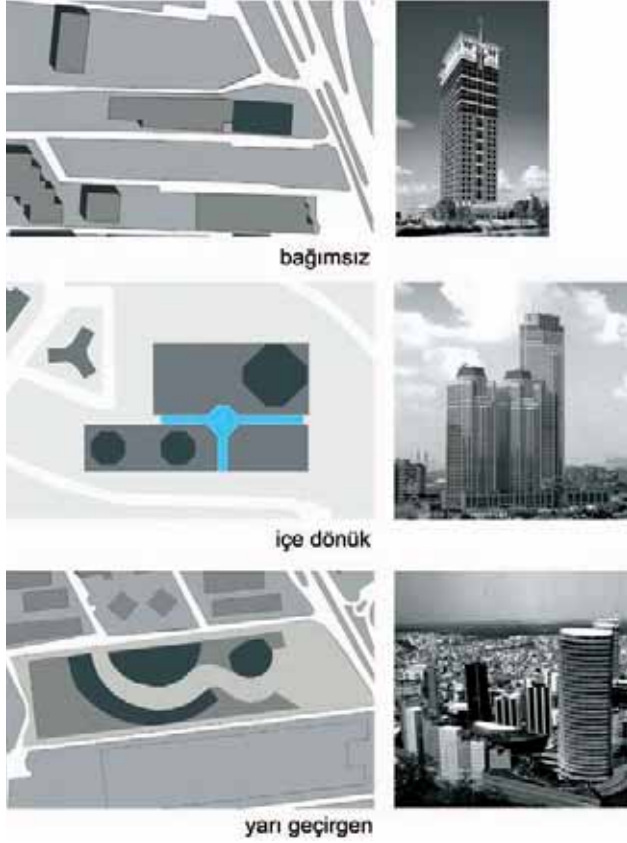
Makalede incelenen alan verileri ile gayrimenkul projelerinin kentsel mekâna doğrudan etkisi olduğu savunulmaktadır. Gayrimenkul projelerinin oluşumunda ekip içerisinde mimarın öncelikli karar verici rolü olmamakla beraber, mimari tasarım ile projenin kentsel çevreyle kurduğu ilişkide farklılık yaratılabileceği düşünülmektedir.

İncelenen projeler çerçevesinde kentsel çevreyle kurulan ilişki bazında büyük ölçekli projeleri bağımsız, içe dönük ve yarı geçirgen olarak tanımlayabiliriz. Bağımsız projeler, daha çok simgesel yapı (landmark) yaratmak amacıyla tasarlanmış, çevreyle zayıf ilişki kuran projeler olarak tanımlanabilir. Bu tip projeler çevreden ve bağlamdan yabancılaşan, içe dönük merkezlerdir; mimarinin simgesel değeri ön plandadır; mekândan ziyade mimari anıt yaratırlar. (Bkz. Resim 5)

Her ne kadar kent ve mimarlık ilişkisinde; kentsel altyapı ile kentsel dönüşüm projelerinin mekânı üst ölçekte tanımlayan rolü de olsa, mimari ölçekte projelerin tasarım yaklaşımlarının önemi yadsınamaz. Büyük ölçekli projelerde fiziksel anlamda yapı yerine mekâna öncelik verilmesi, projelerin tasarımında çevredeki sosyal ve mekânsal değerlerin göz önünde bulundurulması ve kentsel yapıya eklemlenen projeler üretilmesinin hedeflenmesi günümüzde çok parçalı ve birbirinden kopuk

Resim 4. Levent konut siteleri tarafından Metrocity’e doğru bakış
(© Ebru Aras)

Resim 5. Çevreyle kurduğu ilişkiye göre proje tipleri: bağımsız, içe dönük, yarı geçirgen

olarak gelişen alanların önüne geçilmesine yardımcı olacaktır. (Resim 6)

Günay, İstanbul'daki Gökkafes projesi üzerine yazdığı makalede planlamacıların ve tasarımcıların; arsa sahiplerinin, yatırımcıların ve politikacıların kent için ana karar mercii olduklarından ve kendi rollerinin zayıfladığından yakındıklarına değinmekte, ancak planlamacının ve tasarımcının prensipleri ve gücüyle kentsel çevreyi son şekline kavuşturduklarının altını çizmektedir.⁹ Benzer bir şekilde mimarlar, değişen yapı elde etme yöntemleri ile eskiden ekipbaşı olma rollerinin değişmesinden ve esas karar mercisinin yatırımcılar olmasından yakınmaktadır. Mimarlar, bir anlamda sermayenin temsiliyet mekânları olan büyük ölçekli projelerde ancak kentsel çevre değerlerini, projenin bağlamını ve yapı yerine mekânı ön planda tutan tasarım anlayışı ile kentle bütünleşen projeler üretilebileceklerdir. Büyük ölçekli projeler, politik ve ekonomik güçler tarafından yönlendirilen sermayenin mekânda temsil edilme aracı olduğu kadar çok yönlü tasarım yöntemleri ile mimarlık ve kentsel tasarım alanlarının kentte katkı koyabileceği projeler olma potansiyeli taşımaktadırlar.

Resim 6. Büyükdere Caddesi'ndeki büyük ölçekli projeleri gösteren maket (ArkiParc 2008)

DİPNOTLAR

¹ D. Cuff, **The Provisional City: Los Angeles Stories of Architecture and City**, The MIT Press, Massachussetts, 2001 s.1.

² E.W. Soja, **Designing the Postmetropolis, in Urban Design**, ed. by A. Krieger, W.S. Saunders, University of Minnesota Press, Minneapolis, London, 2009.

³ 8/11/1998 tarihli ve 23517 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Makalede geçen gayrimenkul yatırım ortaklığının hukuksal yönü ve işleyişi ile ilgili konulardaki bilgiler Gökhan Temel ve Kaan Özsoy’un yardımları ile geliştirilmiştir.

⁴ D. Cuff, **The Provisional City: Los Angeles Stories of Architecture and City**, The MIT Press, Massachussetts, 2001.

⁵ D. Harvey, **The Condition of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change**, Blackwell Publishers, 1990.

⁶ E.W. Soja, “Designing the Postmetropolis”, **Urban Design** eds. A. Krieger, & W.S. Saunders, University of Minnesota Press, Minneapolis, London, 2009.

⁷ Metrocity Konut ve Alışveriş Merkezi, Doğan Tekeli, Söyleşi: H. Karabey, **Yapı**, 2003, S. 263, s. 72-80.

⁸ Tekfen Tower, **Yapı**, 2003 S. 264, s.88-95.

⁹ B. Günay, 2005 “Skyframe (Gökkafes) in Istanbul: An Ontological Assestment”, **Urban Design**, 2005, Vol.10., S.1. s.11-132.

NEOLİBERAL POLİTİKANIN KENT MEKÂNINDAKİ YANSIMASI: KUZEY ANKARA GİRİŞİ KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJESİ¹

Nazlı Ayşe Gümüş, Y. Mimar

Geçen yıllar içinde hızla artan kentsel dönüşüm projelerine özellikle uygulama süreçleri bakımından örnek olarak gösterilen ve Türkiye’de gerçekleştirilmekte olan en büyük kentsel dönüşüm projelerinden birisi olan Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi 2004 yılında özel yasa tartışmalarıyla gündeme geldiğinden beri projeye ilgili eleştiriler ve tartışmalar sürüyor. Bu tartışmalar Melih Gökçek’in istekleri doğrultusunda hazırlanan ve TBMM’de büyük destekle kabul edilen projeye özel dönüşüm yasası ile başladı. Bunu ‘sorunsuz’ ve hızlı yıkım süreci, kent girişinde neyi simgelediği uzun uzun tartışılan yalnız minareler; -projenin güzelleştirme anlayışının bir parçası olarak- caddeye bakan cepheleri kiremit renginde kaplanmış yol boyunca uzanıp giden irili ufaklı binalar, havaalanı yolunun projede belirtilen yere kayması gibi konularda yoğunlaşan tartışmalar izledi. Bugün proje uygulama süreci bu tartışmalara, gelen eleştirilere ve yorumlara tamamen sırtını dönmüş, büyük bir hızla devam ediyor.

Projeye ilgili kentsel dönüşüm kavramının esasından başlayarak, proje elde etme süreci, bu sürecin planlama boyutundaki sıkıntılar, belediyenin yetki alanının genişliği, proje alanının belirlenmesindeki kıtas eksikliği, gecekondur sorununu kronikleştiren tutumun sürdürülmesi ve seçilen mimari

yaklaşım gibi birçok konu sorgulandığında kentsel dönüşümün aslında yüksek getirilerin elde edilmesinin yeni yöntemi olduğunu görüyoruz. Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi özelinde vurgulanması gereken ise özel yasa ile başlayan bu sürecin sermayenin çıkarlarının öncelikli olarak gözetildiği neoliberal devlet anlayışının kent mekânında bir yansıması olduğudur.

Özellikle 1980 darbesini takip eden yıllardan başlayarak her alanda yaygınlaşıp yerleşen neoliberal anlayış günümüz kentsel dönüşüm uygulamalarında kendini tam olarak hissettirmiş ve Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi ile devletin kamu varlıklarının -kent topraklarının- sermayeye devrini esas alan bu süreçteki rolü açıkça ortaya konmuştur.

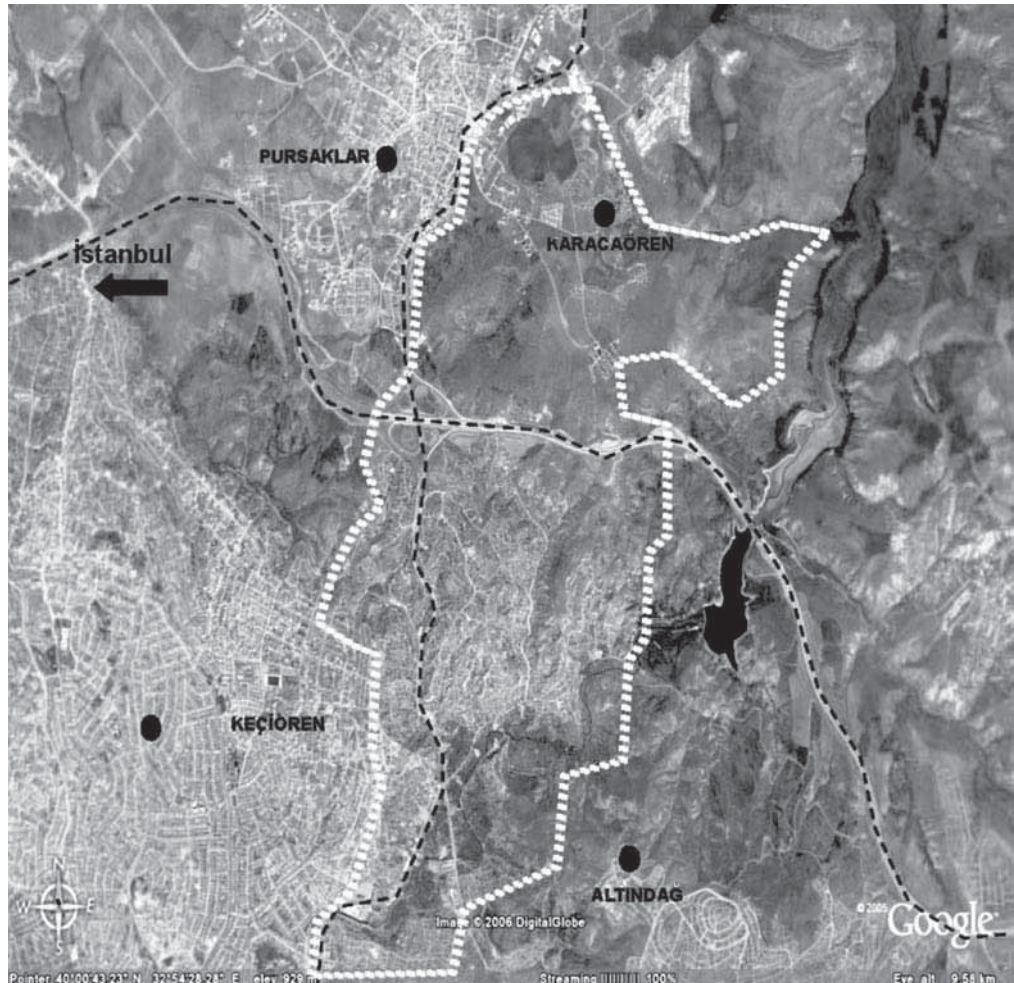
İktisatçı Profesör Korkut Boratav 1980 yılında uygulamaya konan ve 24 Ocak kararları olarak bilinen politikanın Türkiye kapitalizmi açısından önemli bir kırılma noktası olduğuna işaret ederken özellikle kentsel mekânın kullanım değerini yitirip rant ilişkilerinin merkezine yerleştiği ve büyük sermayenin hedefi haline geldiği dönem olarak 1980 sonrasını işaret eder.² Boratav’ın kapitalizmin karşı saldırı dönemi olarak tanımladığı 1980’li yılların ardından ise yolsuzlukla mücadele dönemi çerçe-

vesinde kaçak yapılaşma ve şehirlerde her seçim öncesi daha da çoğalan gecekondu alanları Türkiye gündemini uzunca bir süre meşgul etmiş ancak sosyal devlet gereklerini yerine getirebilecek bir hukuksal altyapının olmaması kent mekânında da rant odaklı müdahalelerin engellenememesine sebep olmuştu. Krizlere ve teröre bağlı iç göçün sonucu olarak kentlerde oluşan aşırı gecekondulaşma ve çarpık kentleşme için devletin ciddi bir politika üretememesinin yanında, IMF ve Dünya Bankası direktifleri doğrultusunda geliştirilen neo-liberal ekonomi politikalarıyla özellikle 2002 yılına gelindiğinde kamu yatırımlarının önceki dönemlere göre yarı yarıya azaldığı gözlenmektedir.³ AKP hükümetinin iktidardaki öncelikli tutumları da hızla ve büyük ölçekte özelleştirme yönünde olmuş, ancak elde edilen kaynakların kamu yararına harcandığına ya da harcanacağına dair bir izlenim maalesef hala gözlenememiştir.

Bu sürecin önemli bir parçası da, devletin rolünün kamu yararına çalışan sosyal devletten, sermayenin rahat dolaşımını ve kârlı iş koşullarını sağlamakla görevli bir ajan haline dönüşmesi olarak ta-

nımlanabilir. Amerikan coğrafyacı David Harvey devletin rolündeki bu değişimin neo-liberal politikaların işleyişini anlamadaki önemine vurgu yaparken, kamu yararının ikinci plana atıldığı ve sermayenin devlet eliyle korunup kollandığı bu düzenin küresel pazarda kendi gücüyle varolamayacak sermayenin devletin gücüyle karlılığını ve pazarını koruduğunu söylüyor.⁴ Dolayısıyla kamu kaynaklarının bu temel görev doğrultusunda kullanılması sürecinde, kent mekânı da büyük ölçekli rant potansiyeli ile bu durumdan kendi payına düşeni 'kentsel dönüşüm uygulamaları' adı altında almaktadır.

Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi, bildirildiği gibi, Esenboğa Havalimanı yolunda bulunan ve uzun yıllardır başkentimizin girişine yakışmayan bir görüntü kirliliği yaratmakla itham edilen gecekondu alanlarının temizlenmesi hedefiyle başlatıldı. Proje Ankara'nın hava alanından yaklaşırken, özellikle önemli yabancı konuklara daha 'güzel' görünmesi amacıyla, 4 Mart 2004 tarihli 5104 sayılı yasa ile de uygulanmaya başlandı. Yasada özellikle güzelleştirme kaygısının altı çizilir-

Resim 1. Kuzey Ankara Girişi kentsel dönüşüm projesi uygulama alanı

ken, sosyal ve kentsel iyileştirmeleri kastedebilecek tek vurgu, proje alanında ikamet edenlerin koşullarının iyileştirilmesi yönünde temenni sınırını aşamayan bir cümle ile yapılmıştı. Sürecin başından beri kentsel rantı paylaşmanın önemli aracı olarak görülen ve eleştirilen 5104 sayılı yasa, koyduğu sosyal hedeflerin darlığı ve hedef alanın fiziksel boyutları örtüştürüldüğünde tüm bu eleştirilerin haklılığının kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Altındağ Belediyesi'ne bağlı Baraj Mahallesi ile Keçiören Belediyesi'ne bağlı Şenyuva, Aktepe, Güzelyurt ve Yeşilöz Mahalleleri'nin bir bölümünü içine alan, Çubuk Barajı havzası ile Esenboğa Yolu arasında kalan çoğunluğu yapılaşmaya açılmamış, büyük oranda boş ve geniş bir alanı kapsıyor (**Bkz. Resim 1**). Belirlenen alanın bir bölümü üzerinde 10500 gecekondlu bulunuyor ancak toplam 16 milyon metrekaarelik alanın büyük bir kısmı Çubuk havzasında bulunan ormanlık veya ekili alanlar. Buradaki sahiplik durumu ise, TOKİ'nin kurum içi bilgilendirme sunuşlarında, 932 hektarlık özel mülkiyet, 158 hektarlık kamu mülkiyeti ve 492 hektarlık park, bahçe ve ormanlık arazi şeklinde belirtiliyor.

Kentsel dönüşüm projesinin idaresi için 2005 yılı Mart ayında müşavir firma TOBAŞ kuruldu. Firmanın büyük ortakları %49'arlık paylarla TOKİ ve Ankara Büyükşehir Belediyesi, küçük ortakları ise %1 payla Emlak Pazarlama Yönetimi A.Ş. ve %0.5'er payla ASKİ ve EGO İşletmeleridir;⁵ TOBAŞ, bölgede, özellikle proje başlangıç aşamasında karşılaşılan mülkiyet devri, hak sahipliği ve benzeri konular ile proje tanıtım ve satışında aracı olarak görev yapmaya devam ediyor. Ancak 5104 sayılı yasada da belirtildiği üzere proje alanındaki tüm altyapı ve üstyapı projelendirme yetkisi halen Büyükşehir Belediyesi'nde olduğu için TOBAŞ daha çok uygulama sürecinin kontrolünden sorumlu olmakla yetiniyor. Yetkinin tek elde toplanması ve aracı kuruma özel olanaklar tanınması, bu ölçekteki projelerin dünyadaki örneklerinde de sıkça rastlanılan bir yöntem. Ancak TOBAŞ özelinde bu durumun işlerliği tartışmaya açık, çünkü yetkiler Büyükşehir Belediyesi'nde toplanırken, proje ile ilgili muhatap TOBAŞ olarak gösteriliyor. Daha da önemli olan, proje süreci ile ilgili kamuoyuyla paylaşılan sadece projenin 3 boyutlu imajları, alanda açılan inşaat ihalelerinin sonuçları gibi teknik konular iken, projenin hazırlanmasında esas alınan konular öncesinde tartışılmadığı gibi, herhangi bir açıklamanın konusu da olamıyor. Bugün ilk etap proje alanında yer alan hak sahibi konutları büyük

oranda tamamlandı ve en yakın zamanda Esenboğa yolunun da projedeki yerine taşınmasına başlanacak ama hala yeterli ve sağlıklı bilgi akışı sağlamak mümkün olamıyor.

2005 yılı Mart ayı iki ana etaptan oluşan projenin ilk etabı için başlangıç sayılırken, aynı yıl Nisan ayında hak sahipleri için sözleşmelerin imzalanmasına, Haziran ayında ise gecekondlu yıkım çalışmalarına başlandı. Bu etapta yıkılması planlanan yaklaşık 7500 gecekondlu zamana yayılarak 2005-2007 yılları arasında yıkıldı. Gecekondlu sahiplerinin bir kısmına belediye lojmanlarında oturma hakkı tanınırken bir kısmına da 2005 yılında 200 TL olarak açıklanan, 2007 yılında ise 220 TL'ye arttırılan kira yardımı yapılıyor. Yıkım süreci genel olarak sorunsuz geçirildi ancak yıkımdan sonra ayakta bırakılan minareler birçok tartışmanın odağı olurken, Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi'ne siyasi iradenin yaklaşımının açık bir temsili haline dönüştüler.

Birinci etap projesi 8100 adet hak sahibi konutu, bunlara ait sosyal donatılar, 21000 adet finansman konutu ve sosyal tesisler, spor salonları, düğün salonları ve eğlence merkezleri, oteller ile okul, cami, huzurevi gibi hizmet yapıları içeren ve 180 bin m²'lik alanda gölet, Şenyuva Mahallesi, çevre yolu, Çubuk Barajı bağlantısını sağlamak amacı ile 3 km uzunluğunda yol, tünel ve viyadükten oluşan yeni ulaşım güzergâhı ve 650 bin m² özel rekreasyon (dinlence-eğlence) alanına sahip⁶. Projede öncelik haksahibi konutlarına tanındığı için, halihazırda inşaatı süren bölüm birinci etabın kendi içinde ilk etabı olan hak sahipleri konutları ile bunlara hizmet vermesi planlanan okul, sosyal donatı alanları gibi yapılara ait. (**Bkz. Resim 2**) Hak sahipliğinin tanımlanması ve mülkiyetin değerlendirilmesine ilişkin konular Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 17 Mart 2005 tarihli kararında tanımlandığı şekliyle aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (**Tablo 1**). TOBAŞ'la 2006'da yaptığımız görüşmelerde arazileri burada belirtilen alanların üzerinde olsa dahi hak sahipliğinin tek konut için olduğu belirtilmişti. Alanda yaşayanlarla yapılan görüşmelerde ise özellikle imarsız alanda 500m²'den fazla toprağı olan hak sahipleri bu sınırın üstündeki arazilerini emlakçılara satarak kamulaştırmaya nazaran daha çok gelir elde ederken, hazırlanan imar planına göre bu arazileri tapulu arsalara dönüştürüp satan emlakçıların da kendi kazançlarını katlama fırsatı buldukları söylendi. 2006 yılı Mayıs ayında TOBAŞ yetkilileriyle yapılan görüşmelerde hak sahipleri için proje alanında öncelikli bir çalışma yapılmadığı, dolayısıyla sayının sözleşme sü-

80 m ² konut	En az 200 m ² imarlı arazide tapulu arsa karşılığı veya
	En az 333 m ² imarsız alanda tapulu arazi karşılığı
100 m ² konut	En az 250 m ² imarlı arazide tapulu arsa karşılığı veya
	En az 416 m ² imarsız alanda tapulu arazi karşılığı
120 m ² konut	En az 300 m ² imarlı arazide tapulu arsa karşılığı veya
	En az 500 m ² imarsız alanda tapulu arazi karşılığı

Tablo1. Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi Kararında tanımlanan hak sahipliği karşılıkları.

recinde anlaşılmaya gelenlerin sayısı ile netleşeceği söylenmişti. Bu belirsizlik hak sahibi konut sayısının 7500 olması düşünülürken 8000'e en sonunda da 8100'e çıkmasına bağlı olarak mimari projede planlanan apartmanların kot altına doğru katlarının arttırılmasıyla sonuçlandı.

Projenin finansmanı alanda tasarlanan lüks konutlar, spor ve eğlence merkezleri ile iki büyük otelin satışından elde edilecek gelirle sağlanacak, ne var ki, TOBAŞ yetkililerinin verdiği bilgilere göre, 2010 yılı Haziran ayı itibarı ile avan projesi hazırlanmış bu alanlar için herhangi bir istekli bulunmamakta. Dolayısıyla bu süreçte gerekli finansmanın tamamı Ankara Büyükşehir Belediyesi ve TOKİ kaynaklarından kullanılıyor. Harcanan para için 'gerektiğinde', harcanacak miktar içinse 'kurumlarımızın gücü yeterince' şeklinde verilen bilgilerden kamu kaynaklarının ne kadarının Ankara'nın kuzey vitrinine harcandığını bilemiyoruz. Ancak projenin finansman konutları ayağında bu konutların satışından elde edilecek gelirle tüm projenin gelir-gider dengesinin sağlanması planlanıyor.

Mimari projenin hazırlanması süreci ise apayrı bir başlık olarak ele alınmalı. Bu ölçekte bir proje için doğrudan yetkilendirme ile bir mimarın seçilmesi mimarlık kamuoyunda sessiz tepkilere yol açtı ancak kamu malını korumak adına üniversitelere bile doğrudan proje yaptırma yetkisini kısıtlayan Kamu İhale Yasası, 5104 ile tanımlanan yetkinin altında kaldı. Aslında yurtdışında yapılan büyük ölçekli dönüşüm alanlarında da uygulayıcı konumundaki kurum ve kuruluşların özel yetkilerle donatıldığını görüyoruz. Ancak projeler ulusal veya uluslararası yarışmalarla ve geniş katılımı ile elde edilirken, kent kimliği, mimari dil seçimi veya yaratılmak istenen imaj uzun ve etkili tartışmaların konusu olabiliyor. Bizim örneğimizdeki en önemli fark belki de mimarlık mesleğinin yerel yöneticiler tarafından nasıl algılandığıyla çok ilintili. Mevcut kapalı

Resim 2. Hak sahibi konutlarını gösteren vaziyet planı

yapıya rağmen hazırlanan projelerden ve bunlara ilişkin raporlardan anladığımıza göre, bu projenin başlangıcındaki plansızlık tüm süreci etkisi altına almış durumda. Kentlerimizin birçoğunda sıklıkla karşılaşıldığı gibi, yeni yapı inşa etme fikrinin tüm diğer kriterleri geri plana ittiği, sürekli inşaat halinde olan şehirleri yönetenlerin çok çalıştığının düşünüldüğü, ileriye dönük sorgulamalardan ve gerekli öngörülerden uzak bir yönetim anlayışının çok önemli bir örneği olarak Kuzey Ankara Girişi Kent-Sel Dönüşüm Projesi karşımıza çıkıyor.

İlk etap mimari projesi için hazırlanan raporda arazinin baraj havzasında olması ve alanın %30'unun %45'ten fazla eğimli olması nedeniyle yerleşime uygun alanların az olduğu buna bağlı olarak da eğime oturan teras evler ile yüksek yapıların önerildiği yazıyor. Alandaki göletlerin çokluğu da zemin suyunun miktarından ve Çubuk Baraj havzasını da içine almasından kaynaklanıyor. (**Bkz. Resim 3-4**) Projenin mimari dili oluşturulurken ise geleneksel öğelerin öne çıkarıldığı raporda belirtilmiş. Ancak hem hak sahibi konutlarının hem de finansman konutlarının projeleri incelendiğinde, finansman konutlarının çatılarında bulunan 'alem' ler dışında geleneksel olarak tanımlanabilecek bir mi-

mari eleman göze çarpmıyor. Rekreasyon alanlarında yapılacak olan nikah salonu, huzurevi ve benzeri yapıların projelerinde bu arayışı bulma şansımız olacaktır belki, ancak henüz o yapılara dair detaylı bir çalışma halka sunulmadığı için görüş belirtemiyoruz.

Bu etapta tamamlanan hak sahibi konutları hava alanı yolundan geçenleri selamlamaya başladı bile. İnşaatlar sürerken hâlâ dikkati çeken şey, yıkılmayan minareler. Bu direnişin sebebine ilişkin en yaygın söylenti Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek'in alanda yapılan cami sayısının çok olduğuna dair proje bittiğinde yapılması muhtemel eleştirilere karşı bu minareleri göstererek kendisini mevcut duruma uyulduğu iddiasıyla savunmak istediği şeklinde. Ancak sebebi her ne olursa olsun böyle bir uygulama projeyi yürütenlerin ideolojik yaklaşımını gözler önüne serdiği gibi, planlama, mimari projelendirme ve yerel yöneticilik anlayışının da niteliğini açıkça gösteriyor.

Planlama mesleği açısından da bu proje oldukça tartışmalı uygulamalara sahne oluyor. Burada mimari süreci de ilgilendiren kabaca değinebileceğimiz birkaç konu var. Öncelikle planlama ve projelendirme süreçlerinin ters işlemesi gibi Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi'ne özgü garip bir durumdan bahsedelim. Şöyle ki; projede mevcut nazım imar planı ve uygulama imar planı yok sayılarak hazırlanan mimari avan projeye göre tüm alan için yeni bir imar planı çalışması yapıldı. 2010 yılı Nisan ayında proje mimarı Öner Tokcan'la yapılan telefon görüşmesinde kendisinin belirttiği diğer bir husus da projenin ikinci etabı ile ilgili aynı durumun söz konusu olduğuydu. Tokcan, kendisine ikinci etapla ilgili bilgi alınamayacağımız sorusuna cevaben, avan projelerin hazırlandığını, ancak kamuoyuyla paylaşabilme için imar planlarının tamamlanmasını beklediklerini söyledi ve konuyla ilgili bilgi vermedi. Burada ortaya çıkan birçok çelişki bizi başladığımız noktaya, yani rantın her şeyin, tüm kuralların ve koşulların önüne yasal yollarla geçirildiği gerçeğine geri döndürüyor.

Proje süreci tamamen kamuoyunun bilgisi dışında geliştirildiği için ortaya çıkan 'görüntüler' ve spekülasyonlar üzerinden projeyi konuşma ve tartışma şansı yakalayabiliyoruz. Bu kapalılık da ayrı bir tartışma konusu olarak karşımızda duruyor. Ancak bu noktada yerel yönetime verilen yetkinin payı büyük ve burada devletin oynaması gereken rolün ne olduğu sorusu karşımıza çıkıyor.

Bu devir teslim süreci çok iyi bilindiği gibi tüm dünyada yaşanan küresel ölçekte bir ortak kentsel sorun, ancak kent mekânının sürekliliği, kente ve kentlinin yaşamına yapacağı katkılar ile ekonomik açıdan avantaj sağlamak gibi temel kavramlar kentlerde yaşanan değişim ve dönüşüm süreçlerinde neo-liberal anlayışın azami kârlılık beklentisi ile öne çıkardığı konular arasında iken bizdeki uygulamalarda ileriye dönük bir kârlılık perspektifi ya da dönüştürülen alanlarda mekân kalitesi dahi gündeme gelememekte, tam bir vurkaç anlayışıyla kent mekânı yağmalanmaktadır. Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi'nin önemini bir kat daha arttıran diğer bir etmen ise bu projenin kendi yasasıyla kazandığı plan dışı uygulama yapma yetkisinin tüm Türkiye çapında yapılacak kentsel dönüşüm uygulamaları için örnek olarak gösterilmesi ve bunun yeni hazırlanmakta olan Kentsel Dönüşüm Kanunu taslağında da belirtilmesidir. 5104 sayılı yasanın yaratacağı sorunların tüm ülke çapında yaygınlaşması, orman arazilerinin, özel mülkiyet alanlarının veya diğer bütün kamu alanlarının

Kaynak TOBAŞ

Resim 3. Projeye ait üçboyutlu çalışma - genel görünüm

Kaynak TOBAŞ

Resim 4. Projeye ait üçboyutlu çalışma - proje finansman konutları.

herhangi bir üst plan olmaksızın yerel idarecilerin insafına bırakılması anlamına gelecektir. Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi, geleceğe dair olumlu sonuçlar doğurabilecek mi bilemiyoruz, ancak mimari projeye ve programa dair okumalarımız bize bu projenin mimar ve plançılara büyük kentsel rantlar elde etmenin bir yolu olarak kötü örnek olabileceğini gösteriyor.

Kaçamadığımız bir gerçek olan ve küreselleşmenin en önemli araçlarından biri haline gelen yarışan kentler sorunsalı çok iyi bilindiği gibi tüm dünyada kentlerin hızlı bir dönüşüm sürecine girmesine neden oldu. Ankara bu senaryoların çok dışında bir kent iken, güncel söylemlerin süslü perdeleri arkasında farklı ideolojik amaçlar aramak biz profesyonellerin mesleğimize karşı en önemli sorumlulukları arasında. Bu nedenle hem bu kadar açık altyapı eksikliği hem de geleceğe dair öngörü noksanlığı ile bu yarışa zaten dahil olamayağımız açıkken, bize baş döndürücü hızda ilerleyen bu dönüşümlerin arkasında kentsel rantı çabucak ve yüksek kazançlarla paylaşmaktan başka ne olabilir ki diye sormak kalıyor.

DİPNOTLAR

¹ Bu metin, ODTÜ Mimarlık Bölümü, Bina Bilgisi Lisansüstü Programında (2010) tamamlanan Yüksek Lisans Tezi gözden geçirilerek elde edilmiştir. N.A. Gümüş, **Becoming a Neo-Liberal City: Ankara North Entrance Urban Transformation Project**, Unpublished Master's Thesis, METU, Department of Architecture, Ankara, 2010.

² K. Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, Ankara ve İstanbul, 2005.

³ **a.g.e.**, s.171-175

⁴ D. Harvey, **A Brief History of Neoliberalism**, Oxford Press, New York, 2007, s.1-39

⁵ TOBAŞ resmi internet sitesinden alınmıştır.
<http://tobas.com.tr/parts/tobasicerikoku.asp?readid=1209>, 2007, (23. 04. 2010)

⁶ TOBAŞ Genel Müdürü Ferhat Ertürk'ün Büyükşehir Belediyesi internet sitesinde 4 Şubat 2006 tarihinde yayınlanan açıklamalarından alıntılanmıştır.
<http://www.ankara-bld.gov.tr/haberler.asp?offset=20> (04.02.2006)

KENTSEL RANT EDİMİNE BİR ÖRNEK: TBMM LOJMANLARINDAN REZİDANS¹

Evrin Özlem Kale, Y. Mimar

Küresel ekonomik ağa eklemelenmeyi hedef eden Türkiye’de, “global kentler” inşası kapsamında 1980’li yıllardan günümüze süregelen ekonomik ve politik yeniden yapılanma, kentin yapısını şekillendirmede önemli rol oynamıştır. Bu şekillenme sürecinde, büyük alışveriş merkezleri, ofis kuleleri, dünya ticaret merkezi, beş-yıldızlı oteller ve özellikle yeni konut dokuları oluşan yeni mimari programların tetikleyicisi olmuştur. Bu yeni mimari programların etkisinde, Ankara’nın kentsel mekânı yeniden şekillenmiştir. Bu çalışmanın amacı 2000 yılından sonra yeni oluşan konut programlarının Ankara kentinin dönüşümü üzerine etkisini incelemektir. Özellikle, bu makale alçak katlı-alçak yoğunluklu konut alanının yüksek katlı-yüksek yoğunluklu “rezidans” dönüşümüne eleştirel bir bakış açısı getirmeyi amaçlarken, seçilen alanda bulunan mevcut yapının yıkımı ve başka bir projenin inşasını kentsel alanın “yeniden ölçeklendirilmesi” olarak kavramsallaştırmıştır. Bu amaç ve kavramsallaştırma doğrultusunda, TBMM Lojmanları ile yerine inşa edilen Park Oran Konutları kentin konut dokusuna eklenen yeni programı örneklemek amacıyla incelenmiştir.

Bu makalenin kavramsal çerçevesi günümüz ekonomik ve politik yeniden yapılandırmanın yanı sıra kentsel mekânda barınma olgusunun içine işleyen “ölçek” kavramı üzerinde kurgulanmakta-

dır. Bu teorik kurgu, kent bağlamında şehrin yeniden ölçeklendirilmesi ve toplumda bağlamında kentlinin yeniden ölçeklendirilmesi olarak iki “ölçeksel sabitler” (*scalar fixes*) üzerinden çalışmaktadır. “Ölçek” tartışmaları günümüz politik, ekonomik, sosyal ve mekânsal ortamın yeni yapılanma sürecinin teorik kavramsallaştırılmasına altyapı oluşturmaktadır. David Harvey’in “mekânsal sabit” ve “hiyerarşik oluşum” kavramları Neil Brenner’in oluşturduğu “ölçeksel sabit” kavramına eleştirel girişi sağlamaktadır. Brenner’in “ölçeksel sabit” konsepti “her kapitalist devridaimin çok ölçekli mekânsal örgütlenmenin oluşumunu sırasıyla mekânsallaştırması, mekânsızlaştırması ve tekrar mekânsallaştırması”² olarak teorik ortamda açıklanmasına olanak sağlamıştır. Kapitalist üretimin içerdiği ikilem, bir yandan, “doğası gereği küreselleşen sermayenin gösterdiği eğilim, geri kazanım zamanının sürekli hızlandırılması, birikimin artırılması için tüm coğrafi engellerin aşılması ve mekânın zaman ile yok edilmesi yönündedir. Diğer yandan ise, sermayenin sosyal olarak gerekli geri kazanım zamanını azaltma isteğine, hızlandırılmış harekete olanak veren görece sabit ve durağan mekânsal örgütlenmenin oluşumu ile gerçekleştirilebilmektir. Bir başka deyişle Harvey’in çerçevesinden, Brenner’in özetleriyle, “mekânı aşmak için mekânsal organizasyonlara ihtiyaç duyulmaktadır.”³

Brenner'in argümanı doğrultusunda, "sermayenin zaman-mekân baskısı temelinde üretim, tekrar üretim ve kentsel ve bölgesel yığılmasını, ulaşım ağını, haberleşme sistemlerini ve devletin idari organlarını kapsayan görece sabit ve durağan mekânsal örgütlenen oluşumlarının tekrar düzenlemesi"⁴ bulunmaktadır. "Mekânsal sabit" (*spatial fix*) olarak kavramsallaştırdığı bu tür bir mekânsal örgütlenmeyi Harvey "belirlenmiş bir mekândaki üretim ve tüketim için strüktüre edilmiş bütün"⁵ olarak tanımlamaktadır. "Mekânsal sabit" tanımı üzerinden Brenner'in oluşturduğu açılım ise "kapitalist üretimin sistemi içinde aşırı birikimi hiçbir mekânsal sabit çözemeyeceği gibi her mekânsal örgütlenmenin oluşumu sadece geçici olup yinelenmeli yok edilmeyi ve tekrar inşa edilmeyi gerektirmektedir."⁶

Harvey'nin "hiyerarşik oluşum" kavramı ise Brenner'e göre "çoklu, birbirini kapsayan ölçekler vasıtasıyla biçimlenen sosyal süreçlerin koordinasyonu ve uluslararası şirketler, finansal rejimler, yasal tüzükler, kentsel ağlar ve devlet kurumları gibi "hiyerarşik oluşumların" birbiriyle özdeşmesi ile "mekânsal sabitler" güvence altına alınabilmektedir."⁷

Brenner'in ulaştığı sonuç "sermaye için tarihe göre özel, çok katmanlı bölgesel organizasyonel oluşumlar içinde ölçeklenen bölgeselleşmenin formu "ölçeksel sabitler" olarak adlandırılmıştır. Oluşan bu "ölçeksel sabit" kavramını "birbirini takip eden her kapitalist gelişimin esnasında farklı "skaler" dokular sayesinde sermayenin bölgeselleşmesinin sırasıyla yapılanı yok etme ve tekrar oluşturma" olarak karakterize etmiştir.⁸

"Ölçek" kavramı sadece "kapitalizmin bölgeselleşme anının coğrafi izleri olarak değil kapitalist bölgesel organizasyonun oluşturduğu diferansiyel formlarının yeri olarak"⁹ algılanmalıdır. Brenner ölçek olgusunun bu ikili anlayışını açmak için "coğrafi izler" olarak algılanan "ölçek" kavramını, Lefebvre'nin "mekânsal ölçekler" algısını bölgesel tariflenmiş sosyal ilişkilerin "mekânsal kabuğu" olarak tariflendirmesine dayandırmaktadır. Lefebvre'ye göre ölçek "tariflenmiş, sosyal olarak çatkılanmış, organizasyonel-bölgesel sınırlar ya da "mekânsal kabuk" içindeki sosyal ilişkileri çevrelemektedir."¹⁰ Ölçeğin "diferansiyel formların yeri" oluşu, Lefebvre'nin "mekânsal ölçekler" rolünü ölçeklerin çok katmanlı hiyerarşisi olarak değerlendirmesiyle ortaya konulmuştur.¹¹ Bir başka deyişle, mekânsal ölçeklerin ikili yapısı sosyal ilişkilerin "sınırları" ve "hiyerarşileri" olarak tariflenmektedir.

Brenner'e göre 1973 yılında tetiklenen üretim ve tüketimin yeniden yapılanması 1970 sonrasındaki küresel ekonomik krize paralel oluşan üçüncü dalga "tekrar ölçeklendirme" olarak tanımlanmaktadır.¹² Brenner "tekrar ölçeklendirme" dalgasını "skaler" hiyerarşilerin yapısal olarak benzer yönden düzenlenmesi, bölgesel organizasyonların çoklu formları içinde uzun vadeli küresel ekonomik dengesizliğin esnasında ya da hemen takibinde meydana gelmesiyle tanımlamaktadır. Brenner'in iddiasına göre güncel kriz nedenli kapitalist yeni yapılanma "tekrar ölçeklenen" "skaler" strüktürlerin çok boyutlu sürecini tetiklemiştir.

İlhan Tekeli'ye göre günümüz kent tarihi yazımında iki farklı tutum bulunmaktadır. "Birincisi bir kent mekânının sosyal-mekânsal süreçlerle zaman içerisinde nasıl bir farklılaşma geçirdiğini betimlemeye çalışır." Tekeli bunu genel olarak tarihsel coğrafya paradigması olarak adlandırmaktadır. İkinci paradigmada ise Tekeli "kent tarihlerinin planlama tarihlerinin birikmesi olarak yazıldığını" söylemektedir. Bir başka deyişle, "kentin tarihi, birbirini izleyen planlamaların tarihiyle özdeşleşmiş olarak görülmek istenilmektedir." Tekeli'ye göre "planlamaların tarihi kentin pratikteki gelişmesiyle özdeşleşmemesi bu varsayımı geçersiz kılabilir." Dolayısıyla "bu iki paradigma özellikle Türkiye'nin kentleşme deneyimini kavramakta yetersiz kalmaktadır çünkü her iki paradigma iki önemli özelliği çözümlemelerinin dışında bırakmaktadır. Birincisi toplumda var olan kurumsal yapının büyük ölçüde hesaba alınmaması. İkincisi ise bu süreçler içinde yer alan toplumsal aktörlerin kapasitelerinin kurumsallaştırılmış meşruiyet çerçeveleriyle uyumsuzluğudur." Tekeli'nin geliştirdiği "üçüncü paradigma, söz konusu uyumsuzluğu kenti biçimlendiren temel dinamiklerden biri olarak kabul etmektedir." Bir başka deyişle, toplumdaki aktörlerin yetersizlikleri tüm aktörler yelpazesini kapsayacak biçimde ve değişik türdeki yetersizliklerin tümü ile birlikte ele alınacaktır.¹³

Tekeli'nin kent tarih yazımı için oluşturduğu üçüncü paradigmanın özünde yer alan kurumsal organizasyonların kent planlamasındaki önemli rolü bağlamında, bu çalışmanın örnek alanındaki konut dokusunun dönüşümünde rol oynayan ajanların bu dönüşüm sürecinin tarihsel anlatımında çözülmesi düşünülmüştür. Milletvekili Lojmanları'nın yapımı, yıkımı ve yerine Park Oran Konutları'nın inşası sürecinin tarihsel olarak aktarılması, sadece düşük yoğunluklu ve alçak katlı konut projesinden yüksek yoğunluklu ve yüksek katlı kapalı cemaata geçiş evrelerini anlatmak-

la kalmayıp aynı zamanda güncel konut üretimini yöneten resmi ve özel ajanların oluşturduğu şebekeyi çözümlenmeye çalışmaktadır.

Türkiye’de 2001 yılında yaşanan krizin tetiklediği “yeniden ölçeklendirme” dalgası altında sermayenin ihtiyacı olan “mekânsal sabitlerin” oluşumu için coğrafi engellerin yıkılması ve tekrar oluşturulması kapsamında, “yeniden ölçeklendirme” süreci üç aşamalı incelenmektedir: (1) Milletvekili Lojmanları’nın inşası ile mekânsallaşma, (2) 2001 krizi sonrası seçimlerle birlikte lojmanların “coğrafi engel” olarak yıkılması ve (3) kapitalist sisteme hizmet eden özel ve kamusal ajanlar sayesinde aşırı birikimi eritecek “mekânsal sabit” olarak Park Oran Konutları’nın inşası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı kararıyla milletvekillerin barınma ihtiyacını karşılamak için Oran semtinde 400 adet lojman yapımı kararı verilmiştir. Devletin doğrudan konut üretiminden vazgeçip, kredi imkanları oluşturarak yardımcı olmaya karar verdiği bir dönemde, devletin kendi organları milletvekillerin konut talebini karşılamak için devreye girerek bu kararın yasal çerçevesini oluşturmuştur. Gerekli yasal uygulamaların önünü açmak için 11 Nisan 1983 tarihli 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu’na göre 65, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 84, ve 69-A no’lu parsellerin kamulaştırma işlerine Ankara Defterdarlığı Milli Emlak Müdürlüğü’nce başlanmıştır. Bu yasal çerçevede, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 73, 69-A, 84 ve 85 no’lu parsellerin maliki olan Emlak Konut A.Ş. satmak yoluyla; 65, 66, 67, 68, 74, 69-A nolu parsellerin maliki olan OR-AN A.Ş. parselleri istimlak ettirerek Maliye Bakanlığı Emlak Kredi Banka A.Ş.’ye devretti. Ankara Şehri İmar Müdürlüğü İmar İdare Heyeti’nin 01011 sayılı 1 Mayıs 1984 tarihli kararı ile, 1/5000 ölçekli Yıldızevler Nazım İmar Planı’nda konut bölgesi içinde kalan, Dikmen tapulama sözü geçen par-

sellerin TBMM Lojman ve Sosyal Tesis Alanı olarak Mevzi İmar Planı kabul edilmiştir. 16743 no’lu ada 1 no’lu parsel olarak kamulaştırılan 246.650 m²’lik arazinin 240.543 m²’si hazineye ait iken, kalan 6.116 m²’si yoldan ihdas edilerek Ankara Belediyesi adına kayıtlıdır.

3 Mayıs 1984’te TBMM ve Emlak Kredi Banka A.Ş. arasında her türlü inşaat işleri ve takibinin yapılabilmesi için protokol yapılmıştır. Bu protokol ile TBMM Milletvekili Lojmanları’nın yapımı taşeron firma olarak Kadirbeyoğlu İnşaat A.Ş.’ye ve proje müellifi olarak Çinici Mimarlık Ltd. Şti.’ye verilmiştir. 1 Ağustos 1984 yılında Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü’nce 26482 sayılı kararı ile TBMM adına Konut ve Sosyal Tesisler yapılmak üzere tahsisi yapılmıştır. Devletin kendi kurumlarının üstlendiği roller ile inşaatı 4 Ekim 1984’te temel atma töreni ile başlayan TBMM Milletvekili Lojmanları Sitesi 1987 yılında fiili olarak kullanıma açılmıştır. (Bkz. Resim 1)

1982 Anayasası’nda 400 olan milletvekili sayısının 1995 yılında 550’ye çıkarılması ile oluşan ek konut talebini karşılamak için, mülkiyeti TBMM Başkanlığı’na ait Ankara ili, Çankaya ilçesi 16743 no’lu ada 2, 3, 4, 5 no’lu parsellerde kullanılmayan yaklaşık 35.000 m²’lik inşaat haklarının devri talep edilmiştir. Bu hakların kazanımı için Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Genel Sekreterliği’nin 07 Mart 1996 tarihli yazısında Çankaya Belediye Başkanlığı’ndan 75900/1 numaralı imar planında gerekli imar durumu değişikliğinin yapılması istenmiştir.

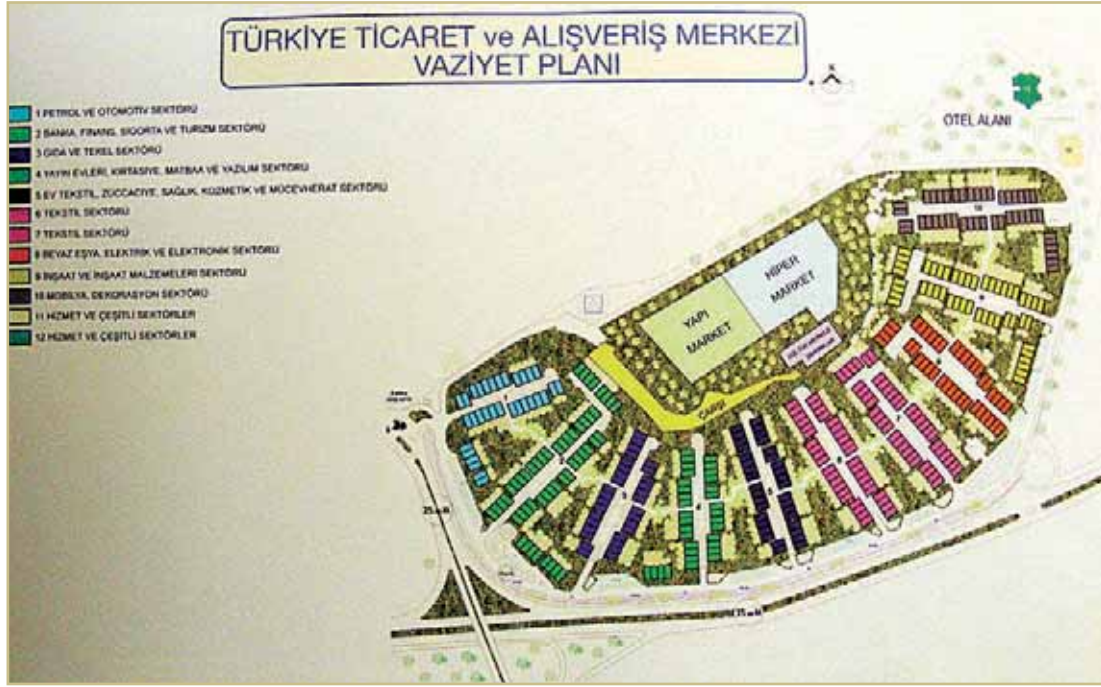
Bu talep doğrultusunda Çankaya Belediye Meclisi’nin 06 Mayıs 1996 gün ve 91 sayılı kararı ile Dikmen Or-An mevkiinde hazırlanan 1/1000 ölçekli 00436 arşiv sayılı 16743 ada 1 parselde imar durumu değişikliği hakkında hazırlanan Komisyon Raporu kabul edilmiştir. Bu rapor kapsa-

Resim 1. Bitişik Nizam Lojman Birimleri (Baykan Günay arşivinden)

Resim 2. Hava fotoğrafı (Baykan Günay’ın arşivinden.)

Resim 3. Türkiye Ticaret ve Alışveriş Merkezi Vaziyet Planı

minde 75900/1 numaralı parselasyon planı ile tanımlanan ilkokul, çarşı, camii alanlarının, bu kullanımlara ait binaların başka yerlere yapılmış olması nedeniyle hazırlanan plan değişikliği ile park alanı olarak ayrılması, milletvekillerinin konut sorunlarını çözmek amacıyla istenilen yeni lojmanların da, alanın kuzeyinde ayrılan kısımda yapılması uygun bulunmuştur. 1996 yılında müliyeti TBMM Başkanlığı'na ait parsellerde Emlak Konut aracılığıyla yüklenici firma olan MESA'ya yaptırılan 168 birimden oluşan 2 lojman bloğunun inşası Kasım 1997'de tamamlanmıştır. (Bkz. Resim 2)

2002 yılındaki seçimlerin ardından 22. Dönem Başbakanı'nın özelleştirme kampanyasının kurbanlarından biri olan bu konut alanının devlete kaynak yaratılması amacıyla satılmak istenmesi yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir. Başbakan'ın "milletvekillerin halkla iç içe olması" gibi çağrılarının arkasındaki düşünce sadece bu çabayı hızlandırmak değil aynı zamanda emsal teşkil ederek kamuya ait gayrimenkullerin özelleştirilmesi ve buraların arsaları üzerinden spekülasyon yapılarak rant sağlanması arayışının önünü açmaktır. Bu savın doğruluğunu sınamak için Milletvekili Lojmanları'nın özelleştirme sürecine ve bu süreçte kamu ve özel kuruluşların aldığı görevlerin sonuçlarına bakmak gerekmektedir.

3 Ocak 2003 tarihinde TBMM Başkanlık Divanı tarafından alınan karar gereği, müliyeti TBMM Başkanlığı'na ait lojmanlar ve beraberinde idari binalar ve sosyal tesisler satış koşuluyla 15 Ocak 2003 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Ma-

liye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. 4969 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 1 numaralı geçici maddesi altındaki 2 paragraflık metin kamuya ait bu taşınmaz malın satışında ihtiyaç duyulan kamu kurum ve kuruluşlarından oluşan ağın işleyişini tanımlamaktadır. Bu tarif kapsamında, (1) bu taşınmaz malın satışıyla yetkili kurum T.C. Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'nün iştiraki olan Emek İnşaat ve İşletme Anonim Şirketi, (2) taşınmaz malın bulunduğu parsel için plan hazırlama ve onaylamadan sorumlu kurum Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nın uygun görülen birimleri, (3) ruhsat ve plan uygulama işlemleriyle yetkili kamu kurumu Bayındırlık ve İskan Bakanlığı il teşkilatı olarak belirlenmiştir.

Milletvekili Lojmanları'nın Türkiye Ticaret ve Alışveriş Merkezi Değişim-Dönüşüm Projesi'nin kabulü üzerine, yasal olarak tariflenen kamusal şebekenin mekanizmaları içine bu projenin satış organizasyonundan sorumlu özel bir kuruluş olan Reha Medin Emlak Hizmetleri dahil edilmiştir. Mevcut doku korunarak, 400 birimlik tripleksler mağaza olarak, 168 birimlik 2 konut bloğu ofis olarak ve lojmanların sosyal donatı alanları kafe ve restoran olarak satışa çıkarılmıştır. 2003 Ekim'inde resmi olarak satışa çıkarılan gayrimenkullerden 41 adet satış yaklaşık bir buçuk sene içinde gerçekleşebilmiştir. Öngörülen satış başarısını yakalayamayan Türkiye Ticaret ve Alışveriş Merkezi Projesi'nden vazgeçen Maliye Bakanlığı tüm alanın pazarlanmasını hızlandırmak için bu alanı parçalara bölerek satmaya karar vermiştir. (Bkz. Resim 3)

Alınan bu karar doğrultusunda, 2005 yılında, iki toprak parçasından biri olan Şekil 4'teki 2 numaralı 20 dönümlük arsa 2 milyon 600 bin dolara ticaret merkezi inşaatı için Merkez Müteahhitlik A.Ş.'ye satılmıştır. Bu arsa üzerine, açılışı Eylül 2007 tarihinde yapılan Panora Alışveriş ve Yaşam Merkezi'nin inşaatı Merkez Müteahhitlik Turizm ve İşletmecilik A. Ş., mimari projesi ise A Tasarım Mimarlık Uygulama Ltd. Şti tarafından yapılmıştır. Bu dönemde satılan 25 dönümlük diğer arsa ise 29 katlı otel yapmak üzere 4 milyon 820 bin dolar karşılığında Remzi Durmaz ve Halil Başegmez'e satılmıştır. 2010 yılına ait hava fotoğrafında, Şekil 4'te Park Oran Konut Projesi'nin kuzey doğu çeperinde arta kalan 6 numaralı parçanın 4 numaralı toprak parçası ile birleşerek, otel arsası olarak satılan arazinin bütünü oluşturduğunu görmekteyiz. Bu yeni parsel üzerinde otel, rezidans, konut

Resim 4. Fotomontaj: 2006 hava fotoğrafı ve Park Oran Konutları vaziyet planı: 1. Park Oran Konutları; 2. Panora Alış-Veriş Merkezi; 3. İş Merkezi; 4. Otel Alanı; 5. İki Konut Bloğu; 6. 4 numaralı Otel Alanıyla Birleşen Alan

ve AVM gibi karma kullanımları barındıran konsept proje 2009 yılında Teraspark Oran adı altında, 150.000 m²'lik inşaat alanı ile Bleda-Durmaz Ortaklığı'ndaki işverene Hatırlı Mimarlık Ltd. Şti. tarafından hazırlanmıştır. (Bkz. Resim 4)

Villaların toplu konut arsasına dönüştürülmesi hedefiyle, Emek İnşaat ile Bayındırlık Bakanlığı'nın sürdürdüğü çalışmaların sonuçlanması üzerine Milli Emlak Genel Müdürlüğü'nce alınan villaların yıkım kararı 2007'nin Şubat ayında eyleme dönüştürülmüştür. 12 Şubat 2006 tarihinde Maliye Bakanlığı'na bağlı Emek İnşaat ve İşletme Anonim Şirketi ve TOKİ arasında yapılan protokol ile Şekil 3'teki 1, 3 ve 6 numaralı alandaki 400 adet üç katlı birimin ve 5 numaralı alandaki 2 bloğun bulunduğu Milletvekili Lojmanları TOKİ'ye devredilmiştir. İki konut bloğunda yer alan dairelerin satışına ilişkin açık artırma, 31 Ekim 2006'da Toplu Konut İdaresi'nce, her bir daire için ayrı ayrı yapılmıştır. Bu ihalede 75 daire satılırken, kalan 88 daire, 15 Kasım-15 Aralık 2006 tarihleri arasında açık satışa çıkarılmıştır. (Bkz. Resim 5)

TOKİ Ankara İli Çankaya İlçesi, Dikmen Mahallesi'nde 16743 ada, 1 no'lu parselde bulunan 400 birimi, yıkarak arsa karşılığı gelir paylaşımı modeli ile 22 Kasım 2006 tarihinde ihaleye çıkardı. İhale kapsamında hazırlanan özel teknik şartnamenin kapsadığı yapılaşma bilgileri bu alan için yoğunluğun ve buna bağlı olarak kazancın arttırılmasını sağlamaktadır. 06 Ekim 2006 tarihinde onaylanan 1/1.000 Ölçekli Uygulama İmar Planı değişikliğine göre; "A" kullanımlı ada statüsünde olan 16743 ada 1 parsel "mimari projesi-

Resim 5. Milletvekili Lojmanların Yıkımı. (Baykan Günay'ın arşivinden)

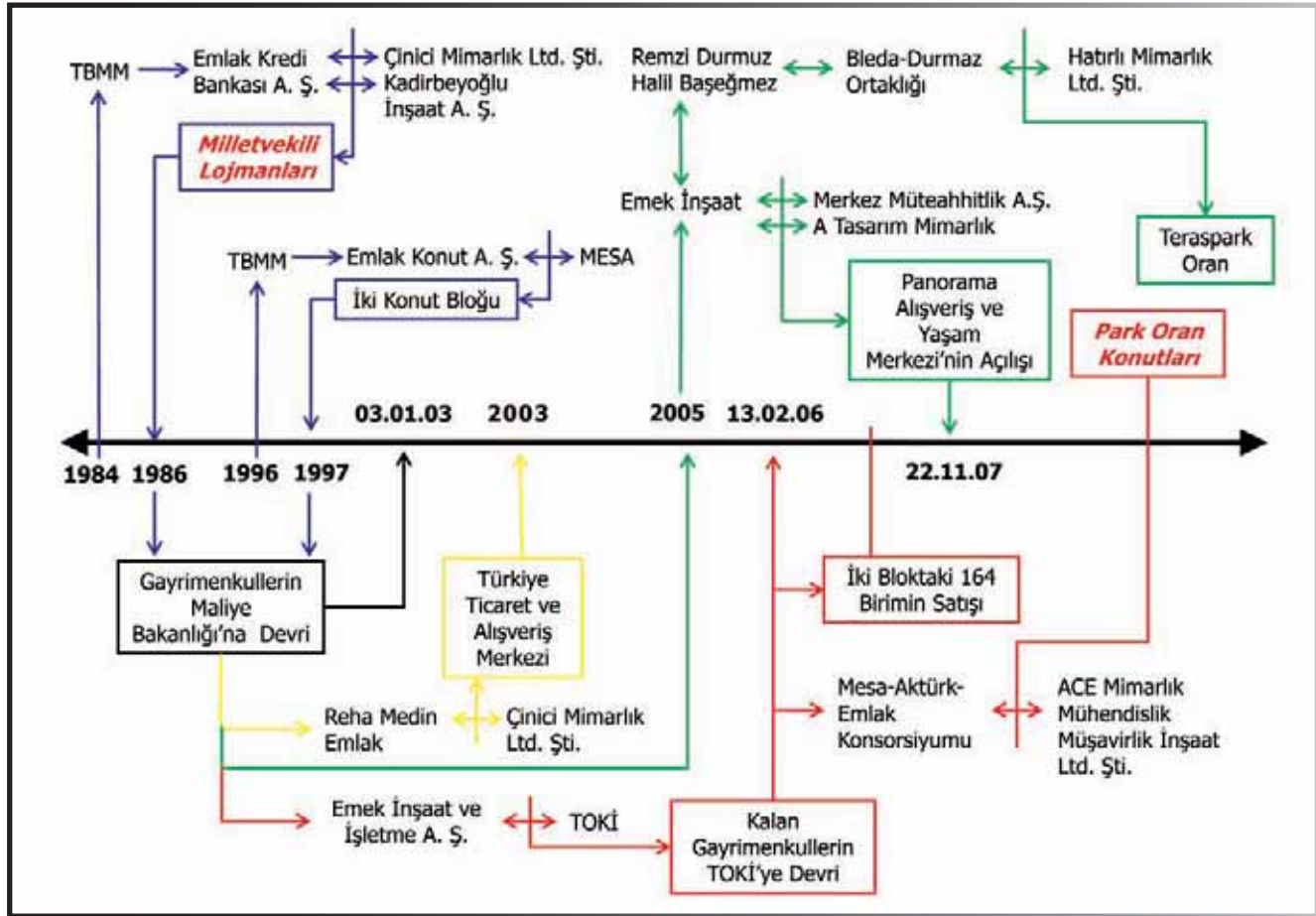
Resim 6. 2010 hava fotoğrafı

ne göre düzenlenecek konut + ticaret alanı” olarak belirlenmiştir. Sayısal verilere göre, bu adada KAKS’a konu alan toplam 301.977,00 m²’dir. Kadastral parselin yüzölçümü 146.352,18 m² olarak düşünüldüğünde emsal milletvekili lojmanlarında 0.48 iken yeni düzenleme ile 2.06’ya yükseltilmiştir. Bu düzenlemelere ek olarak, Türkiye Ticaret ve Alışveriş Merkezi Değişim-Dönüşüm Projesi kapsamında Maliye Bakanlığı’nca yapılan satışa istinaden ortaya çıkan 38 hak sahibine vermek üzere en az 13.885,50 m²’lik kapalı alana sahip bir Alışveriş ve İş Merkezi yapımı tarifi lenmiştir. İhaleye katılan üç yüklenici arasından MESA Mesken-Aktürk Yapı-Emlak Pazarlama’dan oluşan konsorsiyum ihaleyi kazanmıştır. Mimari proje işi, Ahmet Can Ersan’ın ofisi olan ACE Mimarlık Mühendislik Müşavirlik İnşaat Ltd. Şti. verilerek Park Oran Konutları’nın inşaatı Şekil 4’teki 1 ve 3 numaralı alanlarda başlamıştır. (Bkz. Resim 6)

Milletvekili Lojmanları’nın yıkımı ve Park Oran Konutları’nın inşası örneği üzerinden anlatılan tarihsel süreç konut üretiminin Ankara bağlamında yeniden tarifi lenmesi Brenner’in kavramsallaştırdığı “tekrar ölçeklendirme” dalgası etkisinde birikim rejiminin ihtiyacı olan “mekânsal sabitlerin” oluşumuyla özdeşleşmektedir. Brenner’e göre kentsel mekânın barındırdığı Milletvekili Lojmanları gibi “mekânsal sabitler” kapitalist tüketim ve üretim sistemi içinde yok edilip tekrar üretilerek aşılabil-

mektedir. Bu çabaya hizmet eden özel ve kamusal kurumlar gibi çok katmanlı bölgesel organizasyonlar sayesinde bölgeselleşen sermayenin formu Brenner’in çatıladığı “ölçeksel sabit” kavramı ile tarifi lenebilmektedir. Milletvekili Lojmanları’nın yıkımı ve yerine Park Oran Konutları’nın inşasında adı geçen ajanlar gibi “hiyerarşik oluşumlar” tarafından kontrol altına alınan dönüşüm süreci, kent dokusunun ne tür bir organizasyonel mekanizma içinde “tekrar ölçeklenmesini” aktarmaktadır. (Bkz. Resim 7)

TBMM Milletvekili Lojmanlarının inşası, yıkımı ve Park Oran Konutları’nın yapımı evrelerinin tarihsel olarak incelenmesi kapsamında güncel yüksek yapı-yüksek yoğunluklu konut üretiminde rol oynayan devlet ve özel ajanların ağını çözme hedefinin yanı sıra bu makalenin teorik altyapısını oluşturan “ölçek” kavramını kentsel düzeyde şehrin ve vatandaşlık düzeyinde kentlinin “tekrar ölçeklenmesi” olarak iki “skaler sabit” üzerinden incelemek sermayenin kendini tekrar üretmesi esnasında kent ve kentli üzerinden nasıl çalıştığını görmemizi sağlamaktadır. Kentsel bağlamda kapitalist dalganın “tekrar ölçeklendirme” süreci Harvey’in tarifi lediği “yaratıcı yıkma” imgesine benzemektedir. Harvey’in iddiasına göre “modernistin sonsuz ve değişmezi temsil etmesinin tek yolu yıkım süreciyle gerçekleşmelidir ki kaotik, anlık ve parçalanmış olan modern yaşamı dondurabilsin.”¹⁴ Bu

Resim 7. Ölçeksel Sabitler

“yaratıcı yıkım” kavramsallaştırılmasına benzer bir şekilde, Brenner’e göre şehirler “kapitalizmin tarihsel coğrafyası olarak durmayan formasyon ve yeni formasyon içinde kapitalist bölgesel organizasyonlar oluşturdu, yok etti ve geçici olarak stabilize edilmiş “mekânsal sabitler” olarak birbirini takip eden her birikim rejimi için tekrar oluşturuldu.¹⁵ Brenner’in bakış açısına göre, bölgesel organizasyon formlarının “tekrar ölçeklendirme” süreci, kentsel mekânın çok-skalerli tekrar bölgeselleştirilme süreci olarak yorumlamamıza olanak vermiştir. Bu tekrar-ölçeklendirme süreci etkisi altında, mimarlık ile kentselleşme süreci arasındaki ilişkiyi çözmeye çabalamak için kent sorunsalı ölçek sorunsalı olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmanın ikinci düzeyini oluşturan toplumda düzeyinde, kentlinin “yeniden ölçeklendirilmesi” yeni kent-merkezli aidiyet biçimlerinin ortaya çıkışına ve yeniden yapılanan küresel ekonominin tetiklediği “kentli yaşam tarzına” açılım vermektedir. İktisadi oluşumların ve bölgesel devletin kriz gerekçeli kapitalist tekrar yapılanması sadece şehir ve devlet gibi “skaler” yapıların tekrar ölçeklenme sürecini tetiklemekle kalmayıp ulus devlet kavramına dayandırılan vatandaşlık olgusunun çözüldüğü bir bağlam oluşturdu. Bu çözümlerle birlikte tek-

rar ölçeklenme süreci etkisi altında yeni vatandaşlık biçimleri ortaya çıkmıştır.

1970 sonrası meydana gelen küresel ekonomik krizin tetiklediği ekonomik ve politik gelişmeler, sermayenin küresel bağlamda işlemlerini sağlayan toplumun yükselişi bu yeni vatandaşlık kimlik oluşumuna örnek teşkil etmektedir. Bu yeni toplumun oluşturduğu hizmet sektörü iletişim, bilgisayar, veri hizmeti, mali kurumlar, muhasebe, işletme, pazarlama, danışmanlık, medya ve reklam şirketleri, tasarım ve mühendislik gibi hizmetleri arz etmektedir. Yeni oluşan bu kimlik biçimi uluslararası profesyoneller ve uzmanlardan oluşan uluslararası kent soylu kesimini tariflemektedir. Dolayısıyla bahsedilen “kentli yaşam tarzı”, uluslararası kent soylu kimliğin parçası olan “kentli yaşam tarzını” ve konut tercihlerini kapsamaktadır. Sharon Zukin’in uluslararası kent soylunun yaşam tarzının kavramsallaştırmasıyla “kentli yaşam tarzı” tanımı açıklanabilir. Zukin’e göre 1980 sonrası banliyö alışveriş merkezlerinden ofis, alışveriş ve eğlenceyi barındıran kentli, karma kullanımlı komplekslere olan kültürel coğrafi kayma, bu profesyonel sınıfın işine yakın yaşama ve şehir merkezli kültürel etkinliklere katılma gibi taleplerini karşılamaktaydı.¹⁶

Politik ve ekonomik “tekrar ölçeklenme” etkisi ve TOKİ gibi kamusal ajanların kontrolü altında üst gelir gurubunu hedefleyen konut üretiminin formu olarak kapalı cemaat konut projeleri ön plana çıkmaktadır. Bu tip konut dokularının tasarım kriterleri sermayenin talep ettiği “mekânsal sabitlerin” mimari dilini oluşturmaktadır. Böylesi bir mimari dile örnek teşkil eden Park Oran Konutları, “Bahçe Şehir” modelinin yerel yorumlaması niteliğindeki Milletvekili Lojmanları’nın bahçe içindeki kurgusu yerine kamusal yeşilin duvarlarla çevrelendiği özel mülk tarifini benimsemektedir. Milletvekili Lojmanları’nın alçak katlı-alçak yoğunluklu mahalle modeli yerine projelendirilen dikey konutlar, bulunduğu kentsel bağlamdan kopuşun mekânsal yansıması olan dışa kapalı yerleşke içinde düşülmüştür. Dikey ölçeğin homojen yatay Ankara kent silueti üzerindeki etkisi Lefebvre’nin çerçevesinden “otoritenin göstergesi”¹⁷ olarak betimlenebilmektedir. Burada bahsedilen otorite sermayenin küresel ölçekte sağlıklı işleyişini sağlayan uluslararası kent soylu sınıfına ait olmaktadır. Bu sınıfın yaşam alanını oluşturan mimari program, saygınlık, statü ve gücü simgeleyen öğelerle tarifiyen yaşam tarzını benimseyen cemaatin çatkılanmasını sağlamıştır.

DİPNOTLAR

¹ Bu metin, ODTÜ Mimarlık Bölümü, Bina Bilgisi Lisansüstü Programında (2009) tamamlanan Yüksek Lisans Tezi gözden geçirilerek elde edilmiştir. E.Ö. Kale, **Density as a Transformative Power of Architecture: Milletvekili Lojmanları / Park Oran Konutları**, Unpublished Master’s Thesis, METU-Department of Architecture, Ankara, 2008.

² N. Brenner, “Between Fixity and Motion: Accumulation, Territorial Organization and the Historical Geography of Spatial Scales”, **Environment and Planning D: Society and Space**, 1998, S.16:4), s.461.

³ a.g.e. Brenner, Harvey, D., “The Geopolitics of Capitalism,” Derik Gregory and John Urry, (ed.) **Social Relations and Spatial Structures**, Macmillan, London, 1985,s. 145.

⁴ a.g.e., p. 462.

⁵ a.g.e., Brenner, D. Harvey, s.146

⁶ N. Brenner, “State Territorial Restructuring and the Production of Spatial Scale, Urban and Regional Planning in the Federal Republic of Germany, 1960-1990,” **Political Geography**, 1997, S. 16:4,s.279.

⁷ a.g.e., N. Brenner, (1998) s. 463.

⁸ a.g.e., s. 464.

⁹ a.g.e., s. 465.

¹⁰ a.g.e., s. 466.

¹¹ a.g.e., s. 466.

¹² a.g.e., s. 473.

¹³ İ. Tekeli, “Kent Tarihi Yazımı Konusunda Yeni Bir Paradigma Önerisi,” T. Şenyapılı, (ed.) **Cumhuriyet’in Ankara’sı**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2006, s.3-4.

¹⁴ D. Harvey, **The Condition of Postmodernism**, The Blackwell Publishing, Oxford, Cambridge, 1990, S. Savran (çev.), **Postmodernliğin Durumu**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s.30.

¹⁵ N. Brenner, “Beyond State-Centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Globalization Studies”, **Theory and Society**, 1999, S.28:1, s.48.

¹⁶ S. Zukin, “Urban Lifestyles: Diversity and Standardisation in Spaces of Consumption”, **Urban Studies**, 1998, S.35:5, s.830.

¹⁷ H. Lefebvre, **The Production of Space**, Nicholson-Smith, D. (çev.), Blackwell, Oxford ve Cambridge, 1991, s. 98.

TÜRKİYE'DEKİ NEOLİBERAL KENTLEŞMENİN ÜÇ AYAĞI: ANKARA TARİHİ KENT MERKEZİ YENİLEME ALANI PROJESİ¹

Sinem Yardımcı, Y. Mimar, Bauhaus Üniversitesi, Weimar - Kentsel Çalışmalar Doktora Programı

Alışageldiğimiz, 'küreselleşme', 'yönetişim', 'sıfır tolerans', 'azınlık', 'etnisite', 'kimlik' gibi sözcüklerin yeni *liberal dili* oluşturduğunu savlayan Bourdieu ve Wacquant, yeni dilin -belki de 68 sonrası solun sözde yenilgisiyle özdeşleştirilen- 'sermaye', 'sınıf', 'sömürü', 'hegemonya' gibi gözden düşmüş sözcüklere kasıtlı olarak referans vermekten kaçındığına dikkat çeker.² Bir anlamda yenilgiyi anıştıran bu sözcüklerin yokluğu, bu yeni dili kendinden referanslı sözcüklerle doldurmuş ve kapitalist sistemle olan somut ilişkisini zayıflatarak soyutlaştırmıştır. Son yıllarda dilimize giren, toplumsal yapıdaki dönüşümden tutun da, kentleşme dinamiklerindeki değişime kadar birçok durumu nitelerken sıklıkla kullandığımız *neo-liberal* sözcüğünün bu yeni dilin soyut ve hafif mecrasına kayması korkusuyla, bu yazıya *neoliberalizm* ve *neo-liberal kentleşme* kavramlarını irdeleyerek başlayacağım.

Önceleri, devletin kendini geri çekmekle kalmayıp, elleriyle özel sektörün sırtını sıvazladığı piyasa-odaklı bir yaklaşımın içinde, sosyal ve ekonomik politikaların yeniden üretildiği bir düzeni imleyen neoliberalizm; sonraları sosyal, kültürel ve politik edimleri piyasa-odaklı bir zihniyete tabi kılmayı hedefleyen bir söyleme dönüşmüştür. Neoliberalizmin de, kapitalizmin her tıkanma döneminde yaptığı gibi, adaletsizlik ve yoksulluk

gibi çelişkilerini yarattığı söylem içinde normalleştirilmesi, doğal bir süreçmiş gibi göstermesi şaşırtıcı değildir.

Ancak neoliberalizmi seleflerinden ayıran ve güçlü kılan, bu normalleştirme ve rıza inşası sürecini doğrudan kentin yeniden yapılandırılması sürecinin içinde kurgulamasıdır. Bir başka deyişle, kent mekânının sermayenin yık-yap mantığı içerisinde toprak ve rant stoğu olarak süregelen araçsal rolü derinleşirken, buna işlevsel bir rol daha eklenmiştir. Bu rol, mekânın temsiliyetinin seçimli yeniden üretimiyle 'vatandaşlık', 'kamusallık', 'gündelik hayat' gibi kavramların algısının değiştirilerek, kamunun kent deneyiminin limit ve olanaklarına dair olan bilincinin kısırlaştırılması ve sığlaştırılması olarak özetlenebilir. Kent mekânı bu rolüyle, tam da piyasa ekonomisinin yarattığı çelişkilerle rıza gösterecek bilincin inşasına doğrudan katkıda bulunur. Altta açıklayacağım neoliberal kentleşme ve onun üç ayağında bu katkı daha net anlaşılacaktır.

1. Neoliberal Kentleşme ve Üç Ayağı

Süreç-Temelli Bir Proje Olarak Neo-Liberal Kentleşme: Neoliberalizmin coğrafyasını anlamının, kendisini anlamaktan çok daha güç bir iş olduğuna değinen bir çok akademisyen, neoliberaliz-

min karmaşık mekânsal örgütlenmesini anlamının *süreç-temelli mekânsal bir proje* olduğunu anlamaktan geçtiğine işaret eder.³ Diğer –ism lerden farklı olarak bu proje, süreç temelli olmasından ötürü kendi içinde tutarlı bir son duruma eğilimli olmayan, coğrafi ve zamansal olarak değişiklik gösteren olumsal bir karaktere sahiptir. Basitçe, varolduğu coğrafyaya bağlı olumsallığı bu projeyi aslında geniş bir yapının içine oturmuş birden çok “yerel neoliberalizm”in örgüsünden oluşturur. Yine de, farklı coğrafyalardaki neo-liberal mekân örgütlenmesini anlamının araçları ortaktır.

Sürecin Yıkım ve Yapım Safhaları/ Evreleri: Bu araçların ilki yukarıda da söylendiği üzere bu projenin süreç temelli oluşunda aranmalıdır. Süreç, temel olarak iki farklı safhadan/evreden oluşur; *yıkım (destruction)* ve *yapım (creation)*. Klasik liberalizmin temel inançlarına seçimli dönüşü ve Keynesçi refah devletinin kısmi olarak reddi olarak basitçe özetlenebilecek neoliberalizm *yıkımı*, toplu konut ve kamusal mekân gibi kent bileşenlerini örgütleyecek/üretecek kentleşme politikalarında, yerel yönetimlerin eylemlerini kamu yararını gözetecek biçimde denetleyen merkezi refah devletinde ve kurumlarında, kısacası Keynesçi yapıda uygular. Bununla birlikte, değinilmesi gereken önemli bir nokta yıkımın hiçbir zaman açıktan açığa gerçekleştirilmeyip, aksine yavaş ve sinsice uygulanmasıdır. Bu sinsi yıkım kent mekânının üretilmesi/yenilenmesi/dönüştürülmesi ile ilgili mevzuatın yavaş yavaş, parça parça, yeniden ve yeniden düzenlenmesinde somutlanabilir. *Yapım* evresi ise, merkezi devlet yapısında yapılan yeniden bir ölçeklendirmeye girişimci yerel yönetimlerin oluşturulması, kentin yapıları fiziki çevresinin bu girişimci yerel yönetimler tarafından piyasanın rekabet ortamında yarışabilecek şekilde yeniden üretilmesi, piyasa mantığının doğurduğu kentin yoksulluk, sosyo-mekânsal kutuplaşma, mutenalaşma gibi çelişkilerini yatıştırarak sosyal politikalarda düzenlemeye gidilmesi ve kent mekânının temsiliyetinin seçimli yeniden üretilmesiyle kamunun dikkatini bu çelişkilerden uzaklaştıran başka ideolojiler üzerinde rıza inşası şeklinde özetlenebilir.

Neoliberal Kentleşmenin Üç Ayağı: Farklı coğrafyalardaki neo-liberal mekânsal örgütlenmeyi anlamının bir diğer ortak aracı ise süreç temelli bu projenin evrelerinin yıkıma ve yeniden yapılanmayı hedeflediği alanlardır. Bu alanlar; kent yönetimi, kent mekânı ve kentteki sosyalleşme kalıplarıdır. Bu hedef alanlarına atıfla, Brenner ve Theodore neoliberal proje ile amaçlanan?/istenen? kentleşmeyi üç ayağıyla birlikte şöyle tanımlar⁴;

- i Kent yönetim modeli olarak neoliberal yapılanma.
- ii Mekansal seçimli politik bir strateji olarak neoliberal yapılanma
- iii Bir söylem, ideoloji ve temsiliyet biçimi olarak neoliberal yapılanma

i Kent Yönetim Modeli Olarak Neoliberal Yapılanma: Ulus devletin kaynak, gelir ve gücünün yerel yönetimlere aktarılması sürecine eşlik eden devletin hiyerarşik yapılanmasındaki dönüşüm dikkat çekicidir. Yerel yönetimlerin bu hiyerarşik yapı içinde güçlenmesinin nedenlerinden biri olarak tüm dünyada ulus-devlet nosyonunun zayıflaması gösterilebilir. Brenner’in *devletin yeniden ölçeklendirilmesi (re-scaling state)*⁵ olarak adlandırdığı yetkinin merkezden yerel yönetimlere aktarılması, neoliberal yapılanmanın kent yönetimi alanındaki ayağının başlangıç noktasıdır.

Lefebvre’in merkezi devlet ve mekân üretimi arasındaki ilişkiye dair görüşü, neoliberal yapılanma sürecinde devletin yeniden ölçeklendirilmesinin kentleşmeye etkisini kavramak açısından önemlidir. Lefebvre’e göre, büyük ölçekte mekânın idaresini ancak ve ancak devlet gerçekleştirebilir.⁶ Bu savın perde arkasında ise şöyle bir varsayım vardır; kapitalist sistemdeki mekân üretimi birbirine zıt iki farklı mekân kavrayışının sürekli çarpıştığı nazik bir denge üzerine oturur. Bu, devlet ve kamunun çıkar ve amaçlarına uygun *lojistik mekân* kavrayışı ile özel mülk sahipleri, spekülâtörler ve yatırımcıların çıkar ve amaçlarının şekillendirdiği *yerel mekân* kavrayışı arasındaki çelişki üzerine kurulu bir dengedir. Burada Lefebvre’in savı, özel çıkar ve amaçların eksenini dışında, güçlü ve merkezi bir devletin bu çelişkiyi dengede tutabileceğidir. Fakat devletin yeniden ölçeklendirilmesi sürecinde bu dengenin bozulması kaçınılmazdır. Merkezi bir devletin yokluğunda, *lojistik* ve *yerel mekân* kavrayışları arasındaki gerilim, dolayısıyla da kamunun çıkarlarıyla, özel mülk sahipleri, spekülâtörler ve yatırımcıların çıkarları arasındaki gerilim artmıştır.

İletişim, taşımacılık ve enformasyon teknolojilerinde kaydedilen hızlı ilerlemeyle ortadan kalkan *mekânsal* engellerin sermayeye kazandırdığı hareketlilik ve sermayenin bu hareketliliğinin yarattığı *bölgeler arası rekabet* ortamının merkezi devletin yokluğunda daha da derinleştiğini iddia etmek yanlış olmaz. Finansal sermayenin ve uluslararası şirketlerin spekülâtif adımlarına bağımlı bu daha

da derin rekabet ortamında tam da Harvey'nin işaret ettiği *idarecilikten (managerialism) girişimciliğe*⁷ kayan yerel yönetimlerin yeni yetki ve sorumluluklarıyla yukarıda bahsettiğimiz bozulan dengeyi tekrar kurmak şöyle dursun, artan gerilime taraf olması şaşırtıcı değildir.

Yoğun rekabet ortamındaki bu taraf olma durumunu, yerel yönetimlerin kazandığı girişimci kimliğin üzerinden okumak mümkündür. Sermaye, yeni yatırımlar ve istihdam kaynakları için bölgelerini cazip hale getirmekle yükümlü olan bu girişimci kimlik kamu-özel sektör ortaklığının gerekliliği konusunda hemfikirdir. Bu ortaklık içerisinde, kent mekânının yeniden yapılandırılmasıyla ilgili planlama kararları ve kent politikaları spekülatifdir. Başka bir deyişle, girişimci kimliğin bu spekülatif tavrı bir yandan yatırımcılar için cazip bir iklim yaratırken; bir yandan da bu ortaklığı, kamunun riskleri üstlendiği, özel sektörünse avantajlardan yararlandığı, getirileri asimetric bölüşülen adaletsiz bir anlaşmaya dönüştürür. Kısacası neoliberal yapılanmanın kent yönetimi ayağında istenen, özel sektörün piyasa mantığını içselleştirmiş yerel yönetimin kent mekânının üretimindeki inisiyatifini kamu yararını gözetken toplu konut, eğitim yapıları gibi projeler üzerinde değil de; alışveriş merkezi, ofis binası gibi kısa vadede karlı, özel mülkiyete tabi projelerde kullanmasıdır.

ii Mekânsal Seçimli Politik Bir Strateji Olarak Neoliberal Yapılanma: Neoliberal projenin zaman ve coğrafyaya bağlı olumsuzluğu nedeniyle tek bir mekânsal stratejiden bahsedilemeyeceğine değinmiştim. Bununla birlikte, genel strateji kent merkezi ve çevresinin yatırımlarla değer kazanması (*revalorization*), buna karşılık banliyölerin yatırımların geri çekilmesinden ötürü değer kaybetmesi (*devalorization*) şeklinde basitçe özetlenebilir. Elbette bu basit gözlem neoliberal yapılanmanın mekânsal stratejisini anlama yolunda kilit görevi gören şu soruları da beraberinde getirmektedir; "Kent'in fiziki yapılanması neden yatırım süreçlerine bağımlıdır?" ve "Kent formuna etki eden yatırımların çeperden çekirdeğe doğru kayma eğiliminin nedeni nedir?"

Kent'in fiziki yapılanmasının yatırım süreçlerine bağımlılığının nedenleri *sermayenin ikincil devresi (secondary circuit of capital)* kavramıyla açıklanabilir. Sermaye akışı üç devre içinde gerçekleşir. Bunlardan ilki olan birincil devre basit meta üretimine yapılan yatırımlara tekabül eder ve bu devredeki başarı -uzun vadede kendini aşı-

rı üretim, işsizlik, kullanılmayan üretim kapasitesi ile gösteren- piyasadaki doygunlukla sonuçlanır. Yaşanan bu tikanıklığa çözüm olarak da, sermaye ikincil devreye yani taşınmaz varlık ve tüketim kaynaklarına yapılan yatırımlara doğru kaydırılır. Bu devrede, arsa, bina gibi fiziki yapıyı çevreyi oluşturan bu taşınmaz varlıkların yatırım nesnesine dönüşmesi ve değerinin yapılan yatırımlarla değişkenlik göstermesi ise kent'in fiziki mekânın üretimi ile yatırım süreçleri arasındaki karşılıklı ilişkisini görünür kılar. Bu yüzdendir ki, Gottdiener'in de savladığı gibi kent'in üretimi sermaye birikim süreçlerinin mekân üzerinde şekillenmesidir.⁸

Kapitalist örgütlenmenin doygunluk dönemlerindeki manevraları fraktal desenli bir resme benzetilebilir. Nasıl ki bir devreye yapılan yatırımlar doygunluğa ulaştıktan sonra sermaye akışı başka bir devreye kayma eğilimindeyse, aynı eğilim/manevra devrenin kendi içinde de vuku bulur. Bu fraktal desene uzaktan bakıldığında görünen, endüstriyel çöküşün ivmelenmesiyle yatırımların emlak piyasasına-ikincil devreye akmasıdır. Resme daha yakından bakıldığında, ikincil devreye yapılan yatırımların doygunluğa ulaştığı anda yatırımların coğrafi olarak kaydırılmasında çare arandığı görülür. Bu yakın resim ise bize kent formunu şekillendiren yatırımların çekirdekten çepere sonra çeperden çekirdeğe doğru döngüsel kayma eğiliminin senaryosunu anlatır. Harvey ikincil devreye yapılan yatırımların taşınmaz nesnesi olan kent mekânının sabitliğini, artık karlı olmaktan çıkan coğrafyalardan diğer coğrafyalara kaymaya eğilimli sermaye akışı önünde bir engel olarak tanımlar ve bu durumu *mekânsal sabitlik (spatial fix)* kavramıyla açıklar.⁹

Neoliberal proje kapsamındaki mekânsal yapılanma stratejisi yukarıda çizilen senaryonun bir versiyonudur. Bir zamanların *Keynesçi idareci kenti (Keynesian managerialist city)* çepere doğru genişlemesiyle, kent-merkezinin çöküşüyle, kamu yatırımlarının altyapı projelerine aktarılmasıyla karakterize edilirken; *neoliberal kent*, yatırımcıların ilgisinin tekrar merkeze dönmesiyle, şehirden uzak lüks sitelere (*exurb*) yapılan özel yatırımlarla, banliyölere yapılan yatırımların geri çekilmesiyle ve kısa vadede kar getirmeyen projelere yapılan kamu yatırımlarında kesintiye gidilmesiyle karakterize edilir. Hackworth'un deyişiyle, bir zamanların *Keynesçi idareci kent* ikonu olan toplu konut ve orta sınıf banliyö yerleşimlerinin yerini *neoliberal kent*'in ikonları olan mutenalaşmış mahalleler ve kent merkezindeki ticari mega-projeler almıştır.¹⁰

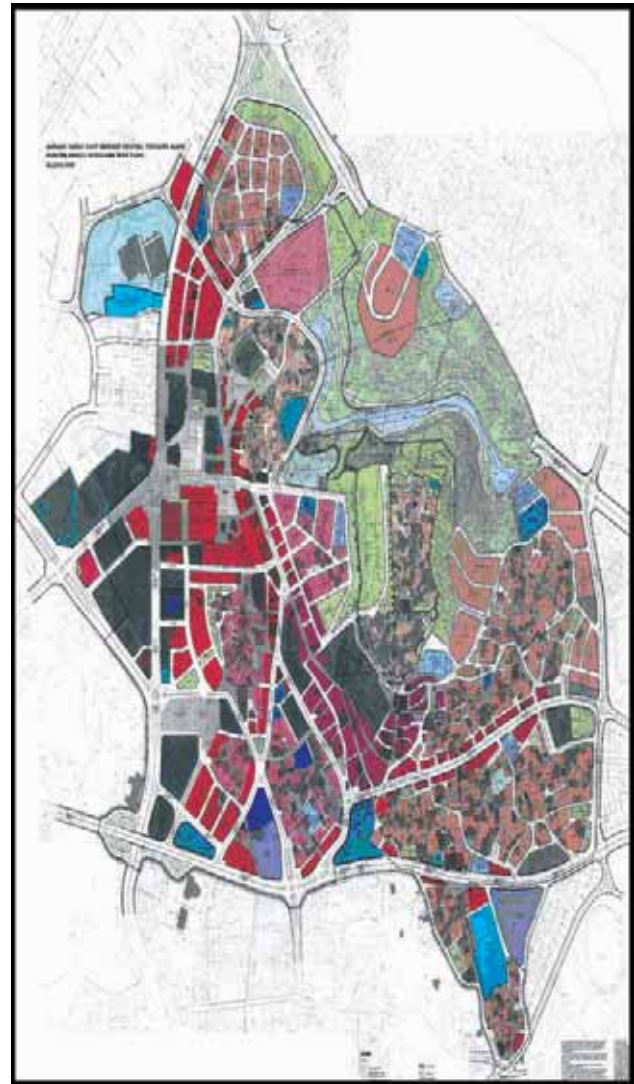
iii Bir Söylem, İdeoloji ve Temsiliyet Biçimi Olarak Neoliberal Yapılanma: Sermayenin çeperden merkeze olan hareketini basit bir kar arayışı olarak yorumlamak neoliberal yapılanmanın kent alanındaki ayağında talep ettiği mekânsal yapılanmayı sadece ekonomik bir stratejiye indirgemek olur. Oysaki tarihi kent merkezleri ve kamusal mekânlardan oluşan merkezdeki eski kent dokusu, sermaye birikiminin sürekliliğini sağlayabilmek için yenileme/dönüştürme gibi müdahalelere tabi tutulmaktadır. Bu müdahaleler, kentlinin kolektif hafızasında fiziki mekânlarla birlikte hayat bulan kentsel deneyimin, kamusalılık, gündelik hayat tanımlarının, tekrardan tanımlanmasına neden olur. Fiziki mekânın temsiliyeti üzerinde yapılan manipülasyonlarla gerçekleştirilen bu yeniden tanımlama işlemi ise neoliberal mekân yapılanmasını aynı zamanda politik ve ideolojik bir strateji kılar.

Politik ve ideolojik neoliberal yapılanma stratejisinin hedef alanı ise kentteki sosyalleşme kalıplarıdır. Kapitalist sistemin krize eğilimli olduğu dönemlerde kentteki sosyalleşmenin artan bir politizasyona gebe olduğunu savlayan Gough, bu durumun sermayenin toplum üzerindeki kontrolünü zayıflattığına ve kapitalist sistemin altını oyduğuna işaret eder. Gough'a göre neoliberalizmin sosyal projesinin bu bağlamdaki stratejisi, kriz dönemlerinde artan politizasyonun toplum içinde parçalanma, kutuplaşma ve cemaatleşme yaratılarak önlenmesidir.¹¹ Bir başka söyleyişle, piyasa zihniyetiyle üretilen kent mekânının kaçınılmaz çelişkileri olan kentsel yoksulluk ve eşitsizlik karşısında örgütlenmesi olası sivil-itaatsizlik, neoliberal proje eliyle yaratılan toplum içindeki cemaatleşmeyle bertaraf edilir. Gough, *programlanmış cemaat tipi sosyalleşme (top-down community socialization)* diye adlandırdığı bu kalıbın muhafazakar sosyal ilişkileri beslediğine dikkat çeker.¹²

Bu noktada, istenilen cemaat tipi sosyalleşmenin toplumun parçalanmasında ve apolitizasyonda oynadığı etkin rolü Sennet'in Kamusal İnsanın Çöküşü adlı kitabında kamu kültürünün sonu olarak tariflediği yıkıcı cemaat (*destructive gemeinschaft*) üzerinden okumak mümkündür. Sennet, cemaatin bu yıkıcı kimliğini iki sava dayandırır. Bunlardan ilki, sorgulanmayan kabuller üzerine kurulu cemaatin doğası gereği uzun vadede üyelerini muhakemeden yoksun bıraktığı ve kritik bakıştan yoksun kolektif kişiliklerin toplamına dönüştüğü savıdır. İkinci sav ise, cemaatin örgütleyebildiği tek kolektif eylemin cemaatin çemberinde olmayanları dışlamak olduğudur.¹³

Neoliberal proje programlanan bu tip bir sosyalleşme kalıbıyla kamusalılığı ve kamusal alanı yeniden tarifler. Bir taraftan yeniden tariflediği cemaatlerden oluşan "parçalı kamusalılık"la olası politizasyonun önüne geçer. Bir taraftan da, kamusal alanda kendi materyal, ekonomik ve sınıf çıkarlarına uygun hareket etmesi beklenen bireyin rızasını cemaatin yapıstırıcısı olan sorgulanmayan kabuller –kültürel, milliyetçi ve dini değerler- etrafında inşa eder.

Yazının başında da belirttiğim gibi, rıza inşası süreci mekânın işlevsel rolüne başvurulmadan gerçekleştirilemez. Neoliberal projeyi seleflerinden ayıran, kendini bir söylem ve ideolojiye dönüştürme sürecini mekânın yeniden yapılandırılması süreci içinde kurgulaması olgusunu hatırlayalım. Bu olguyu, yukarıda tariflenen kamusal alanın (*public sphere*) yeniden tanımlanması sürecinin kamusal mekânın (*public space*) temsiliyetine yapılan müdahaleler içinde kurgulanması olarak okudu-

Resim 1. Ankara Tarihi Kent Merkezi Yenileme Alanı Koruma Amaçlı Uygulama Planı

ğumuzda mekânın bu işlevsel rolü biraz daha netlik kazanır.

Ancak yine de, bütün bu proje ve onun üç ayağı Türkiye'ye özgü şekliyle incelendiği zaman şimdiye kadar çizmeye çalıştığım kavramsal çerçeve anlam kazanacaktır. Bu amaç doğrultusunda, yazının bu ilk kısmında çizilen neoliberalizm ve neoliberal kentleşmeye ilişkin kavramsal çerçeve yazının ikinci kısmında Ankara'daki neoliberal kentleşmeyi açık bir şekilde örnekleyen "Ankara Tarihi Kent Merkezi Yenileme Alanı Projesi" incelerken kullanılacak ve somutlanacaktır.

2. Ankara Tarihi Kent Merkezi Yenileme Alanı Projesi ve Ulusun Değişen Algısı

Plan notlarında¹⁴ Ankara'nın tarihi kent merkezindeki işlevsizleşme ve çöküntü halinin planlama yaklaşımı içinde ortadan kaldırılmasını, bölgenin ticari, turistik ve kültürel gelişimine uygun olarak yeniden inşa ve restore edilmesini ve bölgede konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanları ile yeni ulaşım çözümlerinin oluşturulmasını amaçladığı belirtilen *Ankara Tarihi Kent Merkezi Yenileme Alanı Projesi* (Bkz. Resim 1) ana hatları çizilen neoliberal kentleşmenin üç ayağını da Türkiye özelinde örneklemesi açısından önemlidir. Bu proje üzerinden, Türkiye'deki neoliberal kent yapılanmasını iki farklı okumayla somutlamak mümkündür. Proje sürecini ve yatırım süreçlerinin başkentten çekirdeğindeki fiziki yapıyı çevreye etkisini anlamak amaçlı yapılacak ilk okumayla neoliberal projenin kent yönetimi ve kent mekânı ayağındaki Türkiye resmi çizilmeye çalışılacaktır. Projenin önerdiği kent programını ve dönüştürmeyi hedeflediği kamusal mekânların yeni temsiliyet biçimlerini anlamak amacıyla yapılacak ikinci bir okumayla da Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki modernite projesi için kritik öneme sahip Ankara kentinin sosyalleşme kalıplarındaki neoliberal dönüşümün haritası çıkarılmaya çalışılacaktır.

i İlk Okuma: Kent Yönetimi ve Kent Mekânındaki Neoliberal Dönüşümün Proje Süreci Üzerinden İncelenmesi: 14 Ocak 2005 tarihinde, yürürlükte olmasına karşın uygulaması amaçlı olarak çok zaman önce bırakılmış *Ulus Tarihi Kent Merkezi Koruma ve Geliştirme Planı*'nın spekülatif mazarretler sonucu iptaliyle proje süreci başlamıştır. Bu süreci, plansız bırakılan bölgenin 5366/2005 sayılı "Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkındaki Kanun" a dayanılarak Bakanlar Kurulu tarafından kentsel yenileme alanı ilan edil-

mesi takip etmiştir. Hemen ardından, 2004 yılında çıkarılan Belediyeler Kanunu'nun 73. maddesinin¹⁵ kentin gelişimine uygun olarak eskiyen kent kısımlarının yeniden inşa ve restore etmek amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulama yetkisi verdiği Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ulus için bir yenileme projesi ihalesi açmıştır ve bunu da bir mimarlık şirketine, Hassa Mimarlık'a vermiştir. Ancak ihaleyi kazanan firmanın hazırladığı yenileme projesi -halihazırdaki koruma planı iptal edildiğinden- bir koruma planına dayanmadığından, 2863 sayılı yasa gereğince bir taşeron firmaya, İstanbul'daki bir şehir planı ofisine koruma planı hazırlatılmıştır. Bundan sonraki süreçte Koruma Amaçlı İmar Planları'nın Koruma Kurulları tarafından onaylanması beklenirken, yine 5366 sayılı yasaya göre kurulan Yenileme Kurulu taşeron firmaya hazırlatılan koruma planını bünyesindeki itiraz ve istifalara rağmen onaylamıştır. Bu plan daha sonra Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi'nce de onaylanmıştır. Bu son evrede ilgi çekici olansa, koruma planının Yenileme Kurulu tarafından onaylanmasıdır.

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığım bir başkentten tarihi kent merkezine ait yenileme ve koruma planlarının oldu bittiye getirilerek oluşturulduğu bu sürecin bütün meşruiyetini yine aynı dönemde çıkarılmış 5366 sayılı yasa ve Belediyeler Kanunu'nun 73. maddesinden aldığı görülmektedir. 2004-2005 yıllarında başlatılan Türkiye'deki Yerel Yönetimler Reformu'nun kendisi ve reform kapsamında çıkarılan bu yasalar, bize neoliberal projenin kent yönetimi ayağındaki yapılanmasıyla ilgili ipuçlarını verir. Neoliberal söylemle uyumlu olarak, "Türk idari sistemini demokratikleştirme ve modernize etmek amaçlı" başlatılan reform programı "yerel yönetimlerin kapasitesini güçlendirmeyi", "bütçeyle ilgili prosedürlerin, mali idarenin ve hizmet veriminin iyileştirilmesi amacıyla yerel otoritelerin araçlarını geliştirmeyi ve kapasitelerini arttırmayı" ve son olarak da "yerel yönetimlerdeki insan kaynaklarının yeterlilik ve verimini iyileştirmeyi" hedefler.¹⁶ Kısacası reform, neoliberal yapılanmanın kent yönetimi ayağının başlangıç noktası olan devletin yeniden ölçeklendirilmesi ya da bir başka deyişle devletin kendini geri çekerek yetki, kaynak ve sorumluluklarını yerel yönetimlere devretmesi olarak yorumlanabilir.

Yazının ilk bölümünde bahsedilen neoliberalizmin fiziki mekân yapılanmasının çeperden merkeze doğru olduğunu hatırlarsak, merkezdeki eskiyen dokunun bir yatırım nesnesine dönüştürülmesi yolunun ancak kentsel dönüşüm/yenileme/

iyileştirme ile gerçekleştirilebildiği görülür. Ulus projesi sürecinde bahsi geçen ve yerel yönetimler reformu kapsamında çıkarılan yasaların, yerel yönetimleri kentin eskiyen merkezinin projelendirilmesi ve planlanmasına ilişkin denetimsiz yetkilerle donatması ise bu bağlamda üzerinde durulması gereken bir noktadır. Bu yasalar, toprak değerinin ve dolayısıyla rantının yönünü belirlemede yerel yönetimleri yetkilendirme olarak da okunabilir. Burada yön belirlemekten kastım, çeperden çekirdeğe doğru kaydırmadır. Bu kaydırmayı *Ulus Tarihi Kent Merkezi Koruma ve Geliştirme Planı*'nın meşruiyetini kurduğu Ulus'un bir çöküntü alanı haline gelmesi sürecinden anlamak mümkündür.

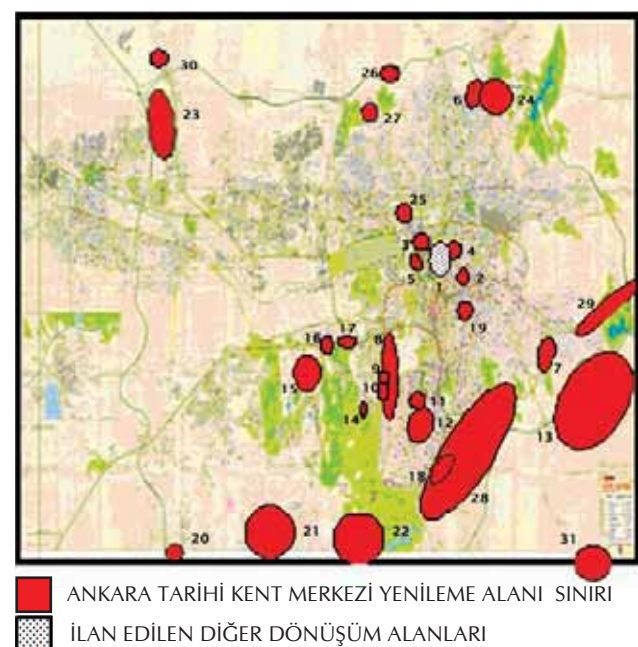
1985-86 yıllarında dönemin belediye başkanı Mehmet Altınsoy'un merkezin Kızılay –Yenişehir- bölgesine kaymasının verdiği sıkıntılara müdahale amacıyla ön ayak olduğu yarışmayı kazanan ODTÜ Planlama Ekibi ve Raci Bademli'nin projesiyle Ulus'un çöküntü alanı haline gelmesinin önüne geçilebilirdi. Kamu Proje Alanı (KPA) temelinde uygulamayı öneren projeye Hacıbayram Meydanı ve Çevresi, Saraçlar ve Keklik Sokak gibi KPA'larla başlansa da, Melih Gökçek'in başkanlığını yaptığı belediye döneminde projenin uygulaması rafa kaldırılmıştır ve Ulus'un çöküntü alanı haline gelmesi sürecine burayı plansızlığa terkederek deyim yerindeyse katkıda bulunulmuştur. Yine aynı belediye döneminde, Ulus'a servis veren Hacıbayram-Atıfbey arasındaki toplu taşıma terminali, yerine herhangi bir alternatif önerilmeden kapatılmıştır. Kentin bir bölgesini oraya sağlanacak kolay ulaşım ile değerli kılmak mümkün olduğu gibi, ulaşımın engellenmesiyle de aynı şekilde kullanımı azaltılarak değeri düşürülebilir. Kapatılan terminalle güçleşen ulaşım ek olarak, sokak aralarında kendilerine yer bulmaya çalışan dolmuşlarla Ulus'ta kaotik bir durum yaratılmıştır.

Bu tablo içinde, Ulus'un çöküntü haline gelmesinin organik bir süreç olduğunu iddia etmek güçtür. Aksine, rafa kaldırılan planla gayriresmi olarak yıllardır, son beş yıldır da resmi olarak plansız bırakılan Ulus'un adeta çöküntü haline getirildiği söylenebilir. Bu durumu, yatırım süreçleri ve kent mekânının yapılanmasına ilişkin çizdiğimiz kavramsal çerçeveye oturtursak; eski kent dokusunun sermaye birikimi için engele dönüştüğü noktada, yatırımların –bu örnekte kamu yatırımlarının– geri çekilip bölgenin değeri kaybettirilerek ve çöküntü alanı haline getirilerek (*devolarization*) bu engel bertaraf edilir. Böylece, çöküntü alanı haline gelmiş bölge acilen yenileme, dönüştürme gibi müdahalelere tabi tutularak, yatırımların akacağı yeni

alanlar yaratılmış olur (*revolarization*). Ulus'taki süreç de bunu somutlar.

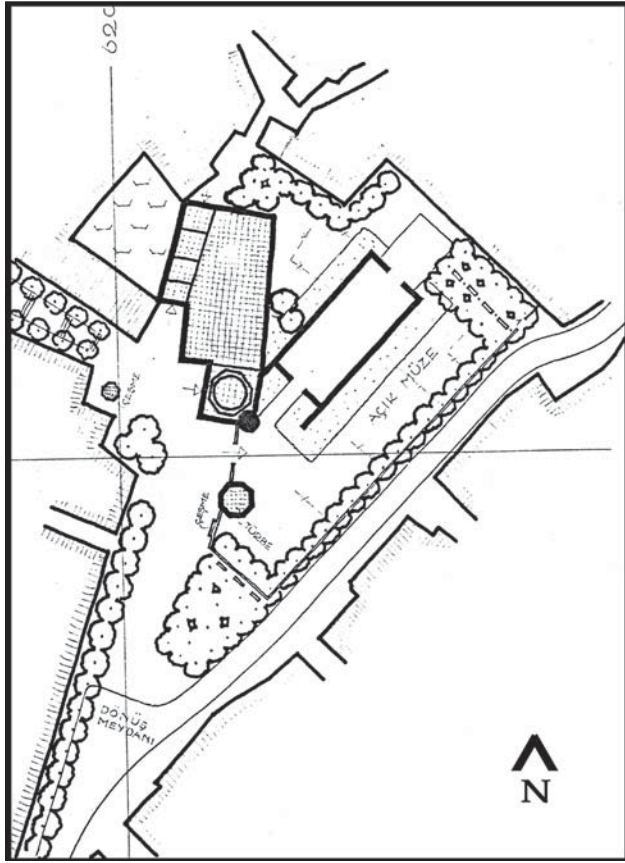
Dönüştürme/yenileme/iyleştirme yetkileriyle donatılmış yerel yönetimlerin kent mekânının planlanmasındaki etkisi ile ilgili kısaca değinmek istediğim son bir nokta ise, bahsi geçen yasalarla bü-tüncül modernist planlama anlayışının terk edildiğidir. Yine neoliberal söyleme uyumlu olarak, bü-tüncül planlama anlayışı kenti yerel, kültürel ve et-nik farklılıklar gözetilmeksizin bir master plan et-rafında şekillendirmeye çalışması nedeniyle eleş-tirilmiş ve yerel yönetimlerin bu farklılıklara daha duyarlı olacağı savunmıştır.¹⁷ Ulus'un da içinde bulunduğu Ankara'daki Kentsel Dönüşüm Alan-ları haritasından net bir şekilde görüldüğü üzere (**Bkz. Resim 2**), gelişimi piyasa zihniyetine tabi kı-lınan kentin, bir "master" plana bağlı yapılanması kısıtlayıcı olacağından parçacı bir planlama an-la-yışıyla dönüştürüldüğünü söylemek yanlış olmaz.

ii İkinci Okuma: Kentin Sosyalleşme Kalıplarındaki Neoliberal Dönüşümün Projedeki Kamusal Mekânların Temsiliyeti Üzerinden İncelenmesi: Park'ın “kentin inşasında insan da kendini yeniden inşa eder” cümlesinde ifade ettiği gibi¹⁸, fiziki yapı-
lı çevre kentlinin kolektif hafızasının oluşumunda, vatandaşlık, kamusalılık ve gündelik hayat tanımlarında önemli bir rol oynar. *Ulus Tarihi Kent Merkezi Koruma ve Geliştirme Planı* kapsamında tariflenen iki “özel proje alanı”; *Ulus Meydanı ve Çevresi Özel Proje Alanı* ve *Hacıbayram Meydanı Özel Proje Alanı* da bu bağlamda üzerinde durulması gereken kent müdahaleleridir. Özel proje

Resim 2. Ankara'daki Kentsel Dönüşüm Alanları

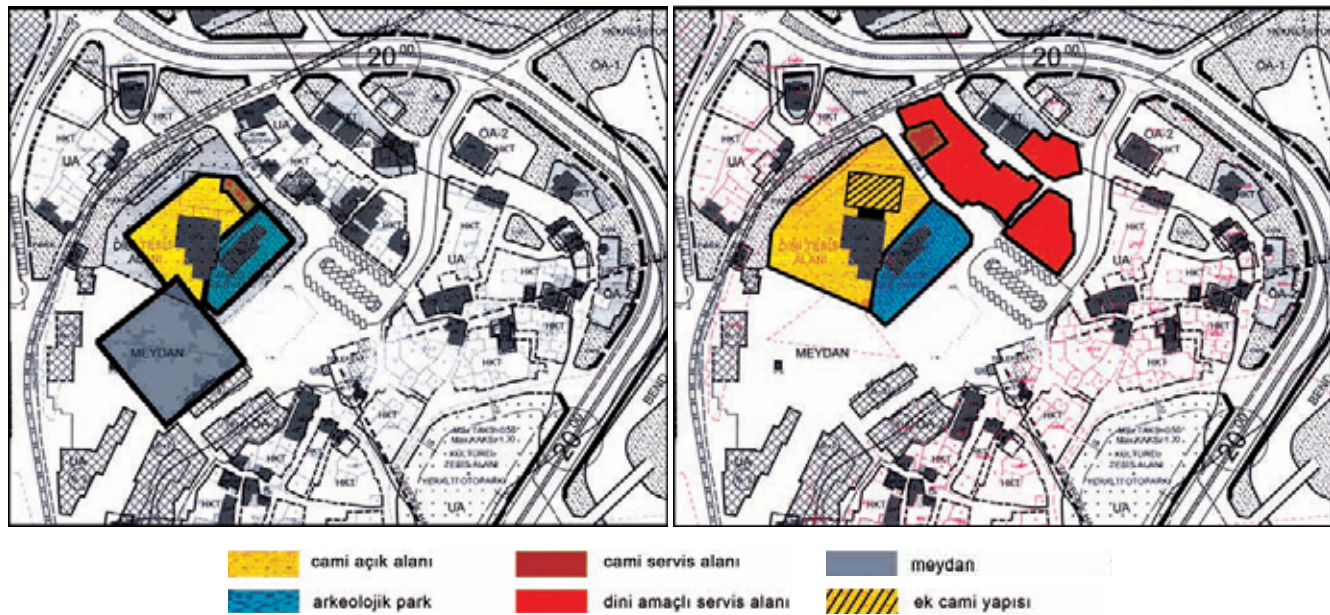
alanlarının nesnesi bu kamusal mekânların kentlinin kolektif hafızasındaki önemi ve bu mekânlarla birlikte çizilen Erken Cumhuriyet Dönemi modernite projesinin hedeflediği örnek kent hayatı göz önüne alındığında, bu alanlarda yapılacak herhangi bir fiziki müdahale, temsiliyet sorusunu da beraberinde getirmelidir. Ulus projesini bu anlamda bir temsiliyet sorusu çerçevesinde değerlendirmeden önce, bu iki alan için özet bir temsiliyet harita-

Resim 3. Hacıbayram Camisi ve Augustus Tapınağı'na ilişkin Jansen'in Önerisi (Baykan Günay'ın Arşivinden)

sının çıkarılması, değerlendirmenin sağlığı açısından faydalı olacaktır.

Bugünün Ankara'sında, Hacıbayram Meydanı ve çevresi önemli bir dini ve tarihi merkez konumundadır. Bununla beraber, İslam, politika, tarih konularında kitapların bulunabileceği bir çok kitabeviyle, Mekke'ye hacca gitmek isteyenlerin yararlanabileceği seyahat acentalarıyla, seccade, tespih ve cenaze törenleri için kefen setleri satan dükkanlarıyla burayı kullananlar için de ticari bir merkez rolü üstlenir. Bugünkü kullanımına benzer bir şekilde, alan Cumhuriyet Dönemi öncesinde de dini bir merkez konumundaydı.¹⁹ Ancak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde seküler devletin Osmanlı Dönemi'ne referans vermekten çekinen tavrı, Jansen'in burada tasarladığı açık hava müzesinden ve Camillo Site tarzı organik formda küçük bir meydancıktan oluşan planına da yansımıştır (Bkz. Resim 3). Buradaki açık hava müzesi tasarısı, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin Türk ulusunun köklerini İslam-öncesi kültürlerle bağlama stratejisi ile birlikte okunduğunda, yapılan fiziki müdahale ile meydanın dini temsiliyeti zayıflatılarak, burada bulunan tarihi katmanlara -Augustus Tapınağına, Hacıbayram Veli Camisine ve müze için getirtilen Malatya-Aslantepe arkeolojik kalıntılarına- eşit uzaklıkta duran yeni seküler bir temsiliyet inşası hedeflenmiştir. Alan Yücel-Uybadin planında meydanın ölçeğinde yapılan değişiklik dışında herhangi bir temsili müdahaleye uğramamış ancak, genişletilen meydan el değiştiren yerel yönetimlerin sahiplenmemesi nedeniyle Bademli planının uygulaması yapılarına kadar otopark olarak kullanılmıştır. Meydanın ve çevresinin bugünkü durumu için, Bademli planının öngördüğü ve bura-

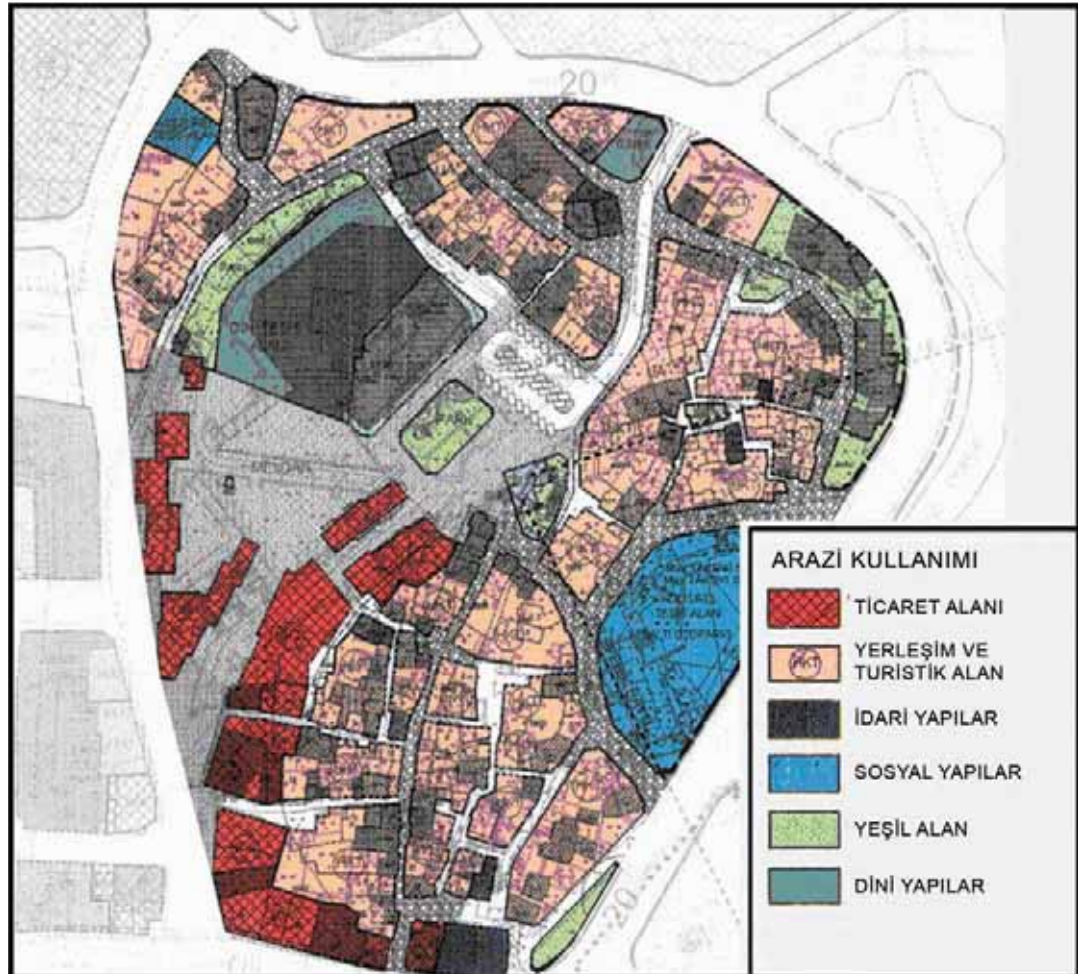
Resim 4. Uygulanan Bademli Planı (üstte) ve Son Projenin (altta) Meydan ve Çevresine İlişkin Fonksiyonel Alanların Karşılaştırması

daki bütün tarihi katmanlara yine eşit mesafede durmayı amaçlayan kent plazasının, kullanıcıları tarafından uygunlaştırma yoluyla dini temsiliyetini geri kazanmış halidir denilebilir.

Yine Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, Hacıbayram Meydanı ve çevresinin o zamana kadar elinde tuttuğu temsili merkezietini, modernite projesi kapsamında yeni başkentin özenle kurgulanan ve ulusal egemenliğe adanan Hakimiyet-i Milliye Meydanı'na-bugünün Ulus Meydanı-devretmiştir. Temsiliyet üzerinden yapılan bir okumayla, meydanın kentli bireyin Osmanlı'nın itaatkar tebaası olmaktan kurtularak, Cumhuriyet Dönemi'nin egemenliği elinde bulunduran vatandaş olma sürecini hikayeleyen bir temsiliyet kazandığı savlanabilir. Bu kurguya uyumlu olarak Krippel'in tasarladığı Atatürk heykelinin yerleştirilmesiyle de, meydan yeni Cumhuriyet'in başkentinde sembolik bir merkez haline gelmiştir. Bununla birlikte, 1950-60 yıllarda herbiri mimari yarışma sonucu belirlenen ticari binaların Ulus Meydanı etrafında inşası, alanı 20. yüzyıl modern Türk mimarisini örneklemesi açısından da önemli kılmiştir.²⁰

Özel proje alanına konu olan bu iki meydanın temsiliyet haritalarına bakıldığında, her bir meydanın farklı dönemlere ve farklı ideolojilere gönderme yapan temsiliyetlere sahip olduğu söylenebilir.

Ulus Meydanı ve Çevresi Özel Proje Alanı'na ilişkin plan notlarına bakıldığında, içinde 20. yüzyıl modern Türk mimarisini örnekleyen Ulus İşhanı gibi yapıların da içinde olduğu 1950'lerden sonra inşa edilmiş yapıların Ankara Kalesi'ni ve Ulus'un istasyon tarafından algısını engellediği gerekçesiyle eleştirilmiş ve yapılacak kentsel tasarım ve projelerde bu durumun "azami ölçüde dikkate alınacağı" belirtilmiştir. Yazılı olarak ifade edilmemekle birlikte, daha sonra bu yapıların bazılarının yıkılacağı beyan edilmiştir. Böyle bir yıkım operasyonu, ilgili meslek odalarınca -haklı olarak- Ulus Meydanı ve çevresini modern referanslarından soyutlayarak temsiliyetinin zayıflaması tehlikesiyle karşı karşıya bırakacağı şeklinde yorumlanmıştır. Buna ek olarak, Ulus Meydanı, tescilli yapılar ve Suluhane ile bütünleşen ve mimari dilini Osmanlı geleneksel "han" mimarisi üzerine kuran yeni çarşı yapılarının inşasının ve Taşhan Kapalı Çarşısı'nın yeniden canlandırılmasının tasarlanması ise Ulus

Resim 5. Hacıbayram Meydanı ve Çevresi Özel Proje Alanı Arazi Kullanımı.

Meydanı'nın Cumhuriyet Dönemi'ne güçlü göndermeler yapan temsiliyetinin, neo-Osmanlı mimarisiyle bir dönem kaymasına uğratılacağı şüphelerini doğurmuştur. Bu projeyle yeniden canlandırılması hedeflenen geleneksel Türk çarşı mimarisinin modern yorumu olan Ulus İşhanı'nı aynı proje kapsamında otele dönüştürme tasarısı ise ironiktir.

Ulus projesi, *Hacıbayram Meydanı Özel Proje Alanı*'nda da mekânın temsiliyetine başka türlü bir müdahaleyi önerir. Alanın dini ve seküler referansların arasında zaman içinde salınan temsiliyet haritasından da anlaşılacağı üzere, alan buranın kullanıcıları tarafından uygunlaştırılarak son şekli verilmiştir. Plan notlarından ve kısmi plandan da okunacağı üzere, Hacıbayram Camisi'ne bitişik yeni bir cami inşası, dini amaçlı servis alanlarının genişletilmesi (**Bkz. Resim 4**) ve Bademli planında modern yorumu aranan meydanı tarifleyen geleneksel dokunun bire bir kopyası özel proje alanında önerilir. Bir anlamda Ulus projesi popülist bir yaklaşımla, meydan ve çevresinin uygunlaştırma yoluyla yeniden kazandığı dini temsiliyetini buraya yapılacak fiziki müdahalelerle güçlendirme sözü verir.

Ulus projesi, kentin fiziki yapılanmasıyla baştan ya da seçimli olarak tanımladığı temsiliyetlerle beraber okunduğunda, neoliberal mekân yapılanmasının politik ve stratejik oluşunu bu coğrafyada somutlar. Dini temsiliyeti popülist bir tavırla güçlendirilen Hacıbayram Meydanı ve Çevresi Özel Proje Alanı'nın arazi kullanım planında bütün yerleşim alanının, yerleşim ve turizm alanı olarak değiştirip bölgeyi bir anda mutenalaştıracak ölçsüz bir rant yaratmayı hedeflediği görülür (**Bkz. Resim 5**). Buna rağmen başta meydan ve çevresinin kullanıcıları olan dini cemaatlerin ve halkın bir kesiminin projenin bölgeyi iyileştireceğine olan inancı ise, kavramsal çerçevede bahsettiğim "kamusal alanda kendi maddi, ekonomik ve sınıf çıkarlarına uygun hareket etmesi beklenen bireyin rızasının cemaatin yapıstırıcısı olan sorgulanmayan kabul-ler –kültürel, milliyetçi ve dini değerler- etrafında inşası"nın bu coğrafyadaki başarısıdır.

Sonuç Yerine

Ankara Tarihi Kent Merkezi'nin, halihazırdaki planların uygulaması rafa kaldırılarak bir çöküntü alanı haline getirilmesi ile gayri resmi olarak başlayan yenileme/dönüşüm süreci, Ocak 2005'te Bademli Planı'nın iptaliyle resmi bir hal almış ve bundan sonraki süreçte de deyim yerindeyse iş ki-

tabına uydurularak yeni yenileme ve koruma planları onaylanmıştır. Planlama süreci, planların kendisi, yerel yönetimin tavrı ve rıza inşası amacıyla fiziki yapıyı çevrenin temsiliyet haritasındaki hedeflenen değişimler, bu projeyi, neoliberal kentleşmeyi her anlamıyla Türkiye'de somutlayabilecek bir örnek olarak karşımıza çıkarır.

Projenin bugünkü durumuna gelince, 2005 senesinden bu yana Mimarlar Odası Ankara Şubesi başta olmak üzere çeşitli meslek odaları tarafından Hassa Mimarlık'ın sözleşmesine, yenileme alanına, Yenileme Kurulu'nun taşeron firma tarafından hazırlanan koruma planını onayına ve aynı planın Belediye Meclisi tarafından onayına ilişkin açılan dört iptal davasının dördü de kazanılmıştır. Ancak Ulus, kentin merkezinde yeni imar dünyası açmayı hedefleyenlerin gözünü diktiği bir alan olarak yerinde durmaktadır.

DİPNOTLAR

¹ Bu metin, ODTÜ Mimarlık Bölümü, Bina Bilgisi Lisansüstü Programında (2008) tamamlanan Yüksek Lisans Tezi gözden geçirilerek elde edilmiştir. S. Yardımcı, **Transformations of Urban Sphere: Hacıbayram Square and Its Environment, Ankara**, Unpublished Master's Thesis, METU-Department of Architecture, Ankara, 2008.

² P. Bourdieu, L. Wacquant, "Newliberal Speak: Notes on The New Planetary Vulgate" çeviren David Macey, **Le Monde Diplomatique**, 554, Mayıs 2000, s. 6-7.

³ "Süreç temelli proje" olarak neoliberalizm, zamana ve mekana bağlı olumsuzluğunu vurgulama amacıyla "neoliberalleşme" ya da "aslında var olan neoliberalizm" gibi kavramsal tartışmalarla karşımıza çıkar. J. Hackworth, **The Neoliberal City: Governance, Ideology, and Development in American Urbanism**, Cornell University Press, Ithaca 2007; J. Peck, A. Tickell, "Neoliberalizing Space.", **Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe**, ed. Brenner N. and Theodore N., Malden, MA, Blackwell Publishing, 2002.

⁴ Brenner ve Theodore, üç başlık altında (i) kent yönetim modeli olarak (as a modality of urban governance), (ii) mekânsal seçimli politik strateji olarak (as spatially selective political strategy), (iii) bir söylem, ideoloji ve temsiliyet biçimi olarak (as a form of discourse, ideology and representation) tanımladıkları neoliberal kentleşmeyi açıklarken yazıda belirttiğim üç ana hedef alanına, sırasıyla kent yönetimi, kent mekanı ve kentteki sosyalleşme kalıplarına açıkça olmasa da atıfta bulunurlar. N. Brenner, N. Theodore, "Neoliberalism and The Urban Condition," **City**, 2005, S9:1, s. 103-106.

⁵ N. Brenner, "The Urban Question as a Scale Question: Reflections on Henri Lefebvre, Urban Theory and the Politics of Scale." **International Journal of Urban and Regional Research**, 2000, S24:2, s. 362.

⁶ H. Lefebvre, "Space and the State", **State/Space: A Reader**, A. Kowalski-Hodges, N. Brenner, A. Passell, B. Jessop, Malden, MA, Blackwell, 2003, s.84-100.

⁷ D. Harvey, "From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism," **Geografiska Annaler**, 1989, S. 71:1, s.3-17.

⁸ M. Gottdiener, **The Social Production of Urban Space**, 1985, University of Texas Press, Austin, s.88.

⁹ D. Harvey, **The Limits to Capital**, Basil Blackwell, Oxford, London, 1999. s. 414-415.

¹⁰ J. Hackworth, **The Neoliberal City: Governance, Ideology, and Development in American Urbanism**, Cornell University Press, Ithaca, 2007, s.78.

¹¹ J. Gough, "Neoliberalism and Socialization in the Contemporary City: Opposites, Complements and Instabilities", **Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe**, ed. Brenner N. and Theodore N., Malden, MA: Blackwell Publishing, 2002, p.58.

¹² a.g.e., s. 70.

¹³ R. Sennett, **The Fall of Public Man**, W.W. Norton & Company, New York 1992, s. 220-223.

¹⁴ Ankara Tarihi Kent Merkezi Yenileme Alanı 1/5.000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı, Plan Notları, Madde 1.

¹⁵ Belediyeler Kanunu, 73. Madde: "Belediyeler, kentin gelişimine uygun olarak eskiyen kent kısımlarını yeniden inşa ve restore etmek; konut alanları, sanayi ve ticaret alanları, teknoloji parkları ve sosyal donatılar oluşturmak, deprem riskine karşı tedbirler almak veya kentin tarihî ve kültürel dokusunu korumak amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilir". Bu kanun daha sonra 24.06.2010 tarihinde değişikliğe uğramıştır.

¹⁶ Yerel Yönetimler Reform Programı, <http://www.lar.gov.tr/legislation.html> (04.04.2008).

¹⁷ T. Şengül, "Planlama Paradigmalarının Dönüşümü Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", **Kentsel Planlama Kuramları**, Melih Ersoy (ed.), İmge, Ankara, 2007, s.80.

¹⁸ R. Park, **On Social Control and Collective Behaviour**, Chicago University Press, Chicago, 1967, p.3.

¹⁹ Refik Halit Karay'ın "Üç Nesil, Üç Hayat" romanından bir alıntı da bu alanın Abdülaziz dönemindeki dini önemi hakkında bize fikir verir. "Bu gidiş yarı haç sayılır, Hacıbayram Veli Hazretleri'nin türbesine yüz süreceğiz!" R. H. Karay, **Üç Nesil Üç Hayat**, Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1943, s.106.

²⁰ E. Altan **Ulus Meydanı ve Çevresinin Mimarlık Tarihi'ndeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme**, Yayınlanmamış Makale, 2004.

‘KÜLTÜR KENTİ’: SAHİBİNDEN SATILIK ‘KENT KÜLTÜRÜ’¹

Reyhan Varlı Görk, Öğr. Gör. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

Türkiye’de, 2004-2009 yerel yönetim döneminde ‘neoliberal kentsel siyasaların’, daha dar anlamıyla neoliberal belediyeçiliğin artan bir hızla uygulandığı kentlerde; yalnızca kentsel mekân ya da yerel yönetim modelleri değil, ‘kültür kenti’ tasarısı ile kentteki kültür ve sanat alanı da yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır.

Batuman’ın² “siyasal islamcı belediyeçilik” olarak adlandırdığı Türkiye’de neoliberal belediyeçiliğin en olgun dönemini gözlediğimiz 2004-2009 yerel yönetim döneminde kentler, kentin sahip olduğu ‘kent kültürü’nü de metalaştırarak küresel pazara sunmaya başlamışlardır. Bu yazı, bir yandan kent sosyolojisi yazınında ‘kent kültürü’ olarak ele alınan kavramın ‘kültür kenti’ tasarısı ile kazandığı yeni öneme dikkat çekerken diğer yandan kentlerin ‘kültür kenti’ tasarısı ile yeniden yapılandırıldığı süreçte kent kültürünün metalaştırılma sürecine dair kuramsal bir tartışmayı amaçlamaktadır. Tartışmanın sonuna doğru, niteliksel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı alan araştırmasından elde edilen veriler ışığında Antalya örneği ele alınarak bir değerlendirme yapılmıştır.

‘Kent Kültürü’ Kavramından ‘Kültür Kenti’ Kavramına Doğru

“Nedir ‘kent kültürü’?” diye sormadan önce, tartışmanın akışını hızlandırmak üzere ‘kültür’ sözcü-

ğunün kavramsal içeriğinin ne olduğuna dair bir parantez açarsak, Latin kökenli bir sözcükle karşılaşırız.³ Latince *colere* sözcüğünden türetilmiş olan ‘kültür’ sözcüğü, en temel anlamıyla ekip-biçmek (*cultivate*), ikamet etmek (*dwel*), bakmak/yetiştirmek (*take care*), [özenle] gözlemek (*to tend*) ve korumak (*preserve*) kavramlarına karşılık gelmektedir. Bu anlamıyla ‘kültür’, insanın doğa ile olan ilişkisi sonucu kendisi için yaşamaya en elverişli koşulları oluşturma (*habitation*), doğayı kendisinin yaşamasına en uygun yaşam alanına, ‘yuva’ya dönüştürme sürecine ilişkin bir kavramdır.⁴ ‘Kültür’ kavramının ekip-biçmek ile olan ilişkisi göz önüne alındığında, kültürün tarımla (*agriculture*) başladığı yönündeki genel kanıyı tekrarlamakta fayda görüyorum.⁵

Ancak, *colere* sözcüğünden türetilen ‘kültür’ sözcüğü, yalnızca toprağı sabanla işlemek anlamını değil, topraktan çıkan ve ona ait olana ‘bakmak, onu yetiştirmek’ anlamını da içermektedir. Sözcüğü bu anlamıyla, doğanın bir parçası olan ‘insan’ın ruhunu ve zihnini ‘yetiştirmek’, insanı ‘kültürlendirmek’ (*cultura animi*) anlamıyla günümüzde kullandığımız anlama yakın kullanan ilk düşünür Cicero’dur.⁶

‘Kültür’ kavramının tek ve mutlak bir tanımını yapmaya kalkışmak yerine, kavramın günümüzde hangi anlamları içererek hüküm sürdüğünü izle-

mek gerektiği kanısındayım. Örneğin, Raymond Williams⁷ 'kültür' kavramını karşılayacak dört farklı tanım geliştirmiştir. Bunlardan ilki, "entelektüel, ruhsal ve estetik gelişim süreci" anlamında kullanılmaktadır. İlk kez Cicero tarafından bu anlamıyla kullanılan kavram, daha sonra 'aydınlanma' tartışmalarında sıkça geçen, insanın [eğitilerek/yetştirilerek] edinmesi gereken 'kültür' anlamındadır. Williams, ikinci anlamıyla 'kültür'ü "bir insana, bir gruba, bir döneme ait yaşam biçimi" olarak tanımlamaktadır. Bu anlamıyla 'kültür' yalnızca bir kişinin mülkiyetinde değil bir grubun, bir cemaatin ya da bir dönemde herhangi bir toplumun sahip olduğu bir nitelik, bir özellik, bir zenginlik kısaca bir 'mülk' anlamı taşımaktadır. Bu anlamıyla 'kültür' çoğul bir anlam içermektedir.

Williams'a göre 'kültür' sözcüğünün üçüncü anlamı, "entelektüel ve özellikle sanat aktivitesi yoluyla ortaya çıkan yapıtlar" olarak tanımlanmaktadır. 'Kültür' bu anlamıyla edebiyat, resim, heykel, müzik, tiyatro ve diğer sanatlarının yanı sıra sinema sanatının ürünlerini kapsamaktadır.⁸ Dördüncü tanım, günümüzün 'kültürel çalışmalar', 'kültürel antropoloji', 'maddi kültür' alanlarında kullanılan anlamları içermektedir. Gündelik yaşamda geniş bir alanı kapsayan bu anlamıyla 'kültür', "mutlaka bir sosyal düzeni ileten, yeniden üreten ve açığa çıkaran bir işaret[ler] sistemidir."⁹ Bağımsız ve özerk bir alana değil bilakis toplumun tüm katmanlarında yer alan ekonomik, sosyal ve politik alanlarına işaret eden 'kültür' kavramının bu anlamı; gündelik yaşam içinde üretim ve tüketim pratiklerini de içeren değerleri, hatta öznelliği de içermektedir.

Daha genel bir tanıma doğru gidildiğinde, Williams'ın ikinci tanımını genelleştiren bir anlamda bir grubu diğerlerinden farklılaştıran ayırt edici özelliklerin özü olarak tanımlanabilir 'kültür'. Wallerstein, bu genel tanımın anlaşılmasını kolaylaştıracak ikiz bir tanım önerir. Kavramın bu anlamıyla birinci tanımında 'kültür', "bir grubu veya toplumu var eden eğilimler, davranış biçimleri, değerler ve inanışlar bütünüdür."¹⁰ Bu kısaca "her grubun kendi kültürü vardır" anlamına gelmektedir. Diğer taraftan kültürün, bütünsel ve birleştirici özellikler taşıyarak bir grubu diğer gruplardan ayırt etmesinin tam tersine "aynı grup veya toplum içinde birbirine zıt özelliklere işaret eden ayırt edici ikinci bir anlamı da vardır."

İşin aslı, Antik Yunan'da 'kültür' kavramı hiç de Romalıların kullandığı anlamıyla doğayı işlemekten türetilen tarıma ait bir kavram değildir. Arendt'e

göre Yunanlılar Romalıları gibi ekip biçmek yerine "Tanrıların insanlardan sakladığı ancak doğanın kendi rahminden bolca sunduğu yemişleri talan etmeyi biliyorlardı."¹¹ Antik Yunan'da 'kültür' kavramının nasıl kullanıldığını açıklamak için Arendt, Pericles'e atfedilen ve Thucydides tarafından aktarılan bir deyişi kullanır: "Biz güzeli, politik yargılar sınırında severiz ve barbarların kadınımsı davranışları gibi [kancıkça] ahlaksızlık yapmadan filozofça konuşuruz [felsefeyle uğraşırız]."¹²

Yukarıdaki cümlelerin anlamını yorumlayan Arendt, "Nedir 'kent kültürü'?" sorusunun yanıtına doğru bir yol çizmektedir. Arendt'e göre bu cümlede sözü edilen 'politik yargılar sınırı' antik Yunan kenti *polis*'in sınırları olarak tanımlanmıştır. Polis'in sınırlarında yaşayan grubu barbarlardan farklı kılan akıl/bilgelik ve güzelliğe duyulan sevgi, Arendt'e göre, "kültürel bir farklılıktır." Kant'ın 'estetik yargı' kuramına referans vererek, güzele dair estetik bir yargıya ulaşan herhangi birinin, "politik bir yargıya ulaşan herhangi biri [olarak] başkalarının da kendisi gibi düşünmesini sağlamak umuduyla [rızasını almak için] uğraşır [onları ikna etmeye çalışır]" diyen Arendt, bu kültürel farklılığın aslında siyasi bir farklılık olduğunun altını çizerek.¹³ Asıl önemlisi, *polis*'de yaşayan Yunan toplumunu diğerlerinden ayırt eden 'kültürel' ve 'siyasi' farklılık, bir ikamet yeri olarak *polis*'e özgü kurumların çizdiği sınırdaki hüküm süren akıl ve güzelliğe ilişkin tutumlarıdır. *Polis*'te yaşayan gruba özgü bu tutumun, tanımı yapılan ilk 'kent kültürü' olduğu ileri sürülebilir.

Modern anlamda kentleşmenin 'sur örme' ile başlayan bir süreç olduğunu söyleyen Sennett,¹⁴ surların arkasında başlayan kent mekânının bir yandan kent yaşamını kolaylaştırdığını, diğer yandan içinde yaşayan insanları surların dışında bulunan dünyadan ayırdığını ileri sürmektedir. Sennett'e göre kent yaşamının surların ardında başlamasının kökeninde 'korku' yatmaktadır. Tıpkı Arendt gibi Sennett, ilk kent mekânlarından *polis*'in, sınırları içinde yaşayan kent sakinlerine bir yaşam modeli ve düşünme biçimi geliştirmelerini sağlayarak bir 'kültürel biçim' sunduğunu ileri sürmüştür.

Anlaşılan, kenti bir 'kültürel biçim' olarak düşünmek kentlerin ortaya çıkışı kadar eskiye dayanmaktadır. Sosyoloji disiplininde böylesi bir bakış, Toennies'in¹⁵ kır-kent ayrımı tartışmaları ile başlar. Aslında Toennies, toplumsal değişime dair geliştirdiği kuramında; ağırlıklı olarak tarıma ve zanaata dayalı kırsal yaşamdan, profesyonel mesleklere dayalı kent yaşamına doğru değişimi ele almıştır.

Bu kuram, Batı Avrupa toplumunun Toennies'in *Gemeinschaft* (aile ve lonca sistemine dayalı toplumsal örgütlenme) olarak adlandırdığı cemaat yapısından *Gesellschaft* (toplumsal işbölümü ve kapitalist sisteme dayalı) olarak adlandırdığı toplum yapısına doğru değiştiğini savlar. Chicago Okulu'nun temsilcileri¹⁶ de benzer bir şekilde kent ve taşra ikiliği üzerinden öznel deneyimleri nesnel bir bakışla açıklamaya çalışmışlardır.

Georg Simmel'in sosyolojiye katkısı, özellikle 'kent kültürü' çalışmaları alanında etkili olmuştur. Simmelci¹⁷ bir bakışla her önemli kültürel dönemde bir *temel kanaatin* hüküm sürdüğü ileri sürülebilir. Simmel'in "Niçin kültürün bir tarihi vardır?" sorusunun yanıtı "Niçin kentin bir tarihi vardır?" sorusunun yanıtıyla neredeyse aynıdır. Kent sosyolojisi yazınında, kentleşme sürecinin modernleşme, sanayileşme ve kapitalizm gibi tarihsel süreçleri izlediğine dair genel bir kabul vardır. Bu tarihsel süreç içinde 'kentleşme'nin, tarifi mümkün bir 'kent kültürü'nü oluşturacağına dair bir diğer kanı Simmel'den bir hayli etkilenmiş olan Louis Wirth'ün¹⁸ "*Urbanism as a Way of Life*" (Bir Yaşam Biçimi olarak Şehircilik) adlı çok bilindik makalesinin belkemiğini oluşturmaktadır.

Ünlü kent tarihçisi Lewis Mumford,¹⁹ *Kentlerin Kültürleri* (*The Cultures of Cities*) adlı kitabında 'kenti', "bir topluluğun gücünün/iktidarının ve kültürünün maksimum noktada yoğunlaştığı yer" olarak tanımlamaktadır. Mumford,²⁰ bir kentin kültürünü tanımlarken; örneğin, ortaçağ kentlerini surlarla çeviren onu dairesel forma sokan savunma kültürünü, kentte yaşayan ama aynı zamanda kiliseye bağlı bir cemaatin kentin merkezinde yer alan kilise binası etrafında geliştirdiği konut kültürü, ya da ortaçağ kentinde bir zanaat örgütlenmesi olarak ortaya çıkan lonca kültüründen söz etmektedir. 'Kent kültürü'ne örnek vermek üzere Mumford, sanayi devrimi sonrası gelişen kentlerdeki metal doğramanın açıkça görüldüğü mimarlık kültürünün ürünleri olan tren istasyonlarından, fabrikalar ve aynı zamanda buhar makinesi ve tren yolu ile ulaşım kültüründen söz eder. Mumford'un 'kent kültürü'ne dair söylediklerinden, bir kentin kültürünü belirleyen en önemli 'şey'in, o kentin gündelik yaşamına damgasını vuran ama özünde 'ortak üretim aktivitesi' olduğu anlaşılmaktadır. Kaçınılmaz olarak zamana bağlı değişkenlerle belirlenen 'ortak üretim aktivitesi' kentin ekonomik yapısı ile doğrudan ilişkilidir.

Öte yandan, kenti bir 'kültürel biçim' olarak ele alan yaklaşımların karşısında, "kent sistemi bir kül-

türel birim değildir" diyen Castells,²¹ Wirth'ün makalesini eleştirerek "kent kültürü diye bir şey yoktur" diyecek kadar ileri gitmiştir. Castells'e göre 'kent kültürü', iddia edildiğinin aksine ne bir kavram ne de bir kuramdır.²² Yine de Castells,²³ kentsel (*urban*) ve kent (*city*) kavramlarını birbirinden ayırt ederek, ilkinin 'mekânsal biçim', ikincisini 'kültürel içerik' olarak tanımlar. Castells'e göre, *kentsel* (mekânsal biçim) olan, belirli bir biçimdeki mekânın yüksek yoğunlukta bir nüfus tarafından kullanılmasıyla daha uyumlu üretime yönelik daha işlevsel ve toplumsal farklılaşmaya yol açmaktadır. Öte yandan *kent* (kültürel içerik); üretimin değil, siyasi ve idari aygıtlarla ilişkili olan yönetimin ve egemenliğin yetki alanıdır.²⁴

Erken dönem yazılarında Castells her ne kadar 'kent kültürü'nün bir söylence (*myth*) olduğunu ileri sürmüş olsa da sonraki yazılarında kentlerin tarih boyunca olduğu gibi bugün de kültürel yaratıcılığın, teknolojik buluşların, maddi ilerlemenin ve siyasi demokratikleşmenin kaynağı olduğunu yazmıştır.²⁵ Geç dönem yazılarında Castells,²⁶ küresel ekonominin ve küresel iletişimin ortaya çıkışıyla beraber, metropolleşme sürecinde kentlerin bir 'kültürel biçim' olma özelliklerini koruyup korumadıklarını sorgulamaktadır. Küresel sermayeyi çekmek için birbiri ile yarışan kentler çağında, Castells'in bu sorusunu yanıtlamak giderek zorlaşmaktadır. Bugün, neoliberal kentsel siyasalarla yönetilen kentler, kültürel bir biçim olarak yeniden keşfedilmekte ve ardından metalaştırılarak 'kültür kenti', 'kültürel kent' veya Avrupa ölçeğinde 'Avrupa Kültür Başkenti' sıfatlarıyla markalaştırılarak küresel pazarda temsil edilmektedirler.

Buraya kadar olan tartışmadan bir 'kent kültürü' tanımı özetlemeye çalışırsak; "belirli bir dönemde, bir kentin sınırlarında yüksek yoğunlukta yaşayan nüfusa ait yaşam ve üretim biçimine işlevsellik kazandıran mekânsal, siyasi, idari, sosyal ve özellikle kültürel açıdan farklılaşmanın" o kente ait/özü 'kent kültürü' olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, böyle bir tanımdan yola çıkarak, bir kente özgü 'kent kültürü'nün metalaşması ve ardından 'kültür kenti' olarak markalaşması sürecini anlamak çok da kolay görünmemektedir. Bu süreci anlamayı kolaylaştırmak amacıyla bu tartışmada; 'kent kültürü' kavramı yerine Bourdieu'nun toplumsal özneler, bireyler ve toplumsal eyleycilerin sahip olduğunu düşündüğü sermaye çeşitlerinden birini tanımlamak için kullandığı 'kültürel sermaye' kavramını kente atfe-

derek “kolektif kültürel sermaye”²⁷ kavramını öneriyorum.

Yukarıda Williams’ın ikinci kültür tanımındaki gibi, Bourdieu da kültürü bir mülk, bir değer, bir sermaye olarak ele alır. Bourdieu,²⁸ ‘kültürel sermaye’nin en temel halini, bu sermayeye sahip toplumsal eyleyicinin bedeni ile ilişkilendirir. Bir başka deyişle, en temel ‘kültürel sermaye’, *bedenleşmiş kültürel sermaye*dir. Bu tanımdan yola çıkarak, *bedenleşmiş* halde olan ve bir kente atfedilen *kolektif kültürel sermaye*, Bourdieu’nun bireylere atfettiği tanımında nasıl eyleyicinin kültürlenme koşulları ve *habitus*’u ile ilişkilendiriliyorsa, kentin kültürlenme koşulları ve kentin *habitusuna* ilişkilendirilebilir. Daha açık bir ifadeyle, bir kentin *bedenleşmiş kolektif kültürel sermayesi*, başka bir sermaye biçimine dönüştürülebilme potansiyeli dahi olsa, o kentte yaşayan [ama özellikle yerli] nüfus ile bütünleşmiş; bir mal, bir mülk gibi devredilemeyen, hediye edilemeyen, o kentli olma özelliğini en çok taşıyan, ‘oralılık’ olarak tanımlanabilir. Kısaca, bir kentin *bedenleşmiş kolektif kültürel sermayesi*, o kentin yerlilerinin ya da kendini ‘oralı’ hissedenlerin *habitus*’u olarak, o kentin kimliğini belirleyen en ayırt edici özelliğidir. Coğrafi yakınlık ve ortak iklim koşullarına rağmen diğerlerinin arasında o kenti biricik kılan ve kentle özdeş olan *habitus*’u, o kentteki ‘ortak üretim aktivitesi’ ile kendini açığa çıkarır. Bir endüstri kentinde var olan ‘işçi sınıfı kültürü’ ya da sahil kasabasındaki ‘balıkçılık’ veya ‘denizcilik’ kültürü hemen akla gelen örneklerdir. Kentin ekonomik yapısı ile doğrudan ilişkili olan *bedenleşmiş kolektif kültürel sermaye*, tarih boyunca o kentte yaşayanların biriktirdikleri kuşaklararası aktarılabilir ‘ortak üretim aktiviteleri’, ‘oralıların’ yalnızca neler yapıyor olduklarını değil neler yapabileceklerini de kapsamaktadır.

Bourdieu,²⁹ *kültürel sermaye*’nin ikinci halini *nesneleşmiş* sermaye olarak tanımlar. Bu anlamıyla bireyin *kültürel sermayesi*; sahip olduğu resim, müzik aleti, heykel, kitap gibi maddi nesnelerde *nesneleşir*. İkinci kişilere aktarılabilen, satılabilen *nesneleşmiş kültürel sermaye* kolaylıkla ekonomik sermayeye dönüştürülebilir. Benzer şekilde, kentler için *nesneleşmiş kolektif kültürel sermaye*; kentlerin sahip olduğu mimari yapılar, heykeller, galeriler, tiyatro, sinema ve konser salonları, kentin geleneksel ‘ortak üretim aktivitelerinin’ maddi ürünleri, kentin kolektif hafızasını görsel ya da yazılı olarak kayıt altına alan tüm maddi nesneler olarak tanımlanabilir. Bir kentin sahip olduğu *nesneleşmiş kolektif kültürel sermaye*, yuka-

rıda Williams’ın dördüncü ‘kültür’ tanımında sözünü ettiği ‘maddi kültür’ tanımıyla örtüşmektedir. Genellikle ‘kültürel miras’ olarak adlandırılan kentlerde biriken ‘maddi kültür’ ya da bu tartışmada önerilen bir kavram olarak *nesneleşmiş kolektif kültürel sermaye*, ekonomik değere sahip emtia gibi satılarak, kiralanarak veya bir mekân, bir seyrilik nesne olarak tüketilmek üzere belli bir ücret karşılığında ziyaret edilerek ekonomik sermayeye dönüştürülme potansiyelini taşır.

Bourdieu,³⁰ *kültürel sermayenin* üçüncü hali olan *kurumsallaşmış kültürel sermayeyi*, tanınmış bir akademik kurumdan alınmış diploma, önemli bir kurumda çalışmış olma, etkin bir kuruluşa üye olma gibi bireyin yaşam boyu sahip olabileceği ancak başkasına aktaramayacağı bir sermaye biçimi olarak tanımlar. *Kurumsallaşmış kültürel sermaye*, ancak ve ancak ona sahip olan bireyin kendi inisiyatifinde, ekonomik sermayeye dönüştürülmek üzere satışa sunulsa bile, Bourdieu’nun kavramlarından biri olan ‘sembolik sermaye’ gibi bireyin yaşamı boyunca kendine ait kalacak bir sermaye biçimidir. Bu tanımdan yola çıkarak, bir kentin *kurumsallaşmış kolektif kültürel sermayesi*, o kentte bulunan akademik, kültürel, sosyal, iktisadi, demokratik, idari kurumlardan oluşmaktadır diyebiliriz. Ancak bazı kentlerde bazı kurumlar özel bir önem taşıyarak o kentlerin kimliği ile özdeşleşmiştir. Ankara’da TBMM, Konya’da Mevlevihane, Zonguldak’da TKİ, Oxford’da Üniversiteler, Zürih’de bankalar böylesi örnekler olarak sıralanabilir. Örneğin, Antalya Altın Portakal Film Festivali, Antalya’nın en önemli *kurumsallaşmış kolektif kültürel sermayelerinden* biri olarak tanımlanabilir. Bu kurumlar ait oldukları kentlerin en önemli *kurumsallaşmış kolektif kültürel sermayeleri* olmalarının yanı sıra, bu kentleri diğer kentlerden farklı kılan en ayırt edici özelliklerini, kimliklerini sergileyen *kolektif sembolik sermayeleridir*.

Buradaki tartışmadaki öneriye benzer bir yaklaşımla Harvey,³¹ Bourdieu’dan esinlenerek “kolektif sembolik sermaye” kavramını kentler için kullanmıştır. Harvey’e göre *kolektif sembolik sermaye*, ait olduğu kentin en ayırt edici özelliği olarak o kenti bir ‘yer’e dönüştürerek o ‘yer’e doğru sermaye akışını hızlandırma gücüne sahiptir. Harvey, sahip oldukları *kolektif sembolik sermayelerinin* gücü sayesinde kendilerine doğru sermaye akışını olanaklı kılan Londra, Kahire, Barselona, İstanbul, Milano, San Francisco gibi kentlerin ‘eşsiz’ birer ‘yer’ olduklarını ileri sürmektedir. Harvey’e göre küresel sermayeyi tartışmasız kendilerine çeken Paris, New York, Roma gibi kentler; Lille, Glas-

gow, Pecs gibi kendilerini 'kültür kenti' olarak markalaştıran kentlerle karşılaştırıldığında ekonomik açıdan daha avantajlıdır. Bir anlamda, bir kentin *kolektif sembolik sermayesi*, o kente yatırım yapmak isteyen yatırımcılar veya o kenti ziyaret etmek isteyen turistler için bir şirketin ürettiği ürünlere atfedilen 'marka güvenilirliği' gücüne sahiptir.

Bir kentin markalaşma gayreti içinde olması, dünya kentler hiyerarşisindeki yerini yükseltme hayalinden kaynaklanmaktadır. Ancak, özdeşleşeceği *kolektif sembolik sermayesi* olmayan bir kentin, daha basite indirgersek "kimliği olmayan bir kentin markalaşması düşünülemez."³² Dolayısıyla, marka olmak kente bir kimlik uydurup bunu anons etmek, bunu bir iletişim aracı olarak kullanmak demek değildir.

Günümüzde, küresel sermayeyi çekmek için birbirleriyle yarışan kentlerde 'yerel yönetim' dinamikleri içinde söz sahibi olan 'kent paydaşları', 'kanaat önderleri' ya da 'kent elitleri' olarak adlandırılan yeni kent aktörleri; kentin sahip olduğu *kolektif kültürel sermaye*'yi, kentin küresel pazarda temsilini güçlendirecek 'kent markası' veya 'marka kent' yaratma stratejileri geliştirme yönünde araçsallaştırma yoluna gitmektedirler. Bu süreç içinde, marka güvenilirliği yaratma gücüne sahip

olan kentin *kolektif sembolik sermayesi*'ne dönüştürülebilecek olan kentin sahip olduğu tüm *kolektif kültürel sermayeler* hızla metalaştırılmaktadır.

Kentin *kolektif sembolik sermaye*[ler]si aracılığıyla küresel pazarda kenti temsil etmek, tanıtım kitapçıları, haritalar, posterler ve video gibi diğer görsel reklamcılık araçları ile tanıtmaktan farklı bir meseledir. Küresel sermayeyi çekebilmek için 'dünya kenti', 'küresel kent', 'kültür kenti' gibi sıfatlarla anılan kentler kategorisinde yer almak isteyen neoliberal kentsel siyasaların egemen olduğu kentler, küresel pazarda temsil edilmek üzere 'kent markası' arayışına girmişlerdir. Short,³³ geç kapitalizmin yeni coğrafyasını yansıtan yeni kent temsili stratejilerini dört ana tema çerçevesinde tanımlar: a. *Dünya kenti* ve *dünya kenti olma heveslisi kentler*; b. *Bak fabrikam yok/temiz şehir*; c. *Finans ve ticaret kenti*; d. *Kültürü sermayeleştirmek*. Bu temalardan dördüncüsü, yalnızca merkezi hükümetlerin değil, yerel yönetim anlayışında da kültür ekonomisine dayalı yeni bir yönetişime doğru yönelişe işaret etmektedir.³⁴ O'Connor, bu tarz yönetişime doğru seyrin ilk örneklerinden biri olarak 1997'de İngiltere'de iktidara gelen Tony Blair hükümetinin kültür politikalarını örnek gösterir. Blair döneminde İngiltere, 'kültür endüstrisi' ile ilgili yeni siyasalar üreten danışmanlarını, hat-

Kaynak: Buket Can (2009)

Resim 1. Kaleiçi ve Yat Limanı

ta akademisyenlerini bu konuda tavsiye almak isteyen diğer AB ülkelerine ihrac etmeye bile başlamıştır.³⁵

Kültürel siyasal iktisat (*cultural political economy*) stratejilerinin baş tacı edildiği bu yeni dönemde; sanat gösterileri, galeriler, festivaller, opera salonları ve senfonik müzik konserleri salonları kentin yeni imajının, yeni temsiline oluşturulması yönünde büyük önem kazanmaya başlamışlardır. 1990 sonrası Avrupa kentlerinde keşfedilen kültürel siyasal iktisat stratejileri, kentsel kültürel siyasalar olarak sosyoloji ve siyaset bilimleri yazınında yer almaya başlarken, tartışmalar 'kent kültürü' kavramı yerine 'kültür kenti' kavramı etrafında dönmeye başlamıştır.

Yukarıda Arendt'in, Pericles'den alıntılıdığı deyişi "kültürel farklılık siyasi bir farklılıktır" olarak yorumlaması, kültür ve siyaset arasındaki ilişkinin ne kadar güçlü olduğunu anlamak açısından önemlidir. Arendt'e³⁶ göre "kültür ve siyaset birbirlerine aittir çünkü her ikisi de [elle tutulabilir nitelikte] ne bir bilgi ne de bir gerçekliktir, bilakis bir yargı, bir kanaattir." Arendt'in bu argümanından otuz yıl sonra, Tony Blair döneminde, kültür siyasaları konusunda danışman olarak İngiltere'den diğer AB ülkelerine ihraç edilen akademik kökenli danışmanlardan Bianchini,³⁷ "kültür ve siyaset arasında, birinin diğerine kıyasla önceliğinin olduğuna dair herhangi bir sınır tanımlamak imkansızdır" diye yazmaktadır. Deyim yerindeyse kültür ve siyaset aynı kağıdın farklı yüzlerinde yer almaktadır.

1970'lerin sonunda, dünya petrol krizinin ardından uygulanan *iktisadi yeniden yapılandırma*ın travmatik sonuçlarına çare olarak 1980'lerin sonlarında uygulanmaya başlanan *kentsel yeniden yapılandırma* süreçlerinde, yerel ve merkezi yönetimde rol alan siyasetçiler 1990'ların sonlarına doğru *kentsel kültürel siyasalar* (KKS)'a, dört elle sarılmaya başlamışlardır. Harvey'e göre KKS, giderek artan sosyal eşitsizliği, adaletsizliği, kutuplaşmayı ve çatışmayı gizlemek üzere "karnaval maskeleri"³⁸ üretirler. Harvey'in 'karnaval maskeleri' olarak eleştirdiği KKS'in en bilindik ürünleri "prestijli sanat festivalleri, önemli spor müsabakalarının organizasyonları ve yüksek profilli kültürel etkinlikler"³⁹ olarak sıralanabilir. Böylesi kentler; bir yandan kültür ve sanat alanında yatırım yapacak olan yabancı sermayedar girişimciler aracılığıyla küresel sermayeyi kente çekmeye çalışırken, bir yandan da kentte kültür endüstrisinin oluşmasını ve küresel eyleycilerle doğrudan iletişimi sağlayacak olan nitelikli işgücünü kente çekmeye ça-

lışmaktadır.⁴⁰ Florida'nın "yaratıcı sınıf"⁴¹ olarak adlandırdığı bu işgücünün çekirdeğini oluşturan "süper-yaratıcı" meslek grubunun içinde; "bilim adamları, mühendisler, üniversite profesörleri, şairler, romancılar, sanatçılar, eğlence dünyasının çalışanları, sinema oyuncularını, tasarımcılar, mimarlar ve ayrıca bilim-kurgu yazarları, editörler, araştırmacılar, kültür siyasaları üreten entelektüeller gibi yeni stratejiler ve projeler geliştirme potansiyeline sahip kanaat önderleri"⁴² yer almaktadır. Short'un⁴³ vurguladığı gibi "şimdi kültür en büyük iş/meslek [kolu]" haline gelmiştir.

Değerlendirme

Küresel markette temsil edilmek üzere 'kent markası' yaratmaya çalışan kentler, metalaştırabilir olduğunu keşfettikleri 'kent kültür'lerini, yaratıcı sınıfın yardımıyla adeta yeniden yazarak kentin pazarlanmasında bir temsil aracı olarak kullanmaktadır. Bu tartışmada önerilen kavramlarla yinelerek, kentin *kolektif sembolik sermayesi* ile markalaşmaya çalışan kentler, metalaştırılmış *kolektif kültürel sermayelerini* pazarlamaya çalışmaktadır. Ancak, "kentlerin pazarlanması" meselesi "kentlerin tanıtımı ile aynı şey değildir" (Hubbard, 2006: 87). Kentler arası yarışta, potansiyel yatırımcıyı, turisti hatta yerleşmek üzere gelecek olan potansiyel mukimin gözünde kenti bir cazibe merkezine dönüştürmek amacıyla, kentin *kolektif kültürel sermayeleri* pırıltılı, albenili bir kent imajı, bir kent markası ile sergilenirler.

Burada unutulmaması gereken bir önemli nokta, kentin *kolektif kültürel sermayeleri* kavramı ile yalnızca yüksek kültür olarak tanımlanan kültürün kastedilmemiş olmasıdır. Yukarıda detaylarıyla tanımlanan, kentin *bedenleşmiş, nesneleşmiş, kurumsallaşmış* hallerdeki tüm *kolektif kültürel ser-*

Resim 2. Kaleiçi "Satılık"

Resim 3. Kaleiçi

Resim 4. Kaleiçi 'Satılık'

mayeleri bugün, “kültürünü sermayeleştirerek” ‘dünya kenti’ olarak markalaşmak isteyen kentlerdeki yöneticilerin ve özellikle belediye başkanlarının en önemli aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. McNeil’in⁴⁴ de vurguladığı gibi, “tarihsel olarak belediye başkanları bir kentin ‘birinci vatandaşı’ olarak kabul edilmektedir.” Belediye başkanlarının giderek daha girişimci, daha işadamları zihniyetiyle şirket yönetir gibi kentleri yönettiği günümüzde, ekonomi ve pazarlama alanının kavramları olan kavramlar kentsel kültürel siyasalar alanına sızmaya başlamıştır. Çoğu kez kentin sahibi gibi davrandıkları gözlenen belediye başkanları, yönettikleri kenti ‘dünya kenti’ yapma hevesiyle ‘kültür kenti’ne dönüştürme senaryosu altında markalaştırarak pazarlama yoluna giderken, kentin *kollektif kültürel sermayesini*, kente özgü olan ‘kent kültürü’nü bir anlamda satışa sunmaktadırlar.

Kentler arası yarışta girişimci, neoliberal belediyecilik anlayışı, sermayenin akışı yönünde sınır tanımaz bir hızla, gerektiğinde “kültürü, tarihi, kültürel mirası, cinselliği, doğayı, sağlık ve dinlence hizmetlerini, herhangi bir ürününün [zanaat ürünü, tarım ürünü, sanat eseri] orijinalliğini, otantikliğini ve biricikliğini metalaştırarak,”⁴⁵ hayal bile edemediğiniz bir biçimde fiyat etiketiyle önümüze ürün olarak sunmaktadır. Böylesi bir dönüştürme gücüne sahip olan neoliberalizm; bütün bu özelliklerinin ötesinde, herhangi bir siyasaya özgü özellikler yığını olarak değil, kapitalist sistemin “sermaye seçkinlerinin iktidarını sürekli kılmak üzere sermayenin birikim koşullarını hazırlayan bir siyasi proje, bir ‘neoliberalleşme süreci’ olarak anlaşılmalıdır.”⁴⁶

Antalya için ‘dünya markası şehir’ tanımının 2002 yılında, ‘marka şehir’ tanımının ise 2004 yılında kullanılmış olmasına rağmen ‘Antalya’ markasının temsil ettiği ürün ya da ürünlerin neler olduğu hala belirsizdir. “Antalya’nın markalaşması en büyük projedir” diyen ATSO (Antalya Ticaret ve Sanayi Odası) Başkanı Özgen’in ve alan araştırması sırasında “Biz marka şehir değiliz markalaşma yolundayız” diyen ATAV Başkanı Nizamettin Şen’in sözlerinden bir kentin markalaşmasının bir süreç olduğu, ve bu sürecin neoliberalleşme süreciyle eşzamanlı olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷ Antalya’da kent paydaşlarının markalaşmadan bekledikleri aslında bir ekonomik başarıdır. Genel kent sosyolojisi yazınına bakıldığında, bir kentin markalaşması, neoliberal kentsel politikaların uygulandığı kentlerdeki pazarlama stratejilerden yalnızca birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Markalaşarak dünya kentler hiyerarşisindeki yerini yükseltmeyi ha-

yal eden Antalya gibi kentlerde, öncelikle kentin markalaşan ürününün ya da ürünlerinin ne olduğu betimlenmelidir. Örneğin Antalya gibi bir kentin markalaşmasında onun asıl pazarlanan unsuru onun bir 'yer' olmasına ilişkindir. Buradaki 'yer' kavramı İngilizcede yeryüzündeki 'location' anlamında değil bir kentteki mekânın kültürel referanslarıyla kullanıcısına hissettirdikleriyle tanımlanabilen 'place' anlamındadır. Antalya'nın markalaşması sürecinde onu bir 'yer' yapacak en önemli *nesneleşmiş kolektif kültürel sermayesi* kentin kurulduğu yer, kentin kalbi olan Kaleiçi'dir.

Her fırsatta Antalya'nın kurulduğu 'yer' olan Kaleiçi için 'pırlanta' benzetmesini yapan ABŞB (Antalya Büyükşehir Belediyesi) Başkanı Menderes Türel'in Antalya'nın markalaşmasından esas olarak kastettiği "dünyanın her yerinden insanların **Kaleiçi'ni görmek için gelmelerini sağlamak**"⁴⁸ olan uzun süreli bir projedir. Burada doğru anlaşılması gereken mesele, Kaleiçi'nin Antalya'yı temsil etmesi değil, Antalya'nın—Hellenistik dönemden Roma'ya, Bizans'tan Selçuklu'ya ve Osmanlı'dan bugüne kültür katmanlarını barındıran—'Antalya Kaleiçi'ni temsil etmesi; Asplaund'un sözleriyle söylersek Antalya deyince insanların aklında *Kaleiçi* imgesinin oluşmasıdır. Burada amaçlanan 'Antalya' deyince 'güneş-deniz-kum' yerine Antalya'nın kalbi olan *Kaleiçi*'nin temsil edilmesidir. 'Antalya' deyince insanların aklında *Kaleiçi* imgesini oluşturmak ya da 2004-2009 yerel yönetim dönemi Antalya Belediye Başkanı Menderes Türel'in sözlerini tekrarlırsak "dünyanın her yerinden insanların Kaleiçi'ni görmek için gelmelerini sağlamak," *hiper-turist'i Kaleiçi'ni görme isteğiyle kent merkezine getirecek olan 'kentsel turizm' stratejisidir aynı zamanda.*

2004-2009 yılları arasında küresel sermayeden daha fazla pay alabilmek için neoliberal politikalarla hızla yeniden yapılandırılan Antalya'da, Antalya'yı 'kültür kenti'ne dönüştürme senaryosu altında kentin kolektif kültürel sermayesi metalaştırılmaya başlanmıştır.⁴⁹ Bu süreçte, Antalya Büyükşehir Belediyesinin önderliğinde, kentin *bedenleşmiş, nesneleşmiş ve kurumsallaşmış kolektif kültürel sermayeleri*, yeni bir imgeyle, diğer bir deyişle *kolektif sembolik sermayeleri* aracılığıyla markalaştırılarak küresel pazarda temsil edilmeye çalışılmıştır. Genellikle İstanbul'da yaşayan 'yaratıcı sınıf'ın üyeleri ile temasa geçilmiş, az sayıda da olsa bu üyelerin bir kısmı Antalya'ya yerleşerek Antalya'nın yeniden yapılandırılması sürecinde yer almışlardır. Ancak araştırma sonuçları, 2004-2009 yılları arasında 'kültür kenti' tasarısı ile

meşrulaştırılmaya çalışılan kentsel kültürel politikaların, Antalya'yı Dubaileştiren, Disneylandlaştıran, yalnızca bir tüketim ve temaşa kentine dönüştüren neoliberal politikalardan farklı olmadığını göstermektedir.

DİPNOTLAR

¹ Bu metin, ODTÜ Sosyoloji Bölümü, Doktora Programında (2010) tamamlanan Doktora çalışması gözden geçirilerek elde edilmiştir. R. Varlı-Görk, **The making of a 'city of culture': Restructuring Antalya**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ-Sosyoloji Bölümü, Ankara, 2010.

² Batuman, B. "Hasar Tespiti: Ankara'da Neoliberal Belediyeciliğin Bilançosu" **Dosya 13**, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 2009, s.4.

³ Gadamer, H. G. **Praise of Theory: Speeches and Essays**, translated by Chris Dawson, Yale University Press, New Haven and London, 1998, s.1.

⁴ Arendt, H. **Between Past and Future: Six Exercises in Political Thought**, Meridian Books, Cleveland, New York, 1963, s. 213.

⁵ Bu görüşü destekleyen arkeolojik bulgular ışığında, Neolitik Dönemin sonunda yoğun yerleşimin ilk görüldüğü Mezopotamya (MÖ 3500), Mısır (MÖ 3000), Çin ve Hindistan (MÖ 3000-2500) bölgelerinin tarım yapmaya elverişli nehir yatakları etrafında olması önem kazanmaktadır. Bu dönemde, bir kültür olarak tarım yapmaya olanak tanıyan ilkel bir teknoloji geliştiren insanoğlu kendi ihtiyacından daha fazla tarım ürünü üretmesine yol açacak tarım toplumunu oluşturarak yerleşik düzene geçerek ilk kent örneklerini oluşturmuştur.

⁶ Arendt, H. a.g.e., H. G. Gadamer, a.g.e., s. 176.

⁷ Williams, R. **Kedywords: A Vocabulary of Culture and Society**, Fontana, London, 1976, s. 80.

⁸ Williams burada; eğitim sistemi, medya, akademi, yayınevleri ve sanat galerileri gibi belli başlı kültür kurumlarının ele aldığı anlamıyla bir 'kültür' tanımı yapmaktadır. 'Yüksek kültür' olarak kavramsallaştırılan bu anlamıyla 'kültür', anlam haznesini giderek genişletmektedir. 'Yüksek kültür' 'popüler kültür' çatışmasının sonucunda 'yüksek kültür' giderek 'popüler kültür' alanında yer alan kültür endüstrisinin ürünleri olan basın, sinema, moda, radyo, televizyon ve video ürünlerini haznesine katmaktadır.

⁹ Williams, R. **New Kedywords: Revised Vocabulary of Culture and Society**, Blackwell Publishing, Malden, MA, [1981] 2005, s. 13; Jordan G. ve Weedon, C. **Cultural Politics: Class, Gender, Race and the Postmodern World**, Blackwell, Oxford, 1995, s. 8.

¹⁰ Wallerstein, I. "Culture as Ideological Battleground of the Modern World-System" **Theory, Culture & Society**, 1990, s. 7; Mike Featherstone (Ed.), **Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity**, Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2002 s. 31-32.

¹¹ H. Arendt, **a.g.e.**, s. 213

¹² "we love beauty within the limits of political judgment, and we philosophize without the barbarian vice of effeminacy." **a.g.e.**, s. 214.

¹³ **a.g.e.**, s. 222.

¹⁴ R. Sennett, **The Conscience of the Eye**, New York: Alfred A. Knopf., 1990, s. xii; D. Stevenson, **Cities and Urban Cultures**, Open University Press, Maidenhead, Philadelphia, 2003, s. 109

¹⁵ F. Tönnies, **Fundamental Concepts of Sociology**, çev. C. P. Loomis, American Book Company, New York, 1940; F. Tönnies, **Community and Association**, çev. C. P. Loomis, Routledge, London, 1955.

¹⁶ R. E. Park, "Human Ecology" **American Journal of Sociology**, 1936, S.42, s. 1-15; R. E. Park, E. W. Burgess, and R. McKenzie, (editör) **The City**, University of Chicago Press, Chicago, 1925.

¹⁷ G. Simmel, "The Conflict in Modern Culture" in **The Conflict in Modern Culture and Other Essays**, Teachers College Press, New York, 1968, s. 11-26

¹⁸ L. Wirth, "Urbanism as a Way of Life" **American Journal of Sociology**, 1938, S.44, s. 1-24.

¹⁹ L. Mumford,, **The Cultures of Cities**, Harcourt, Brace Company, New York, 1938, s. 3.

²⁰ **a.g.e.**, s. 421.

²¹ M. Castells, M. "Urban Ideology", Ida Susser, (ed.) **The Castells Reader on Cities and Social Theory**, Blackwell Publisher, Massachusetts, Oxford, [1972], 2002, s. 34.

²² **a.g.e.**, s. 42.

²³ M. Castells, M. "Urbanization", Ida Susser, (ed.) **a.g.e.** s. 22.

²⁴ **a.g.e.**, s. 24.

²⁵ M. Castells, "The Culture of Cities in the Information Age" Ida Susser, (ed.) **a.g.e.**, s. 367.

²⁶ **a.g.e.**, s. 368.

²⁷ R. Varlı-Görk, **The making of a 'city of culture': Restructuring Antalya**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2010, s. 204.

²⁸ P. Bourdieu, 1986 "The Forms of Capital" trans. Richard Nice, in **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**, (ed.) John G. Richardson, Greenwood, New York, s. 183-98. [Bourdieu, P. (1983); "Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital." Soziale Ungleichheiten (Soziale Welt, Sonderheft 2), Reinhard Kreckel (ed.), Göttingen: Otto Schartz&Co.], s.244.

²⁹ **a.g.e.** s. 246.

³⁰ **a.g.e.** s. 247.

³¹ D. Harvey, "The Art of Rent: Globalization and the Commodification of Culture" in David Harvey (ed.) **Spaces of Ca-**

pital: Towards a Critical Geography, Routledge, New York, 2001, s. 405.

³² İ. Tekeli, "Bir Kentin Kimliği ve Marka Olması Konusunda Nasıl Düşünülebilir?" (23 Eylül 2007, Antalya Kent Müzesi Projesi **Kent-Müze-Tarih Söyleşileri**) Antalya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Antalya Kent Müzesi Projesi Yayını, Antalya, 2008, s. 2.

³³ J. R. Short, "Urban Imagineers: Boosterism and the Representation of Cities" I. Jonas, E. G. Andrew, and D. Wilson (Ed.) **The Urban Growth Machine: Critical Perspectives, Two Decades Later**, State University of New York, New York, 1999, s. 43-52.

³⁴ J. O'Connor, "Cities, Culture and 'Transnational Economics'" A.J. Scott, D. Power, (ed) **Cultural Industries and Production of Culture**, Routledge, London and New York, 2004, s. 37-53, s. 40.

³⁵ **a.g.e.**, s. 41.

³⁶ H. Arendt, **a.g.e.**, s. 223.

³⁷ F. Bianchini, "Remaking European Cities: the Role of Cultural Policies" **Cultural Policy and Urban Regeneration: The West European Experience**, (Ed) F. Bianchini, M. Parkinson, Manchester University Press, Manchester and New York, 1993, s. 9-10.

³⁸ D. Harvey, **The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change**, Basil Blackwell, Oxford, Cambridge, 1990.

³⁹ F. Bianchini, **a.g.e.**, s. 15.

⁴⁰ J. R. Short, **a.g.e.**, s. 51.

⁴¹ R. Florida, **The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community, And Everyday Life**, New York: Basic Books, 2002; Florida, R. **Cities and the Creative Class**, Routledge, New York, 2005; R. Florida, *City and Community-American Sociological Association*, (21) **"Cities and Creative Class"** in *DesignMai 2006 DesignCity Symposium: Design for Urban Space and the Design City Discussion*, Berlin: Transform-Berlin e.V., 2006, s. 71-73.

⁴² R. Florida, **Cities and the Creative Class**, Routledge, New York, 2005, s. 34.

⁴³ J.R. Short, **a.g.e.**, s. 51.

⁴⁴ D. McNeil, "Politics and Polity" T. Hall, P. Hubbard, R. Short, (ed.) **The Sage Companion to the City**, Sage, London, Los Angeles and Singapore, 2008, s. 285-300, s. 286.

⁴⁵ D. Harvey, **A Brief History of Neoliberalism**, Oxford University Press, Oxford and New York, 2005, s. 166.

⁴⁶ **a.g.e.**, s. 19.

⁴⁷ R. Varlı-Görk, **a.g.e.**, s. 385.

⁴⁸ ATSO "Antalya'nın markalaşması en büyük projedir" **Vizyon**, 2007, S. 20 (231), s. 18-23, s. 21.

⁴⁹ Bu konuda bkz. R. Varlı-Görk, R., **a.g.e.**, Bölüm 6 ve Bölüm 9.

SOSYAL MİMARLIK İÇİN TEZLER

Bülent Batuman

1

Mimarlık bir yapılar repertuarı değil, kişiler arasında gerçekleşen ve yapıyı çevrenin üretimi ve yeniden üretimi dolayısıyla var olan bir sosyal ilişkidir.

2

Mekân üretiminin modern üretim ilişkilerine bağımlı olduğu koşullarda mimarlık devasa bir imajlar yığını olarak görünür.

3

Mekânsal deneyimlerin **mimari imajlara** tâbi kılındığı yerde, mimari imajlar gerçek mekânsal deneyimler haline gelirler.

4

Mimari imaj paranın öteki yüzüdür; bütün mekânların soyut genel eşleniğidir. Tüm mekânlar mimari imaj olarak ifade edilebilir ve bu sayede parasal dolaşıma girebilirler. Mimari imaj, tüm kullanımı soğurup tüketir; o, sadece bakılan mekândır.

5

Modern dünyanın şafağında değişim değeri kullanım değerinin türevi olarak ortaya çıkmıştı. Bugün ise, değişim değeri tüm ihtiyaçları, kullanımları ve talepleri kendisine tâbi kılmış durumdadır. **Hâkim mimarlık**, değişim değerini gözetken mimarlık değil, değişim değerinin dikte ettiği mimarlıktır.

6

Mimarlığın toplumsal varoluşu, bedensel olarak deneylenen **mekânın** yanında kolektif bellekte yansımaları bulan **temsiller** aracılığıyla gerçekleşir.

7

Mimarlık ilk bakışta kolayca tasarımcısına atfedilen bir eser olarak görünür. Oysa mimarlığın tahlihi, onun çok karmaşık toplumsal süreçlerin ürünü olduğunu gösterir. Yapı üretim sürecinin kendisi, **mekân olarak mimarlığın** çok aktörlü ve toplumsal çelişkilerle bezeli bir ilişkiler yumağı olduğunu gözler önüne serer. Öte yandan **temsil olarak mimarlık**, toplumsal-tarihsel olarak mekân üzerinde birikmiş anlamların güncel güç ilişkileri bağlamında yeniden üretiminden –yani **ideolojiden**– ibarettir.

8

Her mimari tasarım projesi bir **dönüşüm** projesidir. Bağlamsal verilerin sıfır olduğu koşullarda bile dönüştürülen şey hiçlik değil boşluktur. Hâkim mimarlık, mimari ürünü yoktan var edilmiş bir **yaratı** olarak sunar.

9

Mimarlığı yarı-tanrısal bir yaratıcı iradenin ifadesi ve yokluktan var olmuş bir nesne olarak görmek ve göstermek; **hâkim mimarlık ideolojisinin** iki temel niteliği bunlardır.

10

Hâkim mimarlığın tüm mekânsal pratikleri kendine tabi kılma eğilimine karşı **ele geçirilemez deneyimler üretme arzusu** sosyal mimarlığın varoluş koşulu ve kanıtıdır.

11

Sosyal mimarlık, kapsayıcı bir mega proje aracılığıyla dünyayı tasarlamaya soyunmaz. Sosyal mimarlığın ölçeği, toplumsal mekânsal pratiğin tanımladığı yüzeyde, **mikro düzeydedir**.

12

Sosyal mimarlık bir yandan **mekânın eleştirisini**, diğer yandan **eleştirinin mekânını** içinde barındırır.

13

Mekânın eleştirisi, eleştirel bir mesafeden ve söylemsel bir düzeyde yapılabileceği gibi, eleştiri nesnesine –mekâna– olan mesafesini sıfırlayarak ve eleştirdiği mekânın içinde yer tutarak, bir başka deyişle **mekânsal pratik** aracılığıyla da gerçekleştirilebilir.

14

Sosyal olan, mimarlığa mekânsal pratik aracılığıyla katılır. **Eleştiri olarak mekânsal pratik**, tasarlanmış eser olarak mimarlığın yadsınması, bozulması, hatta suistimal edilmesi anlamına gelir. Bu anlamda, mekânsal pratik bir yeniden üretim süreci, mimari deneyimin kendisi de bilinçdışı bir **“yeniden tasarım”**dır.

15

Neoliberal kentleşme mantığına uygun olarak **hâkim mimarlık**, mekân üretimine katılan sermayenin ölçeğine koşut biçimde tasarım ölçeğini **kentsel tasarım** düzeyine taşır. Bunun karşısında sosyal mimarlık yapı ölçeğinin de altında **mekânsal pratik nişleri** kurar.

16

Eleştirinin mekânı olarak sosyal mimarlığın erken deneylerinden biri Rus Konstrüktivistlerinin sosyal yoğunlaştırıcılarında bulunabilir. Konstrüktivist girişimin tek yanılığı, tasarladığı kamusal alanı, toplumsal olanın tüm hücrelerini kendine tâbi kıla- cak bir araçsallığa yaslanmış olmasıdır. Buna karşılık günümüzün sosyal mimarlığı, her şeyi kuşata- cak bir kamusal alan nosyonunun barındırdığı tota- liter tehlikeyi göz önünde bulundurarak, **mikro ka- musal alanlar** üretmelidir.

17

Mekânsal kurgu açısından **özel** ile **kamusal** arasın-

daki fark, ilkinde farklılıklar kendi alanları içinde **hücreleştirilirken**, ikincisinde farklılıkların bir ve aynı alan içerisinde **çakışmalarının**, **yoğunlaşma- larının** ve **çatışmalarının** söz konusu olmasıdır.

18

Mikro kamusal alanlar, **kamusal öz(n)ellikler** ya- hut **öz(n)el kamusalıklar** olarak kavranabilir. Gündelik hayatın muktedir olduğu, yaratıcı kendiliğindenlikler ve sapkın mekânsallıklar üretme potansiyeli bir tasarım stratejisine dönüştürülebilir. Kendiliğinden yahut tasarım ürünü olarak kurulan mikro kamusal alanlar, kamusal alan kavramının toplumsal vurgusunu yadsımaz. Bir başka deyişle bu alanlar cemaat mekânları yahut gettolar değil, **kamusal alan idealinin gerçekleştiği mekânsal nişlerdir**.

19

Mimarlık dönüştürücü bir güçtür; sosyal mimarlık, dönüşümün **biyopolitik** olasılıklarını gözetten mimarlıktır.

20

Biyopolitika açısından kamusal alan artık görünür olma hakkı kadar **görünmez olma** hakkını da içermelidir.

21

Hâkim mimarlık, gündelik hayatın mekânsal şifrelerini çözmeye ve onu disipline edip yeniden kodlamaya hizmet eden en yetkin **biyopolitik araçtır**.

22

Sosyal mimarlık, biyopolitikadan özgürleşimin değil, **biyopolitik özgürleşimin** mekânlarını arar.

ANTI-KAPİTALİST DEĞİŞİM İÇİN ÖRGÜTLENMEK*

David Harvey

Kapitalist gelişimin tarihsel coğrafyası, iktidarın coğrafi düzenlemelerinin hızla değiştiği ve zaman-sal dinamiklerinin çok ciddi sınırlamalarla karşı-laştığı bir anda, kilit bir kırılma noktasında. Yüzde üçlük birleşik büyüme (genel olarak sağlıklı bir ka-pitalist ekonomi için gereken asgari büyüme hızı olarak kabul edilir) giderek çeşitli spekülasyon-lara (son yirmi yılın varlık piyasalarının ve finan-sal işlemlerin gösterdiği gibi) başvurmadan sürdü-rülemez hale geliyor. Son tahlilde, sıfır büyüme-ye sahip bir ekonomiye geçişi idare edebilecek al-ternatif yeni bir küresel yönetim düzeninin orta-da olmadığına inanmak için sağlam nedenlerimiz var. Bu geçiş eşitlikçi bir yolla yapılacak ise sosya-lizm veya komünizmden başka alternatif yoktur. 1990'ların sonundan beri Dünya Sosyal Forumu "başka bir dünya mümkün" temasının altının çi-zildiği bir merkez oldu. Artık bugün Dünya Sosyal Forumu başka bir sosyalizm veya komünizmin na-sıl mümkün olacağını ve bu alternatiflere geçişin nasıl başarılacağı meselesini ele almalıdır. Günü-müzün krizi bunun neleri içerdiği yönünde bize bir fırsat penceresi sağlıyor.

Günümüzdeki kriz, 1970'lerin krizini çözmek üzere atılan adımlara dayanır. Bu adımlar şunlar-dı:

a) Örgütlü emeğe ve onun siyasi kurumlarına ba-şarılı bir saldırı ve bu esnada küresel artı emeğin harekete geçirilmesi, emek-tasarrufuna yönelik teknolojik değişimlerin kurumsallaşması ve artan rekabet. Sonuç ise küresel ücretlerin baskılanma-sı (hemen hemen her yerde toplam GSMH içinde ücretlerin payı düşmüştür) ve marjinal koşullarda yaşayan giderek büyüyen harcanabilir yedek eme-ğin oluşturulması;

b) Daha önceki tekelci iktidar yapılarının altının oyulması ve (ulus devletinin) tekelci kapitalizm saf-hasından, kapitalizmi çok daha keskin uluslarara-sı rekabete açarak çıkılması. Şiddetlenen küresel rekabetin daha düşük finans dışı şirket kârlarına tekabül etmesi. Eşitsiz coğrafi gelişim ve bölgeler arası rekabetin kapitalist gelişimin kilit özellikle-ri haline gelmesi, hegemonik iktidar kaymasının belirgin olarak-ancak salt bu bölgeyle sınırlı kal-mayarak- Doğu Asya'ya yönelişinin yolunun açıl-ması;

c) Sermaye kaynaklarının küresel olarak (özellikle elektronik piyasalar aracılığıyla) yeniden dağılma-sını sağlamak üzere en akışkan ve hareketli serma-ye biçiminin-para sermayesi- kullanılması ve güç-lendirilmesi, bu sayede geleneksel merkez bölge-

lerde endüstrisizleşmenin, yükselen piyasalarda da yeni endüstrileşme biçimlerinin (aşırı-baskıcı) ve doğal kaynak ve tarımsal ham madde ihracının fitilinin ateşlenmesi. Bunun doğal sonuçları olarak finansal kurumların kârlılıklarının artırılması ve hayali sermaye piyasalarının yaratılmasıyla küreselleşmenin ve risklerin güya bertaraf edilmesinin yeni yollarının bulunması;

d) Toplumsal yelpazenin öte yanında ise bütün bunlar “yoksullaştıran birikim”in kapitalist sınıf iktidarını güçlendirmenin bir aracı olarak daha fazla önem kazanması demekti. Yerli halklar ve köylü nüfusa karşı yeni ilkel birikim süreçleri alt sınıfların merkez ekonomilerdeki varlık kaybıyla güç kazanıyordu (ABD’deki eşik-altı¹ konut piyasasının özellikle Afrika asıllı Amerikalılarda yarattığı devasa varlık kaybında gördüğümüz gibi);

e) Düşmekte olan etkin talebi güçlendirmek üzere borç ekonomisinin (devletlerin, şirketlerin ve hanelerin borçlarının) sınırlarına kadar zorlanması (özellikle ABD ve Büyük Britanya’da, ama aynı zamanda Letonya’dan Dubai’ye kadar daha başka birçok ülkede);

f) Kan kaybeden üretim sektöründeki kâr oranlarını telafi etmek üzere bir dizi varlık piyasası balonunun yaratılması -asında bunların hepsi bir yanıyla Ponzi sahtekarlığıdır- 2007-8’de patlayan gayrimenkul balonunu getirir. Bu varlık balonları finans sermayesinden beslenir ve türev piyasaları ve teminatlı borç yükümlülükleri² gibi aşırıya kaçan finansal yeniliklerle harekete geçer.

Bu değişimlerin arkasında toplanan ve harekete geçen siyasi güçler farklı bir sınıf karakterine sahiptir, neoliberal denen bambaşka bir ideolojinin esvabına bürünmüşlerdir. Bu ideoloji serbest piyasaların, serbest ticaretin, kişisel inisiyatifin ve girişimciliğin, bireysel bağımsızlık ve özgürlüklerin en sağlam teminatları olduğu ve “sosyal devlet”in herkesin yararı için ortadan kaldırılması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Ancak pratiğin gösterdiği, devletin finansal kurumların sağlamlığının arkasında durması gerektiğidir. Bu sayede finansal sistemde “manevi zarar” fikri (1982’deki Meksika ve gelişmekte olan ülkelerin borç krizleriyle başlayarak) merkezi bir noktaya yerleşmeye başlamıştır. Devlet (yerel ve ulusal düzeyde) yüksek rekabet ortamında “iyi iş iklimi”ni korumaya giderek daha çok çaba harcar. Halkların çıkarları sermayenin çıkarlarının gerisindedir ve ikisi arasında bir çatışma ortaya çıktığı vakit, halkların çıkarları feda edilmelidir (1980lerin başlarından başlayarak IMF’nin ya-

pısal uyum programlarındaki standart prosedürlerin gösterdiği de budur). Yaratılan bu sistem, salt kapitalist sınıfa çalışan gerçek bir komünizm biçimi gibidir.

Tabii ki bu koşullar, insanın dünyanın hangi kısmında yaşadığına, orada hâkim olan sınıf ilişkilerine, siyasi ve kültürel geleneklere ve siyasi-iktisadi iktidar dengelerinin nasıl hareket ettiğine dayalı olarak kayda değer ölçüde değişir.

Peki, sol bu krizin dinamikleriyle nasıl başa çıkacak? Kriz zamanlarında kapitalizmin akıl dışılığı herkese apaçık görünür olur. Artı sermaye ve artı emek, yoğun insan acısı ve karşılanamayan ihtiyaçların ortasında, bir araya gelmelerine hiçbir imkân kalmamışçasına kalakalır. 2009 yaz ortasında ABD’de, emek gücünün yüzde 17’si ya işsiz, ya zorunlu part-time’cı veya “yılgın” işçilerden müteşekkilen, sermaye mallarının üçte biri boşa duruyor. Bundan daha akıl dışı ne olabilir?

Kapitalizm şu andaki travmasını atlatabilir mi? Evet. Ama bu neye mal olacak? Bu soru başka bir soruyu saklar. Kapitalist sınıf, iktidarını iktisadi, toplumsal, siyasi, jeopolitik ve çevresel zorlukları göğüsleyerek yeniden üretebilir mi? Yeniden söylüyoruz, cevap güçlü bir evet olacaktır. Ama halk yığınları iktidardakilere emeklerinin meyvelerini, haklarının birçoğunu ve zorlukla kazandıkları varlık değerlerini (konutlarından emeklilik haklarına kadar her şeyde) teslim etmek ve birçok çevresel kayba katlanmak zorunda kalacak. Hâlihazırda en alt kesimde hayatını sürdürmeye çalışanlar için hayat standartlarındaki bu ciddi düşüşün açıklıktan ölmek demek olduğundan bahsetmiyoruz bile. Sınıf eşitsizlikleri artacak (şu anda bile öyle olduğunu görüyoruz). Bütün bunların gerçekleşmesi için siyasi baskıdan, polis şiddetinden ve karışıklıkları ezmek için askeri devlet kontrolünden daha fazlası gerekecek.

Bu anlattıklarımızın büyük bir kısmı önceden tahmin edilemez ve küresel ekonominin mekânları son derece değişken olduğu içindir ki, kriz zamanlarında sonuçlara dair belirsizlikler yükselişe geçer. Her türlü yerelleşmiş imkân ortaya çıkar: ya yeni doğmakta olan kapitalistler için yeni mekânları ele geçirip eski sınıflarıyla ve onların bölgesel hegemonyalarıyla mücadele fırsatları (ABD’de 1970’lerin ortasından itibaren Silikon Vadisi’nin Detroit’i yerinden etmesindeki gibi) doğar, ya da radikal hareketler zaten istikrarsızlaşmış sınıf iktidarının yeniden üretilmesine karşı mücadele imkânı bulur. Kapitalist sınıfın ve kapitalizmin hayatını idame et-

tirebileceğini iddia etmek onların buna yazgılı oldukları anlamına gelmediği gibi, gelecekteki yapılarının da verili alınabileceği demek değildir. Krizler, paradokslar ve fırsatlara dair anlardır.

Peki, bu sefer ne olacak? Eğer yüzde üç büyümeye geri döneceksek, bu, 2010'da yeni ve kârlı yatırım fırsatlarına yönelmesi gereken 1.6 trilyon doların 2030'da 3 trilyon dolar civarına yükselmesi anlamına gelir. Bu da, 1950'de yapılmış 0.15 trilyon dolar yeni yatırım ve 1973'te yapılmış 0.42 trilyon dolar rakamlarından (rakamlar enflasyona göre ayarlanmıştır) bambaşka bir tablo sergiler. Artı sermaye için yeterli pazar bulmaya dair gerçek sorunlar 1980'den sonra belirmeye başlar-Çin'in dış dünyaya açılması ve Sovyet Bloku'nun çöküşüne rağmen devam eder. Kısmen zorluklar, varlık değerlerinde spekülasyonun engelsizce kanatlandığı hayali piyasaların yaratılmasıyla çözülmüştür. Ya şimdi bütün bu yatırım nereye gidecek?

Doğaya dair tartışılmaz sınırlamaları (aralarında küresel ısınmanın en büyük öneme sahip olduğu sınırlar) bir kenara bırakırsak, sermaye birikimine ve sınıf iktidarının yayılmasına ciddi ve faal bir muhalefetin vücut bulmadığını-ki bu olasılık dışıdır- bile varsaysak, piyasadaki efektif talebin önünde teknolojiyen ve coğrafi/jeopolitik bölüşümden kaynaklanan çok büyük engeller vardır. Küresel ekonomide, artı sermayeyi çekmek için gereken yeni mekânsal düzeltmeleri sağlayabilecek hangi mekanlar kaldı artık? Çin ve eski Sovyet Bloku çoktan sisteme entegre oldu. Güney ve Güneydoğu Asya hızla doluyor. Afrika daha henüz tamıyla entegre değil, ancak bütün bu artı sermayeyi çekecek kapasiteye sahip başka hiçbir yer yok. Bu büyümeyi taşımak için hangi yeni üretim hatları açılabilir? Kapitalizmin bu krizi için uzun vadeli yeterli kapitalist çözüm (hayali sermaye manipülasyonlarına geri dönmek dışında) bulunamayabilir. Bir noktada nicel değişimler nitel değişimlere önyak olur. Biz de kapitalizmin tarihinde tam da böyle bir kırılma anında olduğumuz fikrini ciddiyle ele almak durumundayız. Bu nedenle, kapitalizmin geleceğini sorgulamak, kapitalizmin yeterli bir toplumsal sistem olup olmadığını sorgulamak, günümüzdeki tartışmaların odağında yer almalıdır.

Fakat solda bile bu tür bir tartışmaya çok az ilgi gösterilmektedir. Bunun yerine hâlâ insanlığın serbest piyasaların ve serbest ticaretin, özel mülkiyetin ve kişisel sorumluluğun, düşük vergilerin ve devletin toplumsal kaynaklara asgari müdahalesi sayesinde mükemmelleştirilebileceğine dair kla-

sik formülleri –her ne kadar bütün bunlar gide rek kulağa boş laflar olarak gelmekteyse de- duymaktayız. Bir meşruiyet krizi yaklaşıyor. Ancak meşruiyet krizleri geleneksel olarak hisse senedi piyasalarından daha farklı bir hızda ve ritimde gelişir. Örneğin, 1929'daki hisse senedi piyasalarının çöküşünden sonra 1932 ve sonrasında gelişen devasa toplumsal hareketlerin (hem ilerici, hem de faşist hareketler dâhil olmak üzere) meydana gelmesi için üç veya dört yıl geçmesi gerekmişti. Siyasi iktidarın günümüzdeki krizden çıkmak için hâlihazırdaki arayışlarının yoğunluğu, ufukta beliren meşruiyet kaybına yönelik siyasi korkuyla ilintili olmalıdır.

Ancak son otuz yıl meşruiyet sorunlarına kayıtsız ve konsensüsün sağlanmasına ilgisiz yönetim sistemlerinin ortaya çıkışına şahit oldu. Bize, otoritarizm/otoriterlik/otoritericilik, temsili demokrasinin parasal yozlaşması, polisleşme ve askerileşme (özellikle teröre karşı savaş şiarıyla), medya kontrolü ve halkla ilişkiler kampanyaları karışımının gösterdiği; muhalefetin kontrolünün dezenformasyonla sağlandığı, muhalefet odaklarının parçalara ayrıştığı ve muhalif kültürlerin STK'larının öne çıkarılmasıyla yeniden şekillendirildiği, bütün bunların da yetersiz kaldığı yerde yoğunlukla zor kullanmanın hâkim olduğu bir dünyada yaşadığımızdır.

Krizin sisteme ilişkin kaynakları bulunduğu fikri ana-akım medyada pek az yerde ele alınmıştır (her ne kadar Stiglitz, Krugman ve hatta Jeffrey Sachs gibi birkaç ana-akım iktisatçı solun tarihsel gücünden bir veya iki itiraf anında yararlanmaya çalışmışlarsa da). Kuzey Amerika ve Avrupa'da hükümetlerin krizi kontrol altına almaya yönelik hamlelerinin çoğunluğu işlerin daha evvelden olageldiği gibi yürümesini sağlamaya yöneliktir. Bu da kapitalist sınıfa destek anlamına gelir. Finansal çöküşün doğrudan tetikleyicisi olarak görülen "manevi zarar" fikri, banka kurtarma operasyonları sırasında yeni doruklara ulaştı. Neoliberalizmin fiili pratikleri (neoliberalizmin ütopyacı kuramının aksine) her zaman finans sermayesine ve kapitalist elitlere bariz ve açık destek vermiştir (bu destek genellikle finans kurumlarının her türlü maliyete rağmen korunması ve devlet iktidarının kati kârlılığı sağlamak için iyi iş iklimini yaratmaktan sorumlu olduğu iddialarına dayanır). Bunlar temelde değişmemiştir. Bu pratikler kapitalist girişimin "yükselen dalgasının" "bütün gemileri taşıyacağı" veya birleşik büyümenin büyümlü bir şekilde "aşağıya doğru yayılacağı" (bu tabii ki zenginlerin masasından düşen bir iki kı-

rıntıdan başka bir şey değildir) gibi müphem varsayımlara sığınarak meşrulaştırılmaktadır.

O halde kapitalist sınıf şu andaki krizden nasıl çıkacak ve bu çıkış ne kadar çabuk olacaktır? Şangay ve Tokyo'dan, Frankfurt, Londra ve New York'a kadar hisse senedi değerlerinin yeniden yükselmesi, hemen her yerde işsizlik artışta olsa bile, bize iyi bir işaret olarak gösterilmektedir. Ama bu işaretteki sınıf önyargısına dikkat edelim. Biz hisse senedi piyasalarında yükselişe sevinmeye çağırıyoruz, çünkü deniliyor ki, hisse senedi piyasalarındaki artış hep "reel ekonomideki", çalışanlar için işlerin yaratıldığı ve ücretlerin kazanılmaya başladığı, yükselişten önce gelir. ABD'nin 2002'deki son hisse senedi piyasası yükselişinden bu yana yaşanan canlanmanın, "işsiz bir canlanma" olduğu şimdiden unutulmuş görünüyor. Özellikle Anglo-Sakson kamuoyunun hafızası ciddi bir nisanla mâlul görünüyor. Bu kamuoyu kapitalist sınıfın hatalarını ve onların faaliyetlerinin getirdiği dönemsel felaketleri çok kolay unutuyor ve affediyor. Kapitalist medya böylesi bir unutuşu yaymaktan çok mesut olmalıdır.

Çin ve Hindistan hâlâ büyümekte. Özellikle Çin olağanüstü bir hızda büyüyor. Ama Çin örneğinde, bu büyümenin maliyeti riskli projelere verilen banka kredilerindeki devasa artış oluyor (Çin bankaları küresel spekülasyon çılgınlığına başta yakalanmasa da, bu çılgınlığı şu anda sürdürmekte). Çin'de hızla artan talep Çin'e hammadde sağlayan Avustralya ve Şili gibi ülke ekonomilerini de ardı sıra sürüklüyor. Olası bir çöküş senaryosu ihtimal harici bırakılamaz, ancak bunu fark etmek zaman alabilir (Dubai'de olanların uzun vadeli bir versiyonu gibi). Bu esnada, kapitalizmin küresel merkezi hızla önceliğini Doğu Asya'ya kaydırıyor.

Eski finans merkezlerindeyse, geçtiğimiz yıldan kalan ikramiyelerini alan genç finans avcılarını topluca butik finansal kurumları kurarak Wall Street ve Londra şehrini çepeçevre kuşatıp, geçmişin finansal devlerinin artıklarının üzerinden geçip, tatlı kârları cebe indiriyorlar ve her şeyi en baştan başlatıyorlar. ABD'de ayakta kalan yatırım bankaları Goldman Sachs ve J.P. Morgan, her ne kadar sıradan banka holdingleri olarak yeniden doğmuş olsalar da, düzenleyici şartlardan müstesna bırakıldılar (Amerikan Merkez Bankası sayesinde). Bu bankalar, vergi verenlerin paralarını kullanarak hala büyüyen ve düzenleyici yasalardan yoksun türev piyasalarında spekülasyon yaparak devasa kârlar edinmekte (ve bu kârları da çalışanlarına dağıttıkları devasa ikramiyelere ayırıyor). Bizi bu nokta-

ya getiren kaldıraç etkisi sanki hiçbir şey olmamış gibi aynen işlemeye devam ediyor. Hayalî sermaye borçlarını paketlemek ve satmak için yeni yollar bulunur ve ellerindeki artı sermayeye çaresizce yeni çıkış yolları arayan kurumlara bu yönde teklifler götürülürken (emeklilik fonları gibi), finansal piyasalardaki yenilikler tam gaz ilerliyor. Hayaller (ve ikramiyeler) geri döndü!

Konsorsiyumlar haczedilmiş gayrimenkulleri satın alıyor ve ya piyasa yükselir, çok büyük kârlar elde ederim diye bekliyor, ya da ileride yapılacak bir inşaat projesi için yüksek değerli arazi olarak portföyünde tutuyor. Sıradan bankalar, kamunun kasalarından kendilerine akan nakdi bir kenarda tutarken, bu bankaların yöneticileri bir yandan eskiden var olan hayat tarzlarına dönme özlemiyle ikramiye ödemelerini bekliyorlar. Öte yandan bir yığın girişimci bu yaratıcı yıkım anını değerlendirmek için devletin dağıttığı paraların rüzgârında akbabalar gibi havada süzülüyor.

Bu esnada azınlığın elinde tuttuğu saf para iktidarı demokratik yönetim algısının altını oymaya devam ediyor. Örneğin, 2009'un ilk üç ayında, ilaç, sağlık sigortası ve hastane lobileri ABD'deki sağlık reformunda kendi istedikleri yönde bir sonuç çıksın diye 133 milyon dolardan fazla para harcadı. Sağlık reformu yasasını biçimlendiren Senato Finans Komitesi'nin Başkanı Max Baucus, çok büyük sayıda yeni müşteriye sigorta şirketlerinin acımasız sömürü ve kâr hırsının ellerine sınırlı sayıda koruyucu tedbirle teslim eden (Wall Street'i de keyiften dört köşe eden) bu yasa için 1,5 milyon dolar aldı. Bu devasa para iktidarının yasalar dâhilinde yozlaştırdığı bir seçim dönemi daha kapımızda. ABD'de bu seçimler, bir tarafta çalışan Amerikalılar iktidardaki sınıfın yarattığı bu rezaletten çıkabilmek için çabalamaya zorlanırken, öte tarafta "K Caddesi"³ ve Wall Street partilerinin mutlak olduğu üzere yeniden seçildiği seçimler olacak. İşte böyle, dar boğazlardan daha önce de geçmiştik, diye hatırlatıyorlar bize; ve her defasında çalışan Amerikalılar kollarını sıvadılar, kemerlerini sıktılar ve gizemli bir mekanizmayla kendi kendini yok etmeye hazırlanan sistemi kurtardılar. Hem de muktedir sınıfların bütün sorumluluğu reddettiği yerde. En nihayetinde, kişisel sorumluluk gene işçilere düşüyor, kapitalistlere değil.

Eğer çıkış stratejisinin genel hatları buysa neredeyse kesinlikle söyleyebiliriz ki böyle bir rezaletin içine beş yıl zarfında tekrar düşeceğiz. Bu krizden ne kadar hızlı çıkarsak ve ne kadar az artı sermaye şimdi yok edilirse, uzun vadeli aktif gelişme için

o kadar az yerimiz olacak. IMF'nin bize söylediğine göre, bulunduğumuz konjonktürde (2009 ortası) en az 55 trilyon dolar varlık değeri kaybolmuş durumda. Bu da hemen hemen dünyanın bir yıllık ürünler ve hizmetler çıktısına denk. Şu halde, 1989'un çıktığı seviyesine geri döndük. Kriz bitene kadar 400 trilyon dolar veya daha fazla kayıpla karşılaşacağız. Hatta, yakınlarda yapılan şaşırtıcı bir araştırmaya göre, sadece Amerikan devletinin garanti etmek zorunda olduğu varlık değerleri 200 trilyon doları geçiyor. Bütün bu varlıkların aynı anda batma şansı gayet düşük, ancak birçoğunun battığı düşüncesi insanı had safhada kendine getirmeye yetiyor. Bugün ABD hükümeti tarafından kontrol edilen Fannie Mae ve Freddie Mac, 5 trilyon dolardan fazla konut kredisine sahip veya garanti ediyor ve bunların büyük kısmı derin bir batakta (bu borç varlıkları sadece 2008'de 150 milyar dolardan fazla kayıp verdi). Peki, o halde, alternatifler nelerdir?

Dünyada birçoğunun hayali, kapitalist akıl dışılığı karşı bir alternatifin tanımlanabileceği ve bu alternatifte akıl yoluyla, insan arzularının herkes için daha iyi bir hayat yönündeki kolektif arayışıyla harekete geçirilmesiyle ulaşılabilmesi olagelmıştır. Bu alternatifler-tarihsel olarak sosyalizm veya komünizm olarak adlandırılan- farklı zamanlarda ve yerlerde denenmiştir. Daha önceden, örneğin 1930'larda, bu ikisinden herhangi birine dair gelecek görüşü bir umut kaynağıydı. Ancak zamanımızda ikisi de çekiciliklerini kaybetmiş durumda; yetersiz olarak kabul ediliyorlar. Salt komünizmin tarihsel deneyimlerinin vaatleri yerine getirmekteki başarısızlığı ve komünist rejimlerin hatalarını gizlemek için baskı kullanmaktaki istekliliğinden ötürü değil, ama aynı zamanda sosyalizm ve komünizmin insan doğasına ve insanın kişiliğinin ve insan kurumlarının mükemmelleştirilebileceğine dair hatalı olduğu varsayılan saptamaları yüzünden de.

Sosyalizm ve komünizm arasında farkların altını çizmek gerekiyor. Sosyalizm, aşırılıklarını törpülemek ve kazançlarını toplumsal yarar için yeniden bölüştürmek üzere, kapitalizmi demokratik olarak idare etmeyi ve düzenlemeyi amaçlar. Sosyalizm, ilerici vergilendirme düzenlemeleri yoluyla serveti dağıtmak ve temel ihtiyaçların -eğitim, sağlık ve hatta konut- devlet tarafından, piyasa etkilerinden bağımsız olarak, sağlanması demektir. Yeniden bölüşümcü sosyalizmin 1945'ten sonraki birçok kilit kazanımı, sadece Avrupa'da değil başka yerlerde de, toplumsal olarak o denli oturmuştur ki neoliberal taarruzdan muaf kalmıştır. ABD'de bile,

Sosyal Güvenlik ve Medicare sağcı güçlerin yerinden etmeyi imkânsız buldukları son derece popüler programlardır. Britanya'da Thatcher'lar ulusal sağlık sistemine dokunamadılar-kıyısından köşesinden birkaç çentik dışında. İskandinavya ve Batı Avrupa'nın büyük kısmında toplumsal hizmetler toplumsal sistemin değiştirilemez temeli olarak görünmektedir.

Komünizm, öte yandan, bütünüyle yepyeni bir üretim biçimi ve ürünlerin ve hizmetlerin bölüşümü sistemi yaratarak kapitalizmi yerinden etmeyi amaçlar. Fiili olarak var olmuş komünizmin tarihinde, üretim, değişim ve bölüşüm üzerindeki toplumsal kontrol, devlet kontrolü ve sistematik devlet planlaması anlamına gelmekteydi. Uzun vadede bu sistem başarısız olsa da, ilginç bir şekilde Çin'de bu sistemin dönüşümü (ve Singapur gibi yerlerde daha önceki uygulamaları) kapitalist büyüme yaratmakta saf neoliberal modelden çok daha fazla başarılı olmuştur. Günümüzde, komünist hipotezi canlandırma girişimleri genelde devlet kontrolünü reddeder; ve piyasa güçlerini ve üretim ve bölüşümün temeli olarak sermaye birikimini ilga etmek üzere farklı kolektif toplumsal örgütlenme biçimlerini araştırır. Hiyerarşik emir-komuta sistemleri yerine, yatay ve otonom örgütlenmiş, kendi kendini idare eden üretici ve tüketici kolektifler ağı yeni bir komünizm biçiminin temelinde tahayyül edilir. Zamanımızın iletişim teknolojileri böylesi bir sistemi olanaklı kılmaktadır. Şu anda dünya üzerindeki her türlü küçük ölçekli deneyim bu yöndeki ekonomik ve siyasi biçimler üzerine inşa ediliyor. Burada 1860'ların Avrupa'sında var olmuş genel bir dayanışma halini hatırlatan, Marksist ve anarşist geleneklerin kaynaşmasının izleri var.

Hiçbir şey kesin olmasa da, 2009 yılı uzun sürecek bir sarsılmanın başlangıcını işaret ediyor. Bu noktada, dünyanın her yerinde, kapitalizmin büyük ve uzak erimli alternatiflerine dair sorular adım adım su üstüne çıkıyor. Belirsizlik ve sefalet uzadıkça, hâlihazırda var olan iktisadi faaliyetlerin meşruiyeti daha fazla sorgulanacak ve başka türlü bir şeye olan istek daha da fazla artacak. Finansal sistemin açıklarını kapatacak yara bandı nevi reformlar yerine radikal reformlar elzem hale gelecek.

Üstelik kapitalist faaliyetlerin dünya üzerindeki eşitsiz gelişimi her yerde anti-kapitalist hareketleri doğuruyor. Latin Amerika'nın önemli bir kesiminde harekete geçen anti-neoliberal mücadeleyle kıyasladığımızda-burada Bolivar'cı devrimci halkçı iktidar hareketinin henüz karşısına tama-

mıyla almadığı kapitalist sınıf çıkarlarıyla kendine has bir ilişkisi mevcuttur. Doğu Asya'nın büyük kısmında hâkim olan devlet merkezli ekonomiler (Japonya ve Çin gibi) farklı muhalefet biçimleri yaratıyor. Birleşik bir Avrupa Birliği'nin anayasasını hazırlamak için ikinci girişim hâlâ masa üstündeyken, Avrupa Birliği'ni oluşturan ülkeler arasında krize karşı geliştirilecek politikalar ve taktiklere dair farklı görüşler artıyor. Kapitalizmin marjinal bölgelerinde devrimci ve katı anti-kapitalist hareketler, her biri ilerici türden olmasa da, bulunabiliyor. Egemen toplumsal ilişkilerden, hayat biçimlerinden, üretici kapasiteden ve dünyaya değin var olan tahayyülden radikal farklılıklar taşıyan görüşlerin yayılabileceği yeni alanlar açılıyor. Bu, her ne kadar amaçları, stratejileri ve taktikleri arasında dünyalar kadar fark olsa da, Taliban için, Nepal'deki komünist iktidar için, Chiapas'taki Zapatistalar için ve Bolivya'daki yerli halklar hareketi için de geçerlidir.

Sonuçta, asıl sorun, kapitalist sınıfın yeniden üretimi ve onun dünya üzerindeki iktidarının idamesini yeterince zorlayacak kararlı ve gerektiği kadar birleşik bir anti-kapitalist hareketin bulunmamasıdır. Kapitalist elitlerin imtiyaz kalelerine saldırarak veya onların mukayese kabul etmez para iktidarlarını ve askeri güçlerini kısıtlayacak belirli bir yol da ortada yoktur. Bir tür alternatif toplumsal düzene giden yollar açık olsa da, o yolların nerede olduğunu veya ne olduğunu hiç kimse gerçekten bilmemektedir. Ama bu programı yerine getirmeye, yerine getirmeyi bırakın sadece seslendirmeye bile muktedir bir siyasi gücün yokluğu, alternatiflerden bahsetmemek için bir sebep olamaz.

Lenin'in meşhur sorusu, "ne yapmalı?" kimin nerede ne yapabileceğine dair bir fikir ortaya konmadan cevaplanamaz. Ancak küresel bir anti-kapitalist hareketin ne yapmak ve neden yapmak gerektiğine dair canlı görüşler olmadan ortaya çıkacağını beklemek ihtimal dışıdır. İkili bir engel mevcut: alternatif bir gelecek görüşünün eksikliği muhalefet hareketinin oluşmasını engellerken, böylesi bir hareketin yokluğu da bu alternatif gelecek görüşünün seslendirilmesini önüyor. O halde bu engeli nasıl aşacağız? Ne yapmalı ve neden yapmalıya dayanan gelecek görüşüyle, her yeri kapsayan bir siyasi hareketin oluşumu arasındaki ilişkiyi bir sarmal haline dönüştürmeliyiz. Eğer gerçekten bir şeyler yapmak istiyorsak, ikisi birbirini kuvvetlendirmeli. Aksi halde olası muhalefet sonsuza kadar fasit bir daire içinde yapıcı değişikliklere karşı bizi kapitalizmin biteviye krizle-

rine maruz kılacak, hem de giderek artan ölümcül sonuçlarıyla. Lenin'in sorusu cevaplanmayı bekliyor.

Ana sorun son derece açık. Sonsuza kadar sürececek birleşik büyüme mümkün değil ve dünyayı son otuz yılda saran sıkıntılar, sürekli sermaye birikiminin sınırının yaklaştığını ve bu sınırın devamlılığı olmayan spekülasyonların yaratılması dışında aşılamayacağını gösteriyor. Buna dünyada çok sayıda insanın kati yoksulluk içinde yaşadığını, çevresel yıkımın kontrolden çıktığını, dünyanın her yerinde zenginler daha çok servet biriktirirken (geçtiğimiz yıl Hindistan'daki milyar-derlerin sayısı 27'den 52'ye çıktı) insanlık onurunun her yerde ayaklar altına alındığını, siyasi, kurumsal, hukuki, askeri ve medya gücünün manivelalarının statükoyu sürdürmekten ve muhalefeti uyuşturmaktan başka bir şey yapamayacak halde sıkı ve dogmatik siyasi kontrol altında olduğunu da ekleyebiliriz.

Sonsuz birleşik sermaye birikiminin karmaşasını kavrayabilecek ve bunun neticesinde insanlık tarihinin asıl motoru olan bu birikimi durdurabilecek bir devrimci siyasetin, toplumsal değişimin nasıl meydana geldiğine dair gelişmiş bir anlayışa ihtiyacı var. Geçmişte kendini devam ettirebilecek bir sosyalizm ve komünizmin inşasında yapılan hatalardan kaçınmalı ve bu çok derin ve komplike tarihten dersler alınmalıdır. Fakat aynı zamanda, birleşik bir anti-kapitalist devrimci hareketin kesin gerekliliği tanınmalıdır. Bu hareketin ana amacı artı değer üretimi ve bölüşümü üzerindeki toplumsal kontrolü ele geçirmek olmalıdır.

Bizim acilen zamanımıza uygun ve açık bir devrimci kurama ihtiyacımız var. Ben burada Marx'ın kapitalizmin feodalizm içinden nasıl doğduğunu ele alan anlayışından türeyen "ortak-devrimci bir kuram" öneriyorum. Sosyal değişim, kapitalizmin siyasi mevcudiyetinin içerisindeki yedi farklı diyalektik safhanın arasındaki ilişkilerin bir aradalığındaki, birliğindeki, bir bütün oluşundaki pratikler ve faaliyetlerden doğar:

- a Üretimin, mübadelenin ve tüketimin teknolojik ve örgütsel biçimleri;
- b Doğayla ilişkiler;
- c İnsanlar arasındaki toplumsal ilişkiler;
- d Dünyaya dair bilgileri, kültürel anlayışları ve inançları kucaklayan kavramsal tahayyüller;

- e Emek süreçleri ve belirli ürünlerin, coğrafyaların, hizmetlerin ve duyulanımların üretimi;
- f Kurumsal, hukuki ve hükümetlere dair düzenlemeler;
- g Toplumsal yeniden üretimin altında yatan gündelik hayatın devamı.

Bu safhaların her biri içsel olarak dinamik ve kendine içkin gerilimler ve çelişkilerle bezelidir (sadece dünyaya dair düşünsel tahayyülleri gözden geçirmek yetecektir), ama her biri birbirine bağımlı ve birbiriyle ilişki içinde evrimleşir. Kapitalizme geçiş, bütün bu yedi safhayı kapsayan ve birbirini destekleyen bir hareketi beraberinde getirmiştir. Yeni teknolojiler, dünyaya dair yeni kavramsal tahayyüller (doğayla ilişkilerimiz ve toplumsal ilişkiler de dâhil olmak üzere) olmaksızın tanımlanamaz ve fiiliyata dökülemezdi. Toplumsal kuramcılar, bu safhalardan sadece birini alıp onu bütün değişimi getiren “gümüş kurşun” olarak görme eğilimindedirler. Teknolojik deterministlerimiz (Tom Friedman), çevresel deterministlerimiz (Jared Diamond), gündelik hayat deterministlerimiz (Paul Hawkin), emek süreçleri deterministlerimiz (otonomistler), kurumsalcılar, vs. vs. mevcut. Hepsini yanlış. Gerçekte önemli olan, bütün bu safhalar arasındaki diyalektik harekettir, bu hareket eşitsiz gelişime sahip olsa bile.

Kapitalizm yenilenme safhalarından birinden geçtiği zaman, bunu tam da bütün anların evrimi yoluyla yapar; bu birlikte evrimleşme kesinlikle gerilimlere, mücadelelere, kavgalara ve çelişkilerle bigâne değildir. Ancak bütün bu yedi safhanın 1970 civarındaki neoliberal yükselişten önce nasıl düzenlendiğini ve şimdi nasıl görüldüğüne baktığımızda, göreceğimiz ki bu safhalar, kapitalizmin çalışma ilkelerini (kapitalizme Hegelci olmayan bir bütün olarak bakıldığında) yeniden tanımlayacak denli değişmiştir.

Anti-kapitalist bir siyasi hareket herhangi bir yerden başlayabilir (emek süreçlerinden, kavramsal tahayyülden, doğayla ilişkilerden, toplumsal ilişkilerden, devrimci teknolojilerin ve örgütsel biçimlerin tasarımı, gündelik hayatın içinden veya kurumsal ve idari yapıların, devlet gücünün yeniden düzenlenmesi de dâhil olmak üzere, reformundan). Esas mesele, siyasi hareketi, bir safhadan ötekine geçerken birbirini güçlendirecek şekilde hareket halinde tutmaktır. İşte bu şekilde kapitalizm feodalizmin bağrından doğmuştur; bu sayede komünizm, sosyalizm veya adına her ne deniyorsa, kapitalizmin bağrından doğacaktır. Ko-

münist veya sosyalist bir alternatif yaratmak için yapılan daha önceki denemeler farklı safhalar arasındaki diyalektik harekette tutmakta ölümcül hatalar yapmıştır. Bu safhalar arasındaki diyalektik hareketin ortaya çıkardığı belirsizlikler ve tahmin edilemezlikleri kavramakta başarısız olmuştur. Kapitalizm tam da bu nedenle, bu safhalar arasındaki diyalektik hareketleri hareket halinde tuttuğu için ve yapıcı bir şekilde kaçınılmaz gerilimleri, krizler de dâhil olmak üzere, kavradığı için ayakta kalmıştır.

Tabii ki değişim hâlihazırda var olan durumdan çıkışta ortaya çıkar ve mevcut duruma içkin imkânları kullanır. Nepal’den, Bolivya’nın Pasifik bölgelerine, Michigan’ın endüstrisizleşen kentlerinden, hâlâ büyüyen Mumbai ve Şangay’a ve New York ve Londra gibi sarsılmış ama yok olmamış finans merkezlerine kadar, mevcut durum, son derece farklılaşmış olduğundan; başka bir dünyayı mümkün kılmak (veya kılmamak) için farklı yerlerde ve farklı coğrafi ölçeklerdeki her türlü toplumsal değişim deneyimi, muhtemelen ve potansiyel olarak aydınlatıcıdır. Her farklı örnekte mevcut durumun herhangi bir safhası ilerideki farklı bir siyasi geleceğin anahtarı konumunda görünebilir. Ama bu yeni küresel anti-kapitalist hareketin ilk kuralı: asla salt tek bir safhanın dinamiklerine bağlı kalma; bütün diğer safhalar nasıl uyum sağlıyor ve ne tepki veriyor dikkatle anla.

Olası gelecek imkânları mevcut durumun içindeki farklı anlar arasındaki ilişkilerden doğar. Farklı alanlar arasındaki ve içindeki stratejik siyasi müdahaleler zamanla toplumsal düzeni farklı bir gelişim hattına çekebilir. Akıllı liderler ve ileri görüşlü kurumların yerel durumlarda yaptığı hep budur. O halde, bu şekilde davranmanın özelde fantastik veya ütopyacı olduğunu düşünmeyi gerektirecek bir sebep yoktur. Sol, farklı alanlarda çalışanlar arasında ve farklı alanlara ulaşabilen ittifaklar yapmaya çalışmalıdır. Bir anti-kapitalist hareket, toplumsal ilişkiler veya gündelik hayatın sorunları etrafında harekete geçen gruplardan çok daha geniş olmalıdır. Gelenekleşmiş karşıtlıklar -örneğin teknik, bilimsel ve idari deneyimi olanlarla, toplumsal hareketleri tabanda taşıyanlar arasındaki karşıtlık- üzerinde çalışılmalı ve bu sorunlar aşılmalıdır. Burada, iklim değişikliği hareketi etrafında bu gibi ittifakların nasıl çalışır kılınabileceğine bakabiliriz. Bu örnekte doğayla olan ilişki başlangıç noktasıdır, ama herkes diğer bütün safhalardan bir tavizde bulunulması gerektiğini fark eder. Çözümün sadece teknolojik olduğuna dair bir temenni politikası mevcut olsa da, gün geçtikçe, gündelik haya-

tın, kavramsal tahayyülün, kurumsal düzenlemelerin, üretim süreçlerinin ve toplumsal ilişkilerin de işin içine katılması gerekliliği giderek berraklaşır. Bütün bunlar kapitalist toplumu bir bütün olarak yeniden yapılandırmak ve en başta sorunun altında yatan büyüme mantığının karşısında durabilmek demektir.

Ancak, herhangi bir değişim hareketinde üzerinde geniş anlamda anlaşılmış bazı genel amaçlar olmalıdır. Bazı genel açıklayıcı ilkeler belirlenebilir. Bunlar: (ve bu ilkeleri sadece tartışma açmak için ortaya atıyorum) doğaya saygı, toplumsal ilişkilerde radikal eşitlikçilik, ortak çıkarlara ve ortak mülkiyete dair kurumsal düzenlemeler, demokratik idare prosedürleri (şu anda var olan paraya dayalı sahtekârlığın aksine), üretenlerin kendilerinin örgütlediği emek süreçleri, yeni toplumsal ilişkilerin ve yaşam biçimlerinin özgürce keşfedilebildiği gündelik hayat, diğerlerine hizmet ederek kendini gerçekleştirmeye odaklanan bir kavramsal tahayyül, askeri güce, gözetlemeye ve şirket hırsına hizmet etmek yerine ortak çıkarlara yönelik teknolojik ve örgütsel yenilikler. Bunlar, toplumsal eylemliliğin etrafında buluşabileceği ve yörüngesine oturabileceği ortak-devrimci noktalar olabilir. Bu tabii ki ütopyacı olacaktır! Öyle olsa bile sorun ne! Artık ütopyacılıktan vazgeçmeye cüret edemeyiz.

Çalıştığım yerde ortaya çıkan bir problemin kendine has bir yanını ayrıntılandırmama izin verin. Fikirlerin sonuçları vardır ve yanlış fikirlerin yıkıcı neticeleri olabilir. 1930'ların felaketine giden yolda ve o yoldan çıkışı bulamamaktaki bariz kabiliyetsizliğin altında yanlış iktisadi fikirlerin üzerinde yükselen hatalı politikalar yatar. Tam olarak hangi politikaların başarısız olduğu konusunda tarihçiler ve iktisatçılar arasında bir fikir birliği bulunmasa bile, krizin kavranmasını sağlayan bilgi yapısının devrimci bir dönüşümden geçmesi konusunda ortak kanaate varılmıştır. Keynes ve meslektaşları bu görevi yerine getirdiler. Ama 1970'lerin ortasına gelindiğinde artık Keynesçi politika araçlarının en azından uygulandıkları şekilde çalışmadığı açıkça ortadaydı. Bu bağlamda monetarizm, arza yönelik kuramlar ve mikro-ekonomik piyasa davranışlarının (harikulade) matematik modellemeleri genel makro-ekonomik Keynesçi düşüncenin yerini aldı. 1980'lerden sonra hükümdarlığını sürdüren monetarist ve daha da daraltılmış neoliberal kuramsal çerçeve artık sorgulanıyor. Aslında bu çerçeve feci şekilde çöktü.

Dünyayı anlamak için yeni kavramlara ihtiyacımız var. Özellikle bilgi üretiminde ve bilginin ya-

yılmasında (aynı derece önemli) hâkim sosyolojik ve entelektüel hastalık göz önüne alınırsa, bu kavramlar ne olacak ve bu kavramları kim üretecek? Neoliberal kuramlarla özdeşleşmiş, derinlere işlenmiş kavramlar, üniversitelerin ve medyanın şirketleşmesi ve neoliberalleşmesi, şu andaki krizin ortaya çıkmasında küçümsenmeyecek bir rol oynadı. Örneğin, finansal sistem, bankacılık sektörü, devlet-finans sektörü bağlantıları ve özel mülkiyet haklarının gücü hakkındaki bütün sorular kalıpların dışına çıkmadan ele alınabilecek meseleler değildir. Bu meselelerin ele alınabilmesi ise üniversiteler, medya ve hükümet gibi farklı yerlerin yanı sıra bizatihi finansal kurumlarda da gerçekleşecek bir düşünce devrimini gerektirir.

Karl Marks -herhangi bir şekilde felsefi idealizmi kabullenmemiş olsa da- fikirlerin tarihte maddi bir güç olduklarını öne sürdü. Sonuçta kavramlar kendisinin ortak-devrimci değişim kuramının yedi safhasından birini oluşturur. Otonom gelişmeler ve hangi kavramların hegemonik hale geleceği üzerindeki iç çekişmeler bu yüzden tarihsel bir role sahiptir. Bu nedenle Marks (Engels'le birlikte), *Komünist Manifesto*, *Kapital* ve sayısız diğer çalışmayı yazdı. Bu çalışmalar bize, her ne kadar tamamlanmamış olsalar da, kapitalizmin ve onun kriz eğilimlerinin sistematik bir eleştirisini sağlar. Ama Marks'ın ısrar ettiği gibi, bu saltık eleştirel düşünce, kurumsal düzenlemelere, örgütlenme biçimlerine, üretim sistemlerine, gündelik hayata, toplumsal ilişkilere, teknoloji ve doğayla ilişkilere taşındığında, dünya gerçekten değişecektir.

Marks'ın amacı dünyayı sadece anlamak değil, değiştirmek de olduğu içindir ki, fikirlerin belirli devrimci sâiklerle formüle edilmesi gerekir. Bu kaçınılmaz olarak, muktedir sınıfla iç içe geçmiş ve o sınıfın yararına işleyen düşünce biçimleriyle çatışmak demektir. Marks'ın muhalif fikirlerinin, özellikle son yıllarda, devamlı baskılara ve dışlanmaya muhatap olması (bir yığın kaba basitleştirmeden ve kasıtlı yanlış yansımalarından bahsetmiyoruz bile), bu fikirlerin, hâkim sınıflar için hoşgörüyü yer bırakmayacak şekilde tehlike arz ettiğini gösterir. Keynes Marks'ı hiç okumadığını defalarca söylediyse de, 1930'larda onu okumuş olan birçok insan Keynes'i tanıyor, Keynes onların etkisi altında kalıyordu (iktisatçı meslektaşları Joan Robinson gibi). Bunların pek çoğu, Marks'taki temel kavramlara ve diyalektik düşünme biçimine yüksek sesle karşı çıkarken bile onun öngörülü sapтамalarından derinden etkileniyorlardı. Sanırım, Keynesçi kuramın devrimi, Marks'ın muhalif varlığının gizli etkisi olmaksızın gerçekleşemezdi.

Günümüzdeki sorun ise insanların çoğunun Keynes'in kim olduğu ve gerçekte neyi savunduğu hakkında bir fikri olmamasıdır. Tabii, Marks hakkındaki bilgi ise bununla kıyaslanmayacak kadar az. Eleştirel ve radikal düşünce akımlarının baskı altına alınması, hatta daha açıkçası radikalizmin çok-kültürlülük, kimlik politikaları ve kültürel tercihler çizgileri içine hapsedilmesi akademi ve ötesinde üzücü bir durum yaratıyor. Bunun, içinde bulunduğumuz rezaletin sorumluları olan bankacılar, rezaleti yarattıkları araçlarla bizi kurtarmalarını rica etmekten bir farkı yok. Tikel olanı büyük çaplı resmi atlamak pahasına kutsayan post-modern ve post-yapısalcı fikirlere bu kapsamlı bağlılık bize yardımcı olmuyor. Tabii ki yerel ve tikel olan hayati önemde - örneğin coğrafi farklılıkları kavrayamayan kuramlar hiçbir işe yaramaz kuramlardan da beter. Ancak bu gerçek, mahalle siyasetinden büyük her şeyi dışlamakta kullanıldığında entelektüellerin ihaneti ve geleneksel rollerinden feragatleri tamamlanmış oluyor.

Günümüzün sosyal ve beşeri bilimler alanında çalışan akademisyenleri, entelektüelleri ve uzmanları, genel olarak elimizdeki bilgi yapılarını devrimci bir dönüşümden geçirecek kolektif bir görevi üstlenmek için yeterli donanıma sahip değil. Aslında, onların, meşruiyet ve demokrasi gibi sorunları öteleyen, otoriter ve teknokrat bir siyaset oluşturan neoliberal yönetim mantığı sistemlerinin kuruluşunda derin katkıları var. Pek azı kendine dönük eleştirel bir yaklaşıma hazır. Üniversiteler, sanki hiçbir şey olmamış gibi, hala aynı işe yaramaz neo-klasik iktisat veya rasyonel tercih siyaset kuramı derslerini desteklemeye devam ediyor. O çok övülen işletme okulları da, iş ahlakı veya diğer insanların iflasından nasıl para yapılabileceğini öğreten bir iki ders daha ekliyor müfredatına. Neticede, kriz insan hırsından doğdu ve bunun hakkında da elimizden hiçbir şey gelmez!

Günümüzde bilginin yapısı çok bariz bir işlevsizlik taşıyor ve aynı raddede meşruiyetten yoksun. Tek umudumuz, farkındalığı yüksek yeni bir öğrenci kuşağının (geniş anlamıyla dünyayı öğrenmeye çalışan herkesin ait olduğu bir kuşağın) bunu açıkça görmesi ve gördüğünü değiştirmek için ısrarcı olmasında. 1960'larda olan buydu. Tarihte diğer önemli noktalarda öğrencilerden esinlenen hareketler dünyada ne olup bittiğini kavrayıp –ve medyanın kendilerini neyle beslediğini anladıklarında- bunun hakkında bir şeyler yapmaya hazırdılar. Böylesi bir hareketin işaretleri Tahran'dan Atina'ya ve pek çok Avrupa üniversitesinin kampüsünde beliriyor. Hiç kuşkusuz, yeni öğrenci ku-

şağının nasıl davranacağı da Beijing'teki siyasi iktidarın koridorlarında ciddi kaygılar doğuruyor.

Bütün bariz belirsizlikleri ve sorunlarıyla öğrencilerin ve gençlerin öncülüğünde bir devrimci hareket, günümüzün sınırsız büyüme sorununa daha akılcı çözümler getirebilecek, kavramsal tahayyüllerdeki bir devrim için gerekli, ancak yeterli olmayan bir koşuldur.

Peki ya anti-kapitalist hareket yabancılaşmışların, muhaliflerin, mahrum edilmişlerin ve mülksüzlerin daha geniş ittifakı üzerinden kurulsaydı ne olur? Böyle insanların ayağa kalkıp ekonomik, toplumsal ve siyasi hayatta hak ettikleri yeri talep etmeleri ve bu yeri elde ettiklerini düşünmek çarpıcıdır. Çarpıcı olmanın da ötesinde, bu düşünce, bize, bu insanların ne talep edebilecekleri ve bu talepler için ne yapmalı sorusuna odaklanmamızda yardımcı olur.

Devrimci dönüşümler, asgari olarak, fikirlerimizi değiştirmeden, değerli bildiğimiz inançlardan ve önyargılardan kurtulmadan, gündelik konforlarımız ve haklarımızdan feragat etmeden, yeni bir gündelik hayat kurgusuna tâbi olmadan, toplumsal ve siyasi rollerimizi değiştirmeden, haklarımızı, görevlerimizi ve sorumluluklarımızı yeniden tanımlamadan ve davranışlarımızı kolektif ihtiyaçlar ve ortak iradeye uyum sağlayacak şekilde değiştirmeden mümkün değildir. Bizi saran dünya –coğrafyamız- radikal olarak yeniden şekillendirilmeli: toplumsal ilişkilerimiz de, doğayla ilişkimiz de ve ortak-devrimci süreçteki bütün diğer safhalar da. Belli bir raddeye kadar anlaşılabilir olan, çoğumuzun, bütün bunları kabullenip aktif bir mücadele siyaseti için kolları sıvamaktansa, inkâr siyasetini tercih ettiğidir.

Bunların hepsinin barışçıl ve gönüllü yollardan başarılabileceğini düşünmek rahatlatıcıdır: kendimizi mülksüzleştireceğiz, toplumsal olarak daha adil, daha düzgün bir sosyal düzenin yaratılmasının önünde duran şu anda sahip olduğumuz her şeyden sıyrılıp çıplak kalacağız. Bunun böyle yapılabileceğini hayal etmek, içinde belli bir oranda şiddetin bulunduğu faal bir mücadelenin yer almadığını düşünmek, hiç de gerçekçi değil. Marks'ın bir zamanlar söylediği gibi, kapitalizm dünyaya geldiğinde kan ve ateşle yıkanmıştı. Her ne kadar kapitalizmden çıkarken girerken olduğundan daha iyisini yapmak mümkün olsa da, bütün olasılıklar, vaat edilen topraklara yürüyüşün sadece pasif yöntemlerle olamayacağını gösteriyor.

Günümüzde solda, karşılaştığımız sorunlara nasıl cevap vermemiz gerektiğini tartışan bir sürü geniş ve dağınık düşünce akımı var. En başta, radikal eylemliliğin tarihinden ve sol siyaset kuramının iddialarından kaynaklanan alışlageldik sekteklik mevcut. İlginç olan, unutkanlığın o kadar da kuvvetli olmadığı tek yerin solun iç tartışmaları olması (anarşistler ve Marksistler arasında 1870’lerde ortaya çıkan ayrışmalar, Troçkistler, Maoocular ve ortodoks Komünistler arasındaki ayrışmalar, devleti ele geçirmek isteyen merkezîyetçiler ve devlet karşıtı otonomistler ve anarşistler arasındaki ayrışmalar). Tartışmalar o kadar keskin ve parçalayıcı ki, insan, bazen biraz unutkanın iyi gelebileceğini düşünüyor. Ama bu geleneksel devrimci sekteklik ve siyasi fraksiyonlar dışında, 1970’lerin ortalarından bu yana siyasi faaliyetin sahası radikal bir dönüşüme uğradı. Siyasi mücadele ve siyasi imkânların alanı, hem coğrafi hem de örgütsel olarak kaydı.

Şu anda, 1970’lerin ortasından önce ortalıkta görünmeyen, sayısız hükümet dışı örgüt⁴ (STK’lar) siyasi rol oynuyor. Hükümet dışı örgütler, devlet ve özel çıkarlar tarafından parasal olarak desteklenen, idealist düşünürlerin ve örgütçülerin istihdam edildiği (hükümet dışı örgütler devasa bir istihdam programı oluşturuyor) ve genellikle tek bir konuya yoğunlaşırken (çevre, yoksulluk, kadın hakları, köle ve insan kaçakçılığı karşıtlığı, vs. gibi), ilerici fikirlere ve amaçlara sahip olsalar bile doğrudan anti-kapitalist siyasetten uzak duran örgütlerdir. Fakat bazı durumlarda faal olarak neoliberal olabilir, devletin sosyal işlevlerinin özelleştirilmesine katkı sağlayabilir veya marjinal nüfusların piyasaya entegrasyonunu sağlamak için kurumsal reformları destekleyebilirler (düşük gelirli nüfus için mikro-kredi ve mikro-finans planları bunun klasik bir örneğidir).

Bu STK dünyasında birçok radikal ve kendini adanmış aktivist bulunsun da, yaptıkları işler en iyi ihtimalle iyileştiricidir. Kolektif olarak ilerici faaliyetlerdeki geçmiş başarıları düzensizdir. Belirli alanlarda, kadın hakları, sağlık ve çevre koruma gibi, insani gelişmeye büyük katkıda bulunduklarını güvenle iddia edebilirler. Ancak STK’larla devrimci değişim imkansızdır. Bağışçıların çeşitli politikalar ve siyaset hakkındaki görüşleri onları fazlasıyla sınırlandırır. Yani her ne kadar yerel güçlenmeyi desteklerken anti-kapitalist alternatiflerin mümkün olabileceği, hatta bu alternatif deneyimlerin desteklendiği, alanlar açmaya yardım etseler de, bu alternatiflerin hakim kapitalist pratik tarafından yeniden özümsemesini engellemek için hiçbir

şey yapmıyorlar: hatta bunu teşvik ediyorlar. Günümüzde STK’ların kolektif gücü küresel bir hareketin ve neoliberalizme karşı küresel alternatif arayışlarının son on yılda odaklandığı yer olan Dünya Sosyal Forumu’nda oynadıkları baskın rolden anlaşılabilir

İkinci geniş muhalefet kanadı, her ne kadar bazı alternatif kurumsal tabana dayansalar da (“taban cemaati” inisiyatifleriyle Latin Amerika’da Katolik Kilisesi veya ABD’nin kent merkezlerindeki siyasi hareketlenmenin geniş ölçüde sponsoru olan kiliseler gibi) dışarıdan parasal destek almayı reddeden, anarşist, otonomist ve taban (GRO)⁵ örgütleridir. Bu grup homojen olmaktan çok uzaktır (hatta kendi aralarında keskin çatışmalar vardır. Örneğin, sosyal anarşistlere karşı -sosyal anarşistlerin aşağılarcasına adlandırdığı- sadece “hayat tarzı” anarşistleri arasındaki çatışma gibi). Ama genelde devlet iktidarıyla müzakere etmeye karşı ortak bir tepki ve sivil toplumun değişimin gerçekleştirilebileceği esas alan olduğu üzerine vurgu mevcuttur. Herhangi bir kapitalist alternatifin temeli insanların yaşadıkları gündelik koşullarda ortaya çıkaracakları kendi kendini örgütleyebilme iktidarıdır. Yatay ağlar onların tercih ettikleri örgütlenme modelidir. Takasa, kolektiflere ve yerel üretim sistemlerine dayanan sistem, “dayanışma ekonomileri” dedikleri, seçtikleri ekonomi-politik biçimidir. Bu tür örgütlenmeler her yerde bulunabilir ve bazı yerlerde ciddi derecede siyasi önem kazanmışlardır. Bazıları radikal anti-kapitalist ve devrimci amaçlar güderler. Hatta bazı durumlarda sabotaj ve şiddet kullanan diğer eylem biçimlerini savunurlar (Üzerlerinde İtalya’da Kızıl Tugayların, Almanya’da Baader Meinhoff’un ve 1970’lerde ABD’deki Weather Underground’un izleri görülebilir). Ancak, bütün bu hareketlerin etkileri (şiddet eğilimli marjinal grupları bir yana bırakırsak), eylemliliklerini küresel sorunların karşısına çıkabilecek daha büyük ölçekli örgütsel biçimlere doğru taşımadaki isteksizlikleri ve yetersizlikleri bağlamında sınırlıdır. Yerel eylemin tek anlamlı değişim ölçeği olduğu ve hiyerarşiye benzeyen her şeyin karşı-devrimci olduğu varsayımları, daha büyük sorunlarla karşı karşıya kalındığı zaman kendi bindiği dalı kesmek demektir. Fakat bu hareketler hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde anti-kapitalist siyaset deneyimleri için geniş bir taban sağlamaktadır.

Üçüncü geniş eğilim, geleneksel emek örgütleri ve sol siyasi partilerin dönüşümünden kaynaklanmaktadır. Bu eğilim, sosyal demokratik gelenekten daha radikal kalan Troçkist ve Komünist siyasi par-

ti örgütleri biçiminde olabilir. Eğilim, devlet iktidarının ele geçirilmesine veya hiyerarşik örgütlenme biçimlerine karşı değildir. Hatta, hiyerarşik örgütlenme biçimlerini değişik siyasi ölçekler arasında politik örgütün entegre edilmesi açısından gerekli görür. Sosyal demokratik sistemin Avrupa'da hegemonik -ve hatta ABD'de bile etkin- olduğu yıllarda artı değerın bölüşümünde devlet kontrolü eşitsizliklerin azaltılması adına çok önemli bir araçtı. Bu siyasi sistemin Aşıl topuğu, artı değerin üretiminin toplumsal kontrolünü ele geçirmekte ve o sayede gerçekten kapitalist sınıf iktidarıyla mücadele etmekteki başarısızlığı olmuştur. Ancak, her ne kadar şu anda toplumsal refahçılığı ve Keynesçi ekonomisiyle öylesi bir siyasi modele dönüş mümkün olmasa da, sağladığı ilerlemeyi unutmamalıyız. Latin Amerika'daki Bolivarcı hareket ve ilerici sosyal demokrat hükümetlerin devlet iktidarını ele geçirmeleri yeni bir sol devletçilik biçiminin hayata dönmeye başladığı yolunda en ümitvar işaretleri veriyor.

Gelişmiş kapitalist dünyada, son otuz sene içinde, hem örgütlü emek, hem de sol siyasi partiler ağır darbeler aldı. İkisi de neoliberalleşme için, bir nebze insan yüzüyle bile olsa, geniş destek vermeye ya ikna edildi ya da zorlandı. Neoliberalizmi okumanın bir yolu, daha önce belirttiğimiz gibi, onu artı değerleri özelleştiren, ya da en azından bu artı değerlerin daha fazla toplumsallaşmasını engelleyen, devasa ve hayli devrimci (kendi kendini devrimci bir figür olarak ilan eden Margaret Thatcher önderliğinde ilerleyen) bir hareket olarak görmektir.

Emek örgütlenmesinin ve sol siyasetin yeniden dirildiğine dair bazı işaretler bulunsa da (Britanya'da Tony Blair liderliğindeki Yeni İşçi Partisi ve onun "üçüncü yol"una, ve bunun Avrupa'daki birçok sosyal demokrat parti tarafından kopya edilmesine rağmen) ve bunun yanı sıra dünyanın farklı yerlerinde daha radikal siyasi partilerin ortaya çıktığı yönünde işaretler varsa bile, salt işçi sınıfının öncülüğüne dayanmak artık sorgulanmaktadır. Benzer şekilde, bu sol partilerin siyasi iktidara bir şekilde erişebildikten sonra, kapitalizmin gelişimine kayda değer etkide bulunmak yönünde ve krize açık birikimin sıkıntılı dinamikleriyle başa çıkabilmekteki yetenekleri de sorgulanmaktadır. Alman Yeşiller Partisi'nin iktidardaki performansı harikulade olmaktan çok uzaktır. Bunu bir de muhalefetteyken gösterdikleri siyasi duruşla kıyaslayınca, sosyal demokrat partilerin gerçek bir siyasi güç olma yolunda nasıl da kendilerini kaybettiklerini görmek mümkündür. Ama sol siyasi partiler ve

sendikalar hala önemlidir; devlet iktidarının bazı yanlarını ele geçirmeleri; mesela Brezilya'daki işçi partisi veya Venezuela'daki Bolivarcı hareket gibi, sol görüş üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu sadece Latin Amerika'ya özgü değildir. Çin'de Komünist Parti'nin -siyasi iktidarın üzerindeki rakipsiz tahakkümü ve gelecekteki politikalarının ne olacağı sorularıyla- rolünü anlamak gibi karmaşık bir problem de kolaylıkla çözülememiştir.

Daha önceden açıkladığımız ortak-devrimci kuram, devlet iktidarını ele geçirmeden, onu radikal bir dönüşümden geçirmeden, özel mülkiyeti destekleyen anayasal ve kurumsal çerçeveyi, piyasa sistemini ve sınırsız sermaye birikimini elden geçirmeden, anti-kapitalist bir toplumsal düzenin inşa edilmesinin mümkün olmadığını söyler. Öte yandan, ticaret ve paradan, hegemonya sorunlarına kadar her şeyin üzerinde dönen devletlerarası rekabet, jeoekonomik ve jeopolitik çekişmeler, yerel toplumsal hareketlere bırakılamayacak -veya üzerinde fikir yürütülemeyecek denli devasa bir sorun olduğundan ötürü kenara atılamayacak denli önemlidir. Kapitalist ekonomi-politiğe alternatifler yaratma çabasının içinde, devlet-finans bağının mimarisinin nasıl yeniden kurulacağı, değerın ortak ölçüsü olarak paranın ne olacağı gibi sorunlar da göz ardı edilemez. Bu nedenlerle, herhangi bir anti-kapitalist devrimci hareket için devletin ve devletlerarası sistemin dinamiklerinin bir kenara bırakılması talebi komik bir düşüncedir.

Dördüncü genel eğilim, yersiz-yurtsuzlaşma ve mülksüzleşmeye (mutenalaştırma, endüstriyel gelişim, baraj inşası, suyun özelleştirilmesi, toplumsal hizmetlerin ve kamusal eğitim fırsatlarının ortadan kaldırılması, vs.) karşı pragmatik ihtiyaçlarla mücadele eden, belirgin herhangi bir siyasi felsefe veya eğilime sahip olmayan toplumsal hareketler tarafından oluşturulmuştur. Bu noktada, kentte, kasabada, köyde veya herhangi bir yerdeki gündelik hayatın üzerine odaklanılması, devlet politikaları ve kapitalist çıkarların hiç değişmeksizin mazlum halklar üzerinde oluşturduğu tehditlere karşı çıkan siyasi örgütlenmenin maddi tabanını meydana getirir. Bu biçimi almış protesto siyasetleri devasa boyutlardadır.

Daha önce belirttiğimiz üzere, bu türde çok geniş bir toplumsal hareketler yelpazesi vardır. Bazıları zamanla, sorunların tikel ve yerel değil, sisteme dair olduğunu anladıkça, radikalleşir. Bu tür toplumsal hareketleri toprak üzerine ittifaklar halinde (Brezilya'da topraksız köylü hareketi olan Via Campesina gibi veya Hindistan'da toprak ve

kaynaklarının kapitalist şirketlerce ele geçirilmesine karşı mücadele eden köylüler gibi) veya kent-sel bağlamda (Brezilya’da ve daha sonra ABD’de, kentli hakları ve toprağını geri al hareketleri gibi) bir araya getirmek mutenalaşma, baraj inşaatları, özelleştirme vs.’nin tikelliklerinin altında yatan sistem güçlerini tartışmak ve bunların karşısına daha da büyüyen ittifaklarla çıkmak için olası yollar bulunduğunu gösterir. İdeolojik varsayımlar yerine daha pragmatik sâiklerle yola koyulan bu gruplar, her halükârda sisteme dair saptamalara kendi deneyimlerine dayanarak ulaşabilirler. Aynı mekânı paylaştıkları ölçüde, bir metropoldeyse örneğin, ortak amaçlar etrafında birleşebilir ve kendi deneyimleri ışığında (endüstri devriminin erken devrelerinde fabrika işçilerinin yaptıklarını varsaydığımıza benzer bir şekilde) kapitalizmin nasıl çalıştığına ve kolektif olarak ne yapılması gerektiğine dair bilinç oluşturmaya başlayabilirler. Bu alan, Antoni Gramsci’nin çalışmalarında sıklıkla adı geçen, “organik entelektüel” liderin, dünyayı acı deneyimlerle anlayan ve genellikle kapitalizme dair kendi anlayışını şekillendiren otodidaktın, çok şey söyleyeceği alandır. Brezilya’da MST’nin köylü liderlerini veya Hindistan’daki şirket karşıtı toprak edinme hareketi önderlerini dinlemek böylesine imtiyazlı bir eğitimidir. Burada yabancılaşmış ve muhalif eğitiminin görevi, madunların sesini yükseltmek ve bu sayede, sömürü koşullarının, baskının ve anti-kapitalist programa dönüşebilecek cevapların üzerine dikkatleri çekmektir.

Toplumsal değişimin beşinci merkezi, kimlik sorunları etrafında örgütlenmiş özgürlük hareketlerinde yatar -kadınlar, çocuklar, eşcinseller, ırksal, etnik ve dini azınlıkların hepsi güneşin altında eşitlik talep etmektedirler. Bunun yanında, açıkça anti-kapitalist olmayan geniş bir çevreci hareketler yelpazesi vardır. Bu konuların her birinde özgürlük talep eden hareketler coğrafi olarak eşitsiz dağılmışlar ve ihtiyaçları ve istekleri üzerinde sıklıkla coğrafi olarak bölünmüşlerdir. Ama kadın hakları (1985’de Nairobi’de başlayıp 1995’te Beijing Deklarasyonu’na ulaşmıştır), ırkçılık karşıtlığı (2009’daki son derece tartışmalı Durban konferansı) üzerine küresel konferanslar, ortak bir zemin yakalamaya çalışıyor. Aynı şey çevre konferansları için de geçerli. Toplumsal ilişkilerin, en azından dünyanın bir kısmında, bütün bu saydığımız boyutlarıyla değişmekte olduğu tartışılmaz bir gerçek. Dar ve özcü kalıplarla ifade edildiği zaman bu hareketler sınıf mücadelesine karşıtmiş gibi görünebilir. Şüphesiz akademinin büyük kısmında bu hareketler sınıf analizi ve ekonomi-politik pa-hasına öncelikli bir yer edindiler. Ancak küresel

emek gücünün kadınlaşması, dünyanın her yerinde süregiden yoksulluğun kadınlaşması ve toplumsal cinsiyetler arasındaki farkların emeğin kontrolü için bir araç olarak kullanılması; bu alandaki özgürleşmeyi ve kadının baskıdan nihai kurtuluşunu sınıf mücadelesinin odağını netleştirmekte gerekli bir koşul kılar. Aynı saptama ayrımcılığın veya açıktan baskının bulunabileceği diğer her türlü kimlik biçimi için de geçerlidir. ırkçılık ve kadınlarla çocuklar üzerindeki baskı, kapitalizmin yükselişindeki temellerdir. Ama kapitalizm kâğıt üzerinde şu andaki kurgusuyla bu ayrımcılık ve baskı biçimleri olmadan da sürebilir. Ancak bu takdirde daha da kaynaşmış bir sınıf gücü karşısında kapitalizmin siyasi yetenekleri son derece kısıtlanacak, belki de ölümcül bir yara alacaktır. Şirketler dünyasında çokkültürlülüğün ve kadın haklarının gördüğü ılımlı kabul, özellikle ABD’de, kapitalizmin toplumsal değişimin bu boyutlarına ayak uydurmasının kanıtıdır (çevre konusunda da bu böyledir). Fakat bunu yaparken, kapitalizm yeniden sınıf ayrımlarının siyasi faaliyet için öncelikli boyut olduğunun altını çizerek.

Bu beş genel eğilim birbirini dışlamaz veya siyasi faaliyetin bütün örgütsel biçimlerini kapsamaz. Bazı örgütler bütün bu beş eğilimin farklı yanlarını olumlu bir şekilde bir araya getirebilir. Ama mesele bu farklı eğilimleri, büyük çabalar harcayarak, esas sorunun etrafında bir araya getirmektir: dünya, maddi, toplumsal, kavramsal ve siyasi olarak değişebilir mi? Bu değişim, sadece dünyanın pek çok kısmındaki toplumsal ve doğayla ilişkilerin korkunç halinin karşısına çıkmak için değil, aynı zamanda sınırsız bileşik büyümeyi de durdurmak için yapılabilir mi? Bu soru yabancılaşmışların ve muhaliflerin tekrar tekrar sormakta ısrar etmesi gereken sorudur; acıları doğrudan yaşayanlardan da, birleşik büyümenin pratikteki korkunç sonuçlarına karşı direniş örgütlemekte yetenekli insanlardan öğrenirken de sorması gereken sorudur.

Komünistlerin, Marx ve Engels’in *Komünist Manifesto*’nun orijinal halinde açıkladıkları üzere, siyasi partileri yoktur. Komünistler sadece her zaman ve her yerde sınırları, hataları ve kapitalist sistemin yıkıcı eğilimlerini ve aynı zamanda sayısız ideolojik maskelerini ve kapitalistlerle onların apolojistlerinin (özellikle medyada) kendi tekil sınıf iktidarlarını sürdürmek için ürettikleri yanlış meşrulaştırmaları anlayanlardır. Komünistler kapitalizmin sunduğundan farklı bir gelecek üretmek için durmaksızın çalışanlardır. Bu ilginç bir tanımdır. Geleneksel kurumlasmış komünizmin

cenazesi kaldırılmışken, bu tanıma göre aramızda milyonlarca *de facto* komünist aktif durumda bulunmaktadır, onlar kendi anlayışlarına göre hareket etmek istemekte, anti-kapitalist zorunlulukların peşinde koşmaya hazır beklemektedirler. Eğer 1990'ların sonunda alternatif küreselleşme hareketinin ilan ettiği gibi "başka bir dünya mümkün" ise, o halde neden "başka bir komünizm mümkün" olmasın? Kökten bir değişim gerçekleştirilecekse, kapitalist gelişim şu andaki haliyle, başka türlü bir şeye muhtaç.

Bu notlar için ağırlıklı olarak, Profile Books tarafından Nisan 2010'da çıkacak olan The Enigma of Capital isimli kitabımın metninden yararlanılmıştır.

* Dünya Sosyal Forumu 2010'da yaptığı konuşma, Porto Alegre

DİPNOTLAR

¹ Sub-prime mortgage, ç.n.

² Collateralized debt obligations, ç.n.

³ ABD'de Washington, DC'de çok sayıda lobi şirketinin bulunduğu cadde, ç.n.

⁴ NGO, Nongovernmental organizations: STK, Sivil Toplum Kuruluşları'nın kısaltması, ç.n.

⁵ GRO, Grassroots organizations, taban örgütleri, ç.n.

İngilizceden Çeviri: Sinan T. Gülhan

